

XII

KORUNK

FÓRUM • KULTÚRA • TUDOMÁNY

DÁVID GYULA
DEMÉNY PÉTER
EGYED ÁKOS
FAZAKAS LÁSZLÓ
FLÓRA ÁGNES
GYÖRGY PÉTER
JENEY-TÓTH ANNAMÁRIA
KÉSZ ORSOLYA
KESZEG ANNA
KILLYÉNI ANDRÁS
KISS ANDRÁS
KOVÁCS ANDRÁS
KOVÁCS KISS GYÖNGY
LÁSZLÓ MIKLÓS
LIGETI DÁVID
MURÁDIN JENŐ
NÉMETH JÚLIA
ORBÁN KATALIN
TOMPA GÁBOR

10

KOLOZSVÁRI ANZIKSZ

III. FOLYAM
2020.
OKTÓBER

XXK

KORUNK

FÓRUM • KULTÚRA • TUDOMÁNY

HARMADIK FOLYAM • XXXI/10. • 2020. OKTÓBER

TARTALOM

KISS ANDRÁS • Kincses Kolozsvártól - romlott Kolozsvárig	3
KOVÁCS ANDRÁS • A humanista plébános, az asztrológus főbíró és a fejedelmi diplomata háza	11
KOVÁCS KISS GYÖNGY • A vigadó 16. századi Kolozsvár és a pajzán hegedűsnék. Pillanatképek a város mindennapjairól	19
FLÓRA ÁGNES • „Amely ebet ez előtt mostál, most is azont mosd.” Egy 16. századi fürdőházi jelenet érdekességei	28
JENEY-TÓTH ANNAMÁRIA • Erkölcs és céhek a mindennapokban a kora újkori Kolozsvárott	34
KILLYÉNI ANDRÁS • Sportélet a reformkori Kolozsváron	42
EGYED ÁKOS • Az 1848-as forradalom kezdetei Kolozsvárt	46
KOVÁCS ÚJSZÁSZY PÉTER • Reggel hét az operában, Kipárolgásaink szmoghatára (versek)	53
MURÁDIN JENŐ • „A lélek szívós küzdelme a térrel.” Virtuális séta 150 év kolozsvári kiállításain	55
FAZAKAS LÁSZLÓ • Közösség és konfrontáció a Kolozsvári Nemzeti Kaszinóban (1920–1944)	69
TOMPA GÁBOR • Hazatérés (vers)	79
■ TOLL	
NÉMETH JÚLIA • Soó Zöld Margittal idők és terek nyomában	80
■ VILÁGABLAK	
KESZEG ANNA • Hogyan rendezzünk kelet-európai thrillersorozatot?	83
■ MŰ ÉS VILÁGA	
GYÖRGY PÉTER • Lourmarin, Farkasrét, Port Bou, a Lista (II.)	87
■ KÖZELKÉP	
ORBÁN KATALIN • „A tévé számomra Csépp Sándor.” A Román Televízió kolozsvári magyar adása első főszerkesztőjének szellemisége	95

■ TÉKA

DEMÉNY PÉTER • Egy szép életrajz, kelepccékkel (<i>Sasszé</i>)	103
KÉSZ ORSOLYA • Közös életünk (<i>Sasszé</i>)	105
DÁVID GYULA • Egy torzóban maradt életmű darabjai	107
LIGETI DÁVID • Hóman Bálint és népbírósi pere	114
FÜLÖP DOROTTYA • „Ez a ragacsos félelem...”	117
RABOCSKAI ZSÓFIA • „Egy vers hangulata kétezer-tizenhét évben sem lehet oldott”	122

■ ABSTRACTS	124
-------------	-----

■ TÁMOGATÓINK NÉVSORA	127
-----------------------	-----

■ KÉP

LÁSZLÓ MIKLÓS

ALAPÍTÁSI ÉV 1926

Kiadja a Korunk Baráti Társaság ■ Tiszteletbeli elnök: DEGENFELD SÁNDOR
Főszerkesztő: KOVÁCS KISS GYÖNGY (történelem) ■ A szerkesztőség tagjai: BALÁZS IMRE JÓZSEF
(főszerkesztő-helyettes, irodalom), CSEKE PÉTER (médiatudomány), PETI LEHEL (néprajz), RIGÁN LÓRÁND
(filozófia, a Korunk–Komp-Press Kiadó felelős szerkesztője)

■ Gazdasági vezető: KOVÁCS GÁBOR ZSOLT, Grafikai arculat: KÖNCZEY ELEMÉR, SZENTES ZÁGON
■ A Korunk grémiuma: DERÉKY PÁL, ILIA MIHÁLY, KOVÁCS ANDRÁS,
POMOGÁTS BÉLA, ROMSICS IGNÁC, TÁNCZOS VILMOS, ZALÁN TIBOR

■ Kiemelt támogató a Communitas Alapítvány és a Romániai Magyar Demokrata Szövetség.
A megjelenéshez továbbá támogatást nyújt a Nemzeti Kulturális Alap, a Bethlen Gábor Alap,
a bukaresti Művelődési Minisztérium, a Kolozs Megyei Tanács és az Amerikai Magyar Koalíció – Cultural
Foundation for Transylvania

■ Szerkesztőség: Kolozsvár, Str. gen. Eremia Grigorescu (Rákóczi út) 52.
Telefon: 0264-375-035; 0742-061-613; ■ Postacím: 400750 Cluj, OP.1. cp. 273, Románia;
Internet: www.korunk.org; <http://epa.oszk.hu/00400/00458>; e-mail: korunk@gmail.com

■ Nyomda: ALUTUS, Csíkszereda, Hargita út 108/A. Tel./fax: 0266-372-407

■ Előfizetést a szerkesztőség is elfogad: egyévi előfizetés díja 100 RON.

A KORUNK magyarországi terjesztését Tóth Ernő Béla E. V. végzi;
a lap megrendelhető a következő telefonszámon: 06-303-539-724, illetve e-mailel: erno.toth.deb@gmail.com

■ Revistă culturală finanțată cu sprijinul Ministerului Culturii

■ Revistă editată de Asociația de Prietenie Korunk
(400304 Cluj-Napoca, str. gen. Eremia Grigorescu nr. 52.; Cod fiscal 5149284)

■ ISSN: 1222-8338

KISS ANDRÁS

KINCSES KOLOZSVÁRTÓL – ROMLOTT KOLOZSVÁRIG

Városunkat immár nap mint nap a szövegkörnyezettől függetlenül szinte modorosán *kincses Kolozsvár*ként emlegetik. Ehhez mindenkinek joga van, nem találunk benne kivetnivalót, még ha az alkalmazott jelzőnek nincs is már meg az az értékfedezete, mint akkor, amikor a 16–17. században a város kiérdemelte ezt az értékelést. Viszont használatahoz, úgy véljük, odaillenek az *egykori* határozószóé, és annak indítékai is különbözőek lehetnek. Például a szeretett város kiemelő megkülönböztetése, nosztalgia, de kincsesként történő vissza-visszatérő emlegetése talán annak a bizonyítéka is, hogy egy operettszövegnek hatásosabb a történelmi képet kialakító ereje, mint maguknak a történelmi forrásoknak. Mert ez utóbbiak azt tanúsítják, hogy a 17. század végén például mind Misztótfalusi Kis Miklós, mind Bethlen Miklós a *kincses* várost már csak a múlt emlékeként idézi.¹ Kolozsvár város elöljárói pedig azt a levelüket, amelyet 1698-ban a város kiváltságainak visszaszerzése érdekében Bécsben eljáró Kovásznai Sámuelnek címeztek, ekképpen írták alá: *Romlott Kolosvár városának hadnagya a tanácsával együtt.*²

Ennek előrebocsátásával a következőkben megkíséreljük vázlatosan azt az utat követni, amely a *kincsesnek* minősített városig vezetett, hogy aztán Erdélyország romlása következményeként ugyanaz a város önmagát romlott, azaz leromlott, jogfosztott városnak tekintse.³ Ez a fejlődési szakasz az I. Károly (Róbert) királytól

**„Énnekem most meg
kell halmom, az várost
meg ne adjátok,
az vezérnek való
ajándéokra gondot
viseljetek,
engeszteljétek
az vezért.”**

nyert kiváltságlevelekkel kezdődik. Ezek közül az 1316-ban kiadott alapkiváltságlevél többek között a szabad bíró- és plébánosválasztást biztosította a kolozsváriaknak, megalapozva ezzel az önálló belső igazgatást és törvénykezést. Ezt ugyanakkor a királynak 1331-ben kibocsátott privilégiuma egészítette ki azzal, hogy saját ügyekben mentesítette a kolozsváriakat a nádor, a vajda vagy más bíró joghatósága alól.⁴ A városi közösség felfelé ívelő útjának, gyarapodásának határköveit újabb és más jellegű oklevelek jelzik. Ilyen Zsigmond király 1405-beli kiváltságlevele, amely Kolozsvárt a városi települések hierarchiájának legmagasabb jogállásába, a szabad királyi kerített város státusába helyezi.⁵ A belső igazgatás súrlódásmentessége érdekében 1458-ban a város magyar és szász rendi nációi megegyezést, „uniót” kötnek a város közös, egyenlő arányban történő igazgatásáról és törvénykezéséről, amit Szilágyi Mihály kormányzó hitelesített.⁶ Ezt az uniót Mátyás király 1468-ban megerősíti, és a város ugyancsak nagy szülőtének köszönheti, hogy az addig szervezetlen bíró- és tanácsválasztást a Budán alkalmazott szokásnak megfelelően bonyolították le. Ez utóbbi lehetővé tette, hogy Kolozsvárt az előljárók megválasztása szigorú szabályozás szerint történjék.⁷ A város kiváltságai állandóan gyarapodtak, és a kolozsváriak éltek is a kiváltságok által biztosított lehetőségekkel. Ugyanis tudatában voltak annak, amire korukban számos példa volt, hogy szabadságaik csak úgy érnek valamit, ha gyakorolják az ezekben biztosított jogokat. Ennek a tudatosságnak a kifejezője az a bejegyzés, amely az első magyar nyelvű levéltári mutató, a Diósy Gergely notárius által összeállított *Index privilegiorum*nak a számvevők számára készített példányában az első oldalon olvasható. Az ismeretlen kolozsvári polgár ugyanis bejegyzésével azt a véleményt fejezte ki, hogy az erejüket vesztett, elenyészett kiváltságok olyanok, *mint az holt lovon a patkó*.⁸ A kolozsvári polgárok serénységükkel, szorgalmukkal vagy korabeli kifejezéssel: *industriájukkal* igyekeztek is életben tartani „paripájukat”, amely az anyagi és szellemi jólét felé vitte őket. Ez a 16. század második felétől adatszerűen is nyomon követhető. Megalkották belső életüket szabályozó „törvényeiket”, azaz statútumaikat. Ezek sorából kiemeljük az 1597-ben alkotott, polgárságról szólót, amely szabályozta a polgárkönyvbe történő beírást. Ez utóbbi által a polgárkönyvbe beírt személy a város teljes jogú polgárává, „kolozsvári örökössé” vált. 1588-ban következett a törvénykezési eljárásról szóló statútum, 1603-ban pedig az örökösödési eljárást, többek között az osztóbírák eljárását szabályozó *Successióról való tractatus*.⁹ A városi polgár jogait, kötelességeit, ugyanakkor szabadságait és biztonságát jól körülhatároló belső „törvények” védelme alatt megindult a céhen belüli „míves emberek”, a szőlő- és majorsági gazdálkodással is foglalkozók, az országot-világot bejáró kalmárok vagy ahogy akkor nevezték őket: az árus emberek vagyonosodása. Ezekben az évtizedekben alakult ki az öntudatos kolozsvári polgárok „republikája”, amelyben mind polgárai, mind tisztségviselői a *hazájuk*, azaz a város és a fejedelem iránti hűségükre esküdtek, a korabeli források pedig Kolozsvárt *Transsilvaniae civitas primariaként*, illetve *metropolis Transsilvaniaeként* emlegették. Egyidejűleg a kortársakban kialakult a *kincses város képe*.¹⁰ A tizenöt éves háború megpróbáltatásai, a város kíméletlen megsarcollatásai 1603-ban és 1611-ben megtorpanították ugyan a megindult virágzást,¹¹ viszont az, hogy a kincses város kibírta a súlyos megterheléseket, ezek elmúltával pedig újraéledt a gyarapodási folyamat, a kincses város gazdasági és szellemi erőforrásait bizonyítják. Az a tény, hogy Bethlen Gábor és I. Rákóczi György országlása idején a fejedelemség területére idegen seregek nem tették be lábukat, biztosította a további fejlődést.

A *kincses Kolozsvár* koráról a források adatai bőségesen tanúskodnak. Az adókönyvek tételei a polgárok vagyoni állapotát tükrözik,¹² de számos adatot szolgáltatnak erről a tanácsi és törvénykezési jegyzőkönyvek, a számadáskönyvek, a testamentumok,¹³ a 16. század végétől a harmincad-számadások,¹⁴ a hagyatéki leltárak.¹⁵ 1603-tól, az örökösödési szabályrendelet hatályba lépésétől kezdve a szép számú osztálylevelek.¹⁶

A céhes életről, a céhtagok „művességéről,” termékeik eladásáról, vásárjárásokról bőségesen tudósítanak a kolozsvári források.¹⁷ A céhtagok készítményeit és más portékákat az árus emberek jól szervezett, egy bizonyos napon összeálló szekérkaravánokkal szállítják főleg a magyarországi, nyugati, a lengyel és a Kárpátokon túli román országokbeli kereskedelmi góccokba, visszafelé jövet pedig onnan hoznak árut. Az egy-egy alkalomra összeállt árusok portékáit maguk az árus emberek vagy megbízottjuk áruszállításra szakosodott fuvarosokkal vitetik és hozzák, akik felelősséggel tartoznak a szállítmány hiánytalan rendelkezési helyre juttatásáért. Erről jól tájékoztatnak a harmincad-számadáskönyvek és az áruszállítás közben keletkezett hiányok miatt indult perek.¹⁸ A szekerek azonban nem csupán anyagi termékeket szállítottak, hanem a kontinens egységes kultúrvérkeringését bizonyítva a portékák között könyv is akadt, de egy olyan tekintélyes polgár, mint Vicei Máté kora írástudóival is kapcsolatba került, és saját maga számára hozott, hozatott könyveket. A különböző utakon (akadémiákat járók vagy vándorló céhlegények révén) a kolozsvári polgárok birtokába jutott könyvek, akár külszorból, akár a hazai nyomdákban érkeztek, esetleg kolozsvári tipográfiaiakból származtak, meg is jelennek a kolozsvári polgárok hagyatékát számba vevő osztálylevelekben.¹⁹ A városban ugyan már a 15. század eleji építészetben megjelennek a reneszánsz elemek, de a gyarapodó város építészetében a reneszánsz a 16–17. században teljesedik ki. Az osztálylevelekben a házak megállapított becsüára figyelmeztet a szép házak szaporodására, sőt előfordul, hogy az osztálylevélben feltüntetik a ház jellegzetességét is, mint 1637-ben, a „cserepes” ház esetében.²⁰ A reneszánsz hatás azonban nem csak az épületek terén jelentkezik. A *kincses város* polgárai otthonukat is a reneszánsz hatására kialakult ízléssel rendezik be. Felismerhető ez az otthon bútoraiban, kárpitjaiban, szőnyegeiben és egyéb berendezési tárgyaiban is.²¹ Érthető, hogy ezeket az otthonokat, amikor Kolozsváron kellett tartózkodniuk, a fejedelmek szívesen választották szálláshelyükül. Ilyen esetekben, főként országgyűlések idejére, a város gondosan alkalmassá tette a kiválasztott házat a fejedelmi igényeknek megfelelő szállással.²² Am az osztálylevelek tanúsága szerint az otthonából kilépő kolozsvári polgár és háznépe ünnepnapokon, ünnepélyes alkalmakkor jó minőségű, drága öltözékben jelent meg a közösségben, megfelelő ékszerekkel, amelyek közül, egy-egy jómódú polgár esetében egynek az értéke is felért egy házával.²³

A *kincses város* anyagi javai mellett nem marad el a szellemi gazdagodás sem. Ezt szolgálják a 16. század közepétől a kolozsvári papírmalmok és a termékeiket felhasználó nyomdák.²⁴ Ugyancsak a 16. század közepétől megjelennek azok az unitárius és református iskolák, amelyek kollégiumokká fejlődve megszakítatlanul szolgálták az oktatást, a 16. század végén pedig a jezsuiták alapítják meg magas színvonalú, egyetemi rangot nyerő iskolájukat.²⁵ A városban szerzett tudását nem egy kolozsvári ifjú literátus külhoni egyetemen igyekezett gazdagítani.²⁶ A szekularizáció ugyan kiszorította Kolozsvárról a katolikusokat, Dávid Ferenc hittérítése óta pedig a város lényegében unitáriussá lett, ugyanis

lakosainak zöme követte plébánosát, de unitárius volt a városi tanács és a százférfiak testülete is. Az erdélyi rendek ugyan országgyűlési határozatokban biztosították a vallásszabadságot, ez azonban nem küszöbölte ki teljesen a felekezetek közötti súrlódásokat. Kolozsvárt a 16. századi Báthory-uralkodók rekatolizációs törekvései okoztak feszültséget, Giorgio Basta pedig brutálisan elvette az unitáriusoktól a főtéri templomot és avatkozott be a városi tanácsválasztásba azért, hogy bevett szokást megsértve katolikus bírót kényszerített a városra.²⁷ Őt követően Báthory Gábor, majd I. Rákóczi György reformációs törekvései keltettek aggodalmat az unitáriusokban, de ezek a feszültségek sohasem vezettek a nyugati vagy felső-magyarországiakhoz hasonló véres eseményekhez.²⁸ Kolozsvárt az időnként jelentkező súrlódások ellenére a különböző felekezetűek békésen éltek egymással, sőt rokoni kapcsolatok is összefűzték őket.

A reneszánsz hatása azonban nemcsak az építkezésekben, otthonokban, művelődésben jelentkezett, hanem az emberek szemléletében, életformájában is. A felszabadultabb életmód megnyilvánult társadalmi érintkezéseikben, szórakozásaikban is.²⁹ A 16. század hetvenes éveitől a társadalmi életben zajló eseményeket tükröző magyar nyelvű törvénykezési jegyzőkönyvek a városi mindennapokról valóságos boccacciói történetekkel szolgálnak olvasóinknak.³⁰

A virágzó, gyarapodó kincses Kolozsvárt azonban nem kerülték el a csapások, a városban időnként tűzvészek, járványok pusztítottak, a családokban egy-egy családtag elhunytával beköszöntött a gyász, jelentkeztek a gondok. A városi kisebb közösségek is megtalálták azonban a módját, hogy segítsenek a bajbajutottakon. Már a középkorban létrejött, eredetileg vallásos jellegű kalandos társaságok gondoskodtak tagtársaik eltemetéséről, ezt a kötelezettséget aztán a céhek is beépítették céhszabályaikba, és a felebaráti szeretetnek ez a szervezett megnyilvánulása folyamatosan élt a kincses városban is.³¹ Az elmondottakból kiderül, hogy a virágzó városnak szembe kellett néznie a felbukkanó bajokkal, szerencsétlenségekkel, de mindig volt ereje orvosolni az okozott károkat. De túl szép lenne a kép, ha nem említenénk meg a jólétben élő társadalom szegényeit, elesettjeit, magukra maradt betegeit. A krisztusi hitben élők szeretete és irgalma már a középkorban létrehozta Kolozsváron is az említetteket intézményesen istápoló létesítményeket: a Szent Erzsébet, Szentlélek és Szent Jobb ispotályt. Ezek az ispotályok tovább fejtették ki áldásos tevékenységüket a kincses városban is, és noha a város protestáns, pontosabban unitárius jellegűvé vált, neveik is változatlanul megmaradtak.³²

A kincses város örömmel és bánattal eltelő hétköznapjait és ünnepnapjait, gyarapodását azonban derékba törte a történelem által megszabott kényszerpálya. A II. Rákóczi György 1657-beli balsikerű lengyelországi hadjárata által előidézett romlásnak ugyan nem a kolozsvári polgárok voltak okozói, de az országgal együtt kellett elviselniük annak minden súlyos következményét. A hadjárat úgy indult el, hogy hátországi biztosítását a fejedelem teljesen figyelmen kívül hagyta. Ezért, amikor ellencsapásként Lubomirski marsall seregei rátörtek a Rákóczi-birtokokra, a Partium északi részére, a kormányzó, Barcsay Ákos tehetetlen volt a támadással és az ezzel járó pusztítással szemben. Az, hogy egyes helyeken sikerült elhárítani a pusztítást és megszervezni a védelmet, a helyi közösségek ellenállásának és a települések között kialakult jó hírszolgálatnak volt köszönhető. Mint ahogy ezeknek köszönhető, hogy a lengyelek nem nyomultak tovább: egy korabeli levélben az ellenállásban részt vett személy ezt így fejezi ki:

az ország romlásának elhárítását „Köszönjék az Úristennek és az mi keserves nyughatatlanságunknak”.³³

A kolozsváriak idejében értesültek a veszélyről, és annak is tudatában voltak, hogy – a központi hatalom tehetetlensége miatt – a védekezésben csak önmagukra számíthatnak. A kincses város lakosai polgári öntudatának megkapó megnyilvánulása a százférfiak testületének a helytállásról szóló határozata: „Senki ez hazában [azaz Kolozsváron] lakók közül, sub ammissione bonorum, ne merészellyen az országnak ebbeli állapottyában elmenni ez városról, feleségét, javait, gyermekét elköltöztetni, mert valaki azt cselekszi, minden javai város számára foglaltatik és soha többször ide bejönni lakásának okáért nem bocsáttatik. Mert az igazság is azt kívánja, hogy ha az békességnek idein edgyütt nyugodtunk, disturbiumban is edgyütt oltalmazzuk Isten segítségéből ez hazában egymást.”³⁴ A bekövetkezett események azonban az ország romlásának olyan folyamatát indították el, amelyben Kolozsvárnak is osztoznia kellett. A szövetségeseitől cserbenhagyott Rákóczi csatát veszített, és az erdélyi seregek Kemény János fővezérrel együtt tatár rabságba estek. A rabláncra fűzött erdélyiek tömegét a tatárok a Krímbe hurcolják, sokan útközben halnak meg, más részük a rabságban, az életben maradtakat pedig súlyos váltságdíj fejében engedik szabadon.³⁵ A sereg pusztulását tetézi a Rákóczi megbüntetésének ürügyén az országba nyomuló török–tatár seregek dúlása, pusztítása. Amint ez már a múltban is törvényszerűen bekövetkezett, Kolozsvár ostroma során legelőször is a hóstátokat égették fel, pusztították. Az embereknek ezreit rabságba hurcolták. Az ország emberállományában bekövetkezett vérveszteség nagyságrendje és ennek következményei a mai napig sincsenek teljesen tisztázva. A török–tatár seregek 1658 szeptemberében veszik körül a várost, dúlják a hóstátokat. A város súlyos sarccal hárítja el elfoglalását, de azt nem kerülhette el, hogy a kolozsváriakat a többi erdélyivel együtt ne rabláncra hurcolják magukkal az ostromlók. Egy emberölési ügyben a meggyilkolt kolozsvári felesége perbeli feleletében így számol be arról: „...az jelen való 1658. siralmas esztendőben, 14. napján az jelenvaló Szent Mihály havának, az mely nap időtájban az istentelen, kegyetlen ellenségtől környülvettünk, sok külső atyánkfiaiának [ezen a hóstátbelieket érti] elvitelekkel, siralmas rabságokkal sanyargattattunk, illetlen harácsolásokkal sanyargattattunk...”³⁶ Erdély és benne Kolozsvár romlásának az előbbi megpróbáltatása csupán közbeeső szakasza a kálváriának. A katasztrófa előidézésében vétkesnek talált II. Rákóczi Györggyel szemben a rendek egy része Barcsay Ákost választja fejedelemmé. A pártoskodás eredményeként Erdélynek már két, szemben álló, fejedelme is volt, de nélkülözötte az ország bajainak orvoslására képes központi erőhatalmat. Barcsay megsegítése ürügyén a törökök hadat indítanak Erdélybe, és ennek során Szejdi budai pasa megostromolja Kolozsvárt. *Kincses Kolozsvár utolsó napjainak* egyik drámai jelenete a polgári öntudat, bátorság és önfeláldozás felemelő példáját idézi fel. A város a török sereghez Linczigh Jánost, a szász rendi náció sorából választott királybírját küldi (akinek a jobbapja az ausztriai Linzből telepedett le Kolozsvárra, de ő maga történeti feljegyzéseit magyarul írta az utókor számára). Ez a Linczigh János, aki nem volt katonaember, hanem tisztas céhbéli szücsmester, a szörnyű sanyargatások, fenyegetések ellenére, amikor a törökök arra kényszerítik, hogy a város kapuja előtt szólítsa fel megadásra a várost, a Szamos-partról ezt kiáltotta be a városbelieknek: „Énnekem most meg kell halnom, az várost meg ne adjátok, az vezérnek való ajándékra gondot viseljete, engeszteljéte az vezért.” Linczigh életét a pasa meghagyta, Kolozsvárnak viszont

sarcként 60 000 császári tallért kellett fizetnie, hogy végül is a törökök elvonuljanak a város alól.³⁷ (A polgári önfeláldozás, megaláztatás e példájának nemhogy szobra nincs a városban – mint a calais-i polgároknak, akiket Rodin örökített meg –, de még emléktáblája se, sőt ma már nevét megörökítő utca sem emlékeztet rá.) Röviddel a kolozsvári ostrom után Váradot is beveszik a törökök, ez pedig megpecsételi a kincses szabad királyi kerített város sorsát. A rendek Kolozsvárt végvárrá nyilvánítják, a végvár főkapitányának, aki egyszersmind Kolozs vármegye főispánja, valamint Kolozs vármegyének a joghatósága alá rendelik. Szabad királyi városból Kolozsvár nemes város lett. Az 1666. február 15-ei fogarasi országgyűlés, amely a városnak az említett státusát szentesítette, erről így vélekedik: „Isten ítéletiből szegény hazánk már annyira jutott, hogy Colosvár már végbástyája, mely nyomorult sorsunkra nézve kényszerítettünk őkegyelmeket nemesi szabadsággal condecorálni...”³⁸ A várost ezután már nem fő- és királybírája, valamint tanácsa, ezek felett pedig a százférfiak testülete igazgatta. Az előjáróság élén a ductor, azaz hadnagy állt, a tanácsot pedig asszessorok, azaz ülnökök vezették, amint említettük, Kolozs vármegye joghatósága alatt. A város életéről tanúskodó saját történeti forrásai megfogytatkoznak, de ezek is Kolozsvár sanyarú állapotáról tanúskodnak. Nem keletkeznek már a városi élet mozgalmasságát és gazdagságát tükröző tanácsi és törvénykezési jegyzőkönyvek, az adókönyvekben olyan bejegyzések ismétlődnek, amelyek szerint a hóstátok kiürültek, az adószedők pedig alig néhány embertől szedhették be az adót.³⁹ A törököknek fizetett sarcért felvett kölcsönök megtérítésére a kolozsvári polgárok évekig nyögték a „saccadót”. Az osztálylevelek szegényesebbek azoknál, amelyek a kincses város idején keletkeztek, az adósságok fejezetében pedig még hosszú ideig szerepel a hátralékos „saccadó”.⁴⁰ A soha ki nem heverhető anyagi és vérveszteség után az országban – és azon belül Kolozsváron – az élet mégsem állt meg, az önálló Erdély nehéz körülmények között feltartóztathatatlanul haladt végnapjai felé.⁴¹ Kolozsvár hosszú évtizedek múlva és sok kilincselés után visszakapta ugyan szabad királyi város státusát,⁴² de ez a város már más körülmények között, más fejlődési szakaszban nem volt azonos *kincses Kolozsvárral*. A felhalmozott szellemi értékek azonban nem enyésztek el, és ha gazdaságilag nem is, de a szellemi élet terén, főleg a felvilágosodás korát követően, Kolozsvár, más értékrendben, az erdélyi tudományos és művelődési élet góca lett. De ez már más történet.

(2006)

■ JEGYZETEK

1. Misztótfalusi Kis Miklós: *Siralmas ének*. In: M. Tótfalusi Kis Miklós. A bevezetőt írta, a szövegeket kiválogatta és jegyzetekkel ellátta Tordai Zádor. Buk., 1955. 49. – Bethlen Miklós *Önéletírása*. I–II. Az előszót írta Tólnai Gábor. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta V. Windisch Éva. Bp., 1955. 107.
2. Jakab Elek: *Oklevéltár Kolozsvár története második és harmadik kötetéhez*. Bp., 1888. 438. A továbbiakban JakabOkl.
3. Vö. *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár*. Anyagát gyűjtötte Szabó T. Attila. Főszerkesztő Vámszer Márta. Bp.–Kvár. 2002. XI. 506.
4. *Erdélyi okmánytár*. Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez. II. 1301–1339. Regesztákban, jegyzetekkel közléteszi Jakó Zsigmond. Bp., 2004. 263. és 710. sz.
5. JakabOkl I. Buda, 1870. 123–126. – *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*. I–VII. Szerk. Franz Zimmermann, Karl Werner, Georg Müller, Gustav Gündisch, Herta Gündisch, Konrad Gündisch, Gernot Nussbächer. Hermannstadt–Buk., 1892–1991. III. 350–353. A továbbiakban: Ub.
6. JakabOkl I. 192–193. – Ub VI. 3102. sz.
7. JakabOkl. I. 233–234, 275. – Ub VI 3586. sz., VII. 4640. sz. A folyamatot illetően I. Kiss András: *Más források – más értelmezések*. Marosvásárhely, 2003. 160–171. A továbbiakban: Kiss 2003.

8. „Privilegia sine viribus demortua, ollian mint az holt louon az patko.” Az Országos Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága – Kolozsvár város levéltára (a következőkben KvLt) – 272.sz. Index privilegiorum I. 1. – Vö. Kiss 2003. 129–159.
9. KvLt Diversa III/1, Liber Decreta. – *A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye*. Összegyűjtötték, felvilágosító, összehasonlító és utaló jegyzetekkel ellátták Kolosvári Sándor és Óvári Kelemen. I. Bp., 1885. 210–230, 251–271.– Vö. Kiss 2003. 186.
10. Vö. Jakab Elek: *Kolozsvár története*. II. Bp., 1888. A továbbiakban: Jakab 1888. – Jakó Zsigmond: *Társadalom, egyház, művelődés*. Tanulmányok Erdély történelméhez. Bp., 1997. 323–324. A továbbiakban: Jakó 1997. – Kiss 2003. 193.
11. Jakó 1997. 324.
12. Kiss 2003. 203–220.
13. Kovács Kiss Gyöngy: *Végrendeletek Kolozsvár város levéltárában*. In: Pál Judit, Sipos Gábor (szerk.): *Emlékkönyv Csetri Elek születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Kvár, 2004. 258–267.
14. *Kolozsvári harmincadjegyzékek (1599–1637)*. Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közreadja Pap Ferenc. Kvár, 2000. A továbbiakban: Pap 2000.
15. Goldenberg, S.: *Clujul în sec. XVI*. Producția și schimbul de mărfuri. Buc., 1958. 400–403. A továbbiakban: Goldenberg 1958. – Vö. Kovács Kiss Gyöngy: *Rendtartás és kultúra*. Századok, mindennapok, változások. Marosvásárhely, 2001. 27. A továbbiakban: Kovács Kiss 2001.
16. Jakó 1997. 322. – Kovács Kiss 2001.
17. Goldenberg 1958. – Jeney-Tóth Annamária: *Műves emberek a kincses Kolozsváron*. Kvár, 2004. – Flóra Ágnes: *Kolozsvári ötvösregesztrum (1549–1790)*. In: Újváry Gábor (szerk.): *Lymbus*. Magyarságtudományi források közlemények. Bp., 2003. 25–74.
18. Vö. Pap 2000. – Kovács Kiss Gyöngy: *Pletyka, becsületsértés, rágalmozás a fejedelemség kori Kolozsváron*. In: Pál-Antal Sándor, Sipos Gábor, W. Kovács András, Wolf Rudolf (szerk.): *Emlékkönyv Kiss András születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Kvár, 2003. 180–281. Az Emlékkönyv rövidítése a továbbiakban: KAEkv. – Kiss 2003. 231–235.
19. Vö. Pap 2000. – Kiss András: *Források és értelmezések*. Buk., 1994. 189–194, 374–382. A továbbiakban: Kiss 1994. – Kovács Kiss 2001. 48–59.
20. Jakó 1997. 323. – Kovács András: *Kolozsvár városképe a XVI–XVII. században*. In: Dáné Tibor Kálmán, Egyed Ákos, Sipos Gábor, Wolf Rudolf (szerk.): *Kolozsvár 1000 éve*. Kvár, 2001. 53–73. – Uő: *Késő reneszánsz építészlet Erdélyben, 1541–1720*. Bp.–Kvár, 2003. 19–38. – Kovács Kiss Gyöngy: *Kolozsvári osztálylevelek*. Kiadásra készülő kézirat. A továbbiakban: Kovács Kiss kézirat.
21. Jakó 1997. 319–350.
22. Vö. Kiss 1994. 193, 381.– Jeney-Tóth Annamária: *Sáfárpolgári számadáskönyvi bejegyzések Báthory Gábor és udvartartásának kolozsvári tartózkodásáról*. 1610. április 6–8. In: Papp Klára, Gorun Kovács György és Jeney-Tóth Annamária (szerk.): *Várostörténeti források. Erdély és a Partium a 16–19. században*. Debrecen, 2005. 287. A kötet további idézése: *Várostörténeti források*. – Uő: *„Attam Urunk ó nagysága konyhájára”* In: KAEkv 223. 235.
23. Vö. Kovács Kiss 2001. 40–47.
24. Vö. Jakó Zsigmond: *Heltai Gáspár papírmalma*. In: Magyar Könyvszemle. 77 (1961). – Uő: *Az erdélyi papírmalmok feudalizmuskori történetének vázlata. (XVI–XVII. század)*. In: Studia Universitatis Babeş-Bolyai. Ser. Historia 7(1962). 2: 59–87.– Uő: *Újabb adatok a kolozsvári Heltai nyomda kezdetéhez*. In: Jakó 1997. 283–303. – Uő: *Újabb adatok Hoffgreff György kolozsvári nyomdász életéhez*. Uo. 313–318.
25. Vö. Gál Kelemen: *A Kolozsvári Unitárius Kollégium története*. I–II. Kvár, 1935. – Török István: *A kolozsvári ev. ref. Collegium története*. I–III. Kvár, 1905. – Jakó Zsigmond: *Négy évszázad a művelődés szolgálatában*. A kolozsvári Báthori István iskola jubileuma. In: Jakó 1997. 267–281.
26. Vö. Tonk Sándor: *Erdélyiek egyetemjárása a középkorban*. Buk., 1979. A Kolozsvárra történő utalások helyét I. a 301. lapon.
27. Vö. Jakab Elek: *Kolozsvár története*. II. Bp., 1888. 103–105, 416. A továbbiakban: Jakab 1888. – Kiss András: *Kolozsvár és a Báthoryak: Zsigmond és Gábor*. Kézirat a megjelenés előtt álló nyíregyházi Levéltári Évkönyv számára. – Kiss 2003. 286.
28. Kiss Andás: *Ifj. Heltai Gáspár kolozsvári nótárius másolati könyve (1612–1614)*. In: Daniel Nazare – Ruxandra Nazare-Popovici – Florin Bogdan (red.): *In honorem Gernot Nussbächer*. Braşov, 2004. 159–160.
29. Vö. Kovács Kiss 2001. 7–12.
30. Vö. *Boszorkányok, kuruzslók, szalmakoszorús paráznák*. Válogatta, a bevezető tanulmányt írta és a jegyzeteket összeállította Kiss András. Buk.–Kvár, 1998. – Uő: *Kőműves Prisca boszorkánypere 1565-ből*. Korunk XVI. 2005. 5. 16–26. – Pakó László: *Bitótság elé került boszorkánykodás Kolozsváron. 1509–1593*. Uo. 98–107. – Uő: *Kolozsvári törvénykezési jegyzőkönyvek, emberölési ügyek – 1590–1594*. In: *Várostörténeti források*. 217–251.– Uő: *Kényszer vagy erkölcsi romlottság? Csecsemőgyilkosságok Kolozsvárt a 16. század utolsó évtizedében*. Korunk 2005. 3. 84–93. – Bálint Emese: *A nyilvános büntetések társadalmi háttere a kora újkori Kolozsváron*. Erdélyi Múzeum. LXIII/2001. 4. 71–82.
31. Vö. Kiss 1994. 83–103. – Rüszt-Fogarasi Enikő: *Mesterözvegyek a XVI. századi kolozsvári céhekben*. In: KAEkv 482–485.
32. Vö. Flóra Ágnes – Márton Tünde – Mihály Ágnes – Rüszt-Fogarasi Enikő (szerk.): *A Szentlélek ispotály számadáskönyvei 1601–1650*. Kolozsvári ispotály-számadások. I. Bp., 2006.
33. Kiss 2003. 78–96.
34. Uo. 193–194.
35. Vö. *Szalárdi János siralmas magyar krónikája*. Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Székely Ferenc. Bp., 1980. – Magyarai Károly: *A Kemény család levéltára és a tatárjárásról írt levelei*. EM. 1897. 282–378.

36. Vö. *Linczigh János történeti feljegyzései (1621–1675)*. In: *Kolozsvári emlékirók*. A bevezető tanulmányt írta és az időrendi áttekintést összeállította Bálint József. A forrásokat válogatta és jegyzetekkel ellátta Pataki József. Buk., 1990. 176–178. – Kiss András: *A tetemrehívás továbbélése a 16–17. századi Kolozsváron*. In: Pócs Éva (szerk.): *Áldás és átok, csoda és boszorkányság*. Vallásietnológiai fogalmak tudományközi megközelítésben. Bp., 2004. 131.
37. Linczigh: *i.m.* 179–185., 317.
38. JakabOkl II. 394–396.
39. Kiss András: *Bocskai és a kolozsvári hóstátiak. Legenda vagy történelmi tény?* In: Ifj. Barta János – Papp Klára (szerk.): *„Nincsen nekünk több hazánk ennél...” Tanulmányok a Bocskai-felkelés történetéhez*. Bp., 2004. 59.
40. Kovács Kiss kézirat.
41. Vö. R. Várkonyi Ágnes: *Kolozsvár az Erdélyi Fejedelemség utolsó esztendeiben*. In: *Kolozsvár 1000 éve*.
42. Vö: Kiss András: *XVIII. századi erdélyi utak a szabad királyi város státus felé*. Kézirat a nyíregyházi Levéltári Évkönyv megjelenés előtt álló kötete számára.

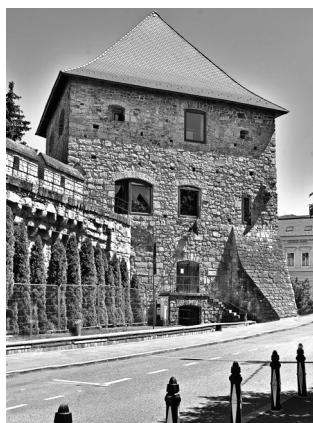

KOVÁCS ANDRÁS

A HUMANISTA PLÉBÁNOS, AZ ASZTROLÓGUS FŐBÍRÓ ÉS A FEJEDELMI DIPLOMATA HÁZA

■ „A lak emeletes volt, egészen új, szerfölött magas födele vörösre festve, s elöl hegyes, toronyforma csúcsban végződött s annyira kinnyúlt, hogy a legnagyobb záporban ázás veszélye nélkül lehete a ház előtt mulatni. Ezen első része a földélnek nyitva állt s igen cifra mívű karzat védte, melybe csak a földélen keresztül lehete jutni.” Jósika Miklós 1836 előtt ilyennek látta a kolozsvári főter egyik jellegzetes lakóházát, a Bogner-házat.¹ Őhöz szegődve tudunk meg valamit e homlokzatok eredeti színezéséről is: „De induljunk a Magyar-kapun.² A jobbra-balra vonuló házak nagyobbára hamuszínű s fehér kockákra vannak festve, néhányat kivéve, melyeken vagy kiáltó színeik tűnnek ki, vagy avult, egyszínű meszelés látszik.”³ A kőből faragott tükör-, esetleg gyémántkvádereket utánzó, „kockákra festett” homlokzatok divatja a 15. század végétől mutatható ki tájainkon, s nem kétséges, hogy terjedésében a reneszánsznak nagy szerepe volt.

A homlokzat további részletein nagyvonalúan átsikló, mégis sokatmondó fentebbi leírás valószínűleg illet arra az épületre is, amelyről a következőkben szó lesz. Sem színezése, sem zsindeles héjazata nem érte meg, hogy lefényképezzék: legrégebbi, Veress Ferenc által 1859 táján készített képén már csak a cserépfedéshez igazított modernebb tetőszerkezetet és az egyszínű, világos homlokzatot fedezhetjük fel. Később, a 19. század második felében, amikor Szathmári ötvösmester tulajdonában volt, Bá-

**...Wolphard István
számára is Mátyás
király uralkodásának
a történelem
aranykódében
megszépült emlékezete
testesítette meg a rend
és biztonság annyira
sóvárgott eszményét.**

thory-háznak is nevezték, talán éppen Jósika Miklós fentebb idézett, a szomszédos Bogner-házra vonatkozó s félreértett leírásának köszönhetően.

Ez az épület, a Wolphard–Kakas-ház (Főtér 32.)⁴ Kolozsvár reneszánsz építészetének a leglátványosabb⁵ és legismertebb emléke, nemcsak azért, mert 1896-ban – amikor az L alakú épület utcai szárnyát lebontva kétemeletes homlokzati szárnyal, második emeletét pedig a megmaradt udvari szárnyra is kiterjesztve modernizálták – kivételesen pontos felmérés készült róla,⁶ így szerkezetét és részleteit is viszonylag jól ismerjük, hanem azért is, mert kibontott faragványainak egy részét a Múzeumba mentették, a többi pedig eredeti helyén, az udvari szárny földszintjén és emeletén maradt fenn.

Kivételes ez az épület azért is, mert három nemzedékhez tartozó 16. századi tulajdonosai Erdély humanista kultúrájának legjelentősebb személyiségei közül kerültek ki. Az új, reneszánsz életforma hatására robbanásszerűen megnőtt lakó- és reprezentációs igényeik tükröződnek az eredetileg három helyiségre szorító, földszintes gótikus épület szinte folyamatos 16. századi bővítésében, melynek eredményeként emeletes – nyomtalanul elpusztult melléképületeit nem számítva –, tizenkét szobás, rangos, fejedelmi vendégek fogadására is alkalmas polgári rezidencia lett belőle.

Kolozsvári plébános volt Wolphard vagy Enyedi Adorján (1491–1544).⁷ Atyja, aki esztergomi egyházmegyei közjegyzőként szerepel a forrásokban, a Szepeségből költözhetett Erdélybe, és a gyulafehérvári káptalani birtokhoz tartozó Nagyenyeden telepedett meg. Fiai közül Adorján és az ifjabb Hilarius választotta az egyházi pályát. Mindketten a bécsi egyetem hallgatói voltak. Adorján 1509 és 1512 között bölcseletet, teológiát, talán orvostudományokat is tanult ott, Gyulafehérvárra visszatérve jutott első jelentős egyházi javadalmaihoz, neve 1516–1517-ben gyulafehérvári kanonokként és törpényi plébánosként merül fel. Kanonoki és plébánosi jövedelmeinek birtokában folytatta, immár Itáliában, jogi tanulmányait 1521–1523-ban, ott, a híres bolognai egyetemen avatták jogi doktorrá szintén kanonoki javadalomból peregrináló Hilarius nevű öccsével együtt. 1522-ben az Örök Városba is elzarándokoltak. Öccse – nyilván a nagy élmény hatása alatt – azt is feljegyezte, hogy útjuk során a Vatikán Belvedere-udvarában megcsodálták az 1506-ban előkerült Laokoón-szoborcsoportot. Wolphard Adorján egyházi pályáját Itáliában szerzett magas jogi képzettsége egyengette, kolozsi, krasznai, majd dobokai főesperes és püspöki helynök lett, s bár úgy tűnik, hogy élete végén rokonszenvezett a reformációval, nem egy kortársához hasonlóan a római egyház híve maradt. Ő volt Kolozsvár utolsó katolikus plébánosa a reformáció előtt. Nevét az irodalomtörténet inkább Janus Panonius költői művének a kutatójaként és kiadójaként, mint középszerű latin versek humanista szerzőjeként értékeli. Az egykori jezsuita kollégium könyvtárába került s fennmaradt kötetei tanúsítják, hogy a korabeli Erdély legjelentősebb könyvbarátainak egyike volt. Elkötelezettje tehát a humanizmusnak, a reneszánsz művészethez való viszonyát pedig éppen kolozsvári házának 1534 és 1541 között keletkezett igényes faragványai alapján szokás megítélni. Adatok hiányában nem dönthetjük el egyértelműen, hogy volt-e Wolphard Adorjának szerepe a szásztörpényi egykori evangélikus templom⁸ hajójának késő gótikus – stílusában a Farkas utcai templom, illetve a dési plébániatemplom egykorú építkezéseihez igazodó – átalakításában, nyugati karzatának és szószerkének Berethalomra (1524 k.), illetve Szászmuuzsnára emlékeztető igényes és egységes díszítésében az 1520-as években.⁹ Törpényben egyetlen, nehézkes faragású, le-

védísszé alakuló maszkkal díszített kőgyám utalhat az építető patrónustól megkívánt, de a kőfaragó által a gótika szellemében kivitelezett antik előképre a háj délnyugati sarkában. Ha feltételezésünk igaznak bizonyulna, akkor törpényi építkezése révén a késő gótika stílusának érvényesülését is megragadhatnánk Wolphard Adorján műpártolásában. E kétarcúság nemcsak rá, hanem a korai reneszánsz egész világára jellemző: az egyházi építészet megszokott, liturgia által megszabott formái is ellenálltak az új stílus kínálta lehetőségeknek, de az építőmesterség százados műhelyhagyományban gyökerező, gótikára jellemző gyakorlatát sem lehetett a megrendelő akaratából egyszerűen csak átigazítani.

1529-től kezdődött kolozsvári plébánossága alatt már mindenképpen az új stílus hívének mutatkozott. Kolozsvári építkezésének körülményeire egy nemrégiben felbukkant jelentős adat világít rá.¹⁰ Mindaddig ugyanis érthetetlen volt, hogy mi szüksége lehetett a köztisztelőben álló kolozsvári plébánosnak, akinek élete végéig rangos „szolgálati lakása” volt a plébániaházban, egy másik, saját házra a Főtér túloldalán. Az előbb említett oklevélből kiderül, hogy Kolozsvár plébánosaként, híveivel egyetértésben, 1533-ban elcserélte a plébánia birtokát képező, „romos” főtéri házat, mely akkor a templom Szent János-oltárának a javadalmához tartozott, egy, a város határában fekvő erdőrészt István nevű másik, világi pályán érvényesült öccsével, aki időközben, úgy látszik, szintén kolozsvári polgár lett. A ház szomszédai 1533-ban – amint a csereügyletet rögzítő oklevélből kiderül – Kylian polgár és Compormann özvegye voltak. Az előbbi közülük a Killyén (Gellyén, Bogner) néven emlegetett család tagja lehetett,¹¹ rangos, 1568 után szépített s a 19. század végén a Wolphard–Kakas-házzal szinte egy időben lebontott háza, melyre Jósika Miklós fentebbi leírása is vonatkozik, annak északi szomszédja volt. Így az 1533-ban Adorján doktor öccsének a birtokába került Szent János-ház kétségtelenül azonos a ma Wolphard–Kakas-ház-ként ismert főtéri épülettel. Id. Wolphard István nem sokkal e csere után elhalhatott, mert a házat – bizonyára kiskorú unokaöccse gyámjaként – továbbra is a kolozsvári plébános gondozta.

Az 1993-ban végzett falkutatás¹² kimutatta, hogy a csere tárgyát képező földszintes épület eredetileg három helyiségből álló, alapincézett gótikus lakóház volt. Nyomait már csak a mai épület északi, a modern átalakításokat túlélő tűzfalában lehetett keresni. Így került elő második helyiségében egy szemöldökgyámos, gótikus ajtókeret, ami a szomszédos Bogner-ház felé eső sikátorra nyílt,¹³ s két, magasan elhelyezett, kőlapba vésett gótikus ablakocska is a harmadikban. Ebből a korai építkezésből származhatott még pincéjének utcára nyíló szegmensíves záródású késő gótikus kerete is.

Ezt az eredetileg oltáros-házat Adorján doktor alakíttatta emeletessé, úgy, hogy beboltoztatta kapualját, s kialakíttatta Főtér felé eső emeleti helyiségeit. Az ő divatos, reneszánsz lófőpajzsba foglalt papi címerével ékesítették a homlokzat két nagy reneszánsz ablakát (1534), a harmadik, hasonló szabású ablakkeretre, a boltíves kapualj fölött már családjának ettől eltérő, utóbb unokaöccse által is használt címere került 1536-ban. Ekkor s később, 1541-ben, amikor pompás, a plébános apáti kalappal bővített papi címerével díszes ajtókerete elkészült, valószínűleg még mindig ugyanaz, az időközben Ágotakövesden (1536), Kolozsváron (1537), Szamosújvárott (1538–1542) és Gyaluban (1540 k.) is kimutatható, hihetőleg Kolozsváron letelepedett kőfaragó dolgozhatott Adorján plébános számára – erre következtethetünk legalábbis elegáns formájú, antik feliratokat idéző reneszánsz nagybetűkkel vésett felirataiból, amelyek e faragványokat dí-

szítik. Leveles, illetve Medúza-maszk díszíti ezt az ajtókeretet, mindkettő közkedvelt antik mintákra vezethető vissza, plasztikai kivitelezésük azonban mintaképeikhez viszonyítva darabosnak, elnagyoltnak tűnik, azt a benyomást keltve, hogy építészeti tagozatok faragásában jártas mestere a figurális részletek formálásában bizonytalanabbul, eltérő minőségű előképekre, metszetekre hagyatkozott. Ezen az alapon gondolhatjuk, hogy szerzőjük földink lehetett, aki mesterségét budai vagy esztergomi építkezéseken tanulhatta. Bizonyos, hogy a későbbiekben már éppen az ő művei szolgálnak mintaképpül kolozsvári faragványok számára, a plébános háza pedig előképe lett Kolozsvár kibontakozó reneszánsz építészetének.

A híres asztrológus. A fentebb idézett cseréről szóló oklevelet Adorján plébános unokaöccse és örököse, Wolphard István kérésére János Zsigmond fejedelem is megerősítette 1570-ben. Ezek szerint a kérelmező a csereügylet után, de nagybátyjának építkezése előtt, 1533–1534 táján születhetett. Hazai tanulmányait követően,¹⁴ 1560–1564 között – az időközben nagyot változott világot érzékeltetően – már nem katolikus bécsi vagy itáliai, hanem a protestáns, evangélikus irányzatot követő wittenbergi egyetemre iratkozott be. Ott szerezte műveltségét, ott vásárolta és köttette bőrbe S+W+C (Stephanus Wolphard Claudiopolitanus) monogrammal és évszámmal jelzett könyveit, köztük korszerű csillagászati műveket is.

Az újkor hajnalán a csillagászat, az asztrológia révén előre látható emberi sors megismerésére való törekvés általános volt, s mondanunk sem kell, hogy a kor számtalan asztrológusának buzgó ügyködése, mérései, csillagászati megfigyelései és az égitestek előre látható mozgására vonatkozó számításai vetették meg a modern asztronómia alapjait. A wittenbergi egyetemen az égitestek sorsformáló erejében vakon hívó Philipp Melanchton (1497–1560) és tanítványai hatására került a csillagászat az érdeklődés középpontjába. Aby Warburg annak idején klasszikusnak számító tanulmányban¹⁵ körvonalazta azt a szellemi környezetet, amelyben Melanchtonék még Luther Márton születési dátumát is eltolták egy évvel, mert a nagy reformátor véletlenül éppen „rossz csillagzat alatt” született, ami nem vethetett – vélték – jó fényt az általa képviselt hitelvekre sem. Wittenbergből eredeztethetjük Wolphard István csillagászat iránti érdeklődését is, amelyet könyveinek lapszéli, méréseredményeket rögzítő bejegyzésein kívül az is bizonyít, hogy később, az 1577 novemberében megjelent üstökössel¹⁶ kapcsolatban Szamosközy István történetíró (1570–1612) feljegyezte róla, hogy „kiváló matematikus”, a kor szóhasználatában csillagász volt, aki az üstökös feltűnéséből megjósolta a Báthory-család pusztulását.¹⁷

A peregrinációjából megtért és szülővárosa polgárai közé lépő Wolphard István egy másik jelentős kolozsvári patríciuscsalád sarjával, Barát (Münich) Zsófiával lépett házasságra, és 1585/1586-ban bekövetkezett haláláig többször is találkozunk nevével a város vezetésében, 1581-ben és 1583-ban főbírónak is megválasztották. Akkor már mindenképpen az unitárius hitelvek követője kellett legyen, másképpen nem választották volna meg a döntően unitárius többségű város főbírájának.

Hihetőleg a nagybátyja halálakor félbemaradt építkezéseket folytatta, majd terjesztette ki. Adatokkal évszámos feliratain kívül csupán az 1576 és 1579 között folyamatban volt építkezéseiről rendelkezünk,¹⁸ melyek faragványait szécsi Seres János (mh. 1579), a „nevezetes szobrász” – „insignis sculptor”, ahogyan a sírfelirata dicséri – és fiai készítették, az építkezés történetét így a fennmaradt

emlékek alapján kell rekonstruálnunk. Gyámkövekre támaszkodó boltozattal hosszabbította meg a kapualjat az udvar felé, fölé egy újabb emeleti helyiséget építtetett, s ő emeltette a ház udvari szárnyát is. Címerével és monogramjával ékesek az egykori lépcsőházból nyílt pitvarok kandallói és boltozatai, valamint az udvari szárny első, három ablakkal megvilágított földszinti helyisége – a ház középkori magvát alkotó épület harmadik helyisége. Ő tervezte el és alakíttatta ki az udvari szárny következő, ugyancsak háromablakos, ún. zodiákus-termét is, melynek boltozatát az állatöv csillagképeivel díszített gyámok tartják, mintegy közrefogva Kolozsvár nagy szülöttje, Mátyás király hollós címerét. Az utóbbi jelenléte a kompozícióban azáltal nyer értelmet, hogy a déli éggömbön,¹⁹ nagyjából a Mérleg és Skorpió határolta szög alatt látható a Holló–Corvus csillagkép, amelytől a Hunyadiak hollóját s a csillagkép Wolphard István által faragtatott változatát csak a csőrében viselt gyűrű különbözteti meg. 1575 után, azokban az években, amikor Kolozsvár és Erdély legolvasottabb könyve Heltai Gáspár Mátyás királyt dicsőítő *Chronicája*²⁰ lett, nincs mit csodálkoznunk azon, hogy Heltaihoz és annyi más kortársához hasonlóan Wolphard István számára is Mátyás király uralkodásának a történelem aranykódében megszépült emlékezete testesítette meg a rend és biztonság annyira sóvárgott eszményét. Így már nem meglepő, hogy a kolozsvári főbíró a csillagképek közé emelte a város nagy szülöttjének a címerét, s a Holló csillagkép égi helyének megfelelően, az egy kompozícióban ábrázolt Szűz–Mérleg, illetve a Skorpió közé illesztette. A *Chronicá*-ban egyébként többször is szó esik a budai királyi palota boltozatainak asztrológiai fogantatású kompozícióiról. Ezek, valamint saját peregrinációja folyamán látott előképek is inspirálhatták a kolozsvári bíró kétségtelenül önálló, helyhez és korhoz szabott elképzelését a zodiákus-terem díszítésére.

A Wolphard István által megfogalmazott díszítőprogramnak van még egy másik, a 16. századi erdélyi művelődés „korszerűsége” szempontjából el nem hanyagolható vonatkozása is: a gyámkövekre faragott csillagövi jegyek plasztikai formáját ihlető előkép egy Bazelben megjelent és az égbolt újkori európai ábrázolásaira évszázadokon át ható fametszetpár volt. Ezt az I. H. C. monogrammal jelzett, 1532-ben készült tudós kompozíciót szintén erdélyi humanista, nem más, mint Johannes Honterus Coronensis (1498–1549) – Brassó későbbi reformátora készítette.

Valószínűleg Wolphard István építkezései során, az 1580-as évek elején keletkezett a tulajdonos csillagászati érdeklődésének egy további bizonyítéka is. Az épület délre néző emeleti homlokzatán, eredeti helyén található egy kőből faragott napóra. Karcsú féloszlopocskákkal alakított kerete egy másik kolozsvári faragvánnyal, a Híd-kapu előtti híd 1580-ban faragott, Báthory Kristóf címerével díszített emléktáblájával, illetve egy, a városfalakból a Múzeum kőtárába mentett építési felirat töredékével rokonítja, így mindenképpen Wolphard István építkezéseihez tartozik. Az elmúlt években falkutatás²¹ igazolta, hogy eredeti helyén áll, s az is kiderült, hogy fölé még egy másik, ugyancsak kőbe faragott napóra, egy szkaphosz (gör. teknő, dézsa) volt beállítva. Minthogy ennek az ókoriak által is ismert „műszernek” a kötömbbe mélyített félgömb alakú felületére vetett árnyék pontosabban képezte le az égbolt jellegzetes helyeit, segítségével a síkvetületű napóra torzításait is helyesbíteni lehetett.²² Tudós megrendelője azonban valószínűleg nem érte meg, hogy csillagászati megfigyeléseihez ezt is használhassa: halálát a városban dúló 1585–1586-os pestisjárvány okozhatta, építkezései pedig félbemaradtak. A szkaphosz szinte felismerhetetlenné csonkított ma-

radványait már az épület első vakolásakor eltakarták. Az említett falkutatás során nem sikerült azonosítani a nyomait annak a folyosónak sem, amely elengedhetetlen volt a műszer megközelítéséhez, s amely az épület homlokzatának az akkori kinézését is meghatározta volna. Persze nyomait a jelenlegi, modern emeleti folyosó építése is eltörölhette. Csak egy egyszerű ajtó kőkerete került elő az 1993-as falkutatás során a ház keleti oldalán,²³ amely, egy lépcső közbeiktatásával, esetleg a folyosóra is vezethetett, persze lehetett egyszerűen a kőépülethez ragasztott gazdasági épület padlásának a bejárata is. Kétségtelen azonban, hogy a most felfedezett kisebbik napóra által szolgáltatott adatokat csak közvetlen közletről lehetett volna leolvasni. Wolphard István életében a zodiákus-terem boltozata sem készült el, valószínű, hogy csak a két lakószint külső falai épültek meg. Egyik triglifes ajtókeretén (1579) a fentebb említett Seres Jánosnak vagy fiaik egyikének a kőfaragójegye látható. Noha kétségtelen, hogy a kőfaragó az 1541-es keretet vette mintául, meglepő, hogy mennyivel gyengébb minőségűek az itt ismét megjelenő, metopé-domborművé alakított maszkok. Jól tükrözik nézetünk szerint azt a rohamos hanyatlást, amely a reformáció képellenességéből adódóan szinte kitörölte a figurális ábrázolás hagyományát és gyakorlatát az erdélyi művészetből. A Wolphard István által elkészített faragványok, így a zodiákus-jegyekkel díszített gyám- és boltzáró kövek is csak később, utóda építkezései révén kerültek, az eredeti program egyszerűsítésével, a helyükre, s programjának az értelmezésére sem nyílt volna lehetőség, ha Kakas István nem építteti be a kimaradt két csillagképet, a Vízöntőt és a Nyilast ábrázoló gyámköveket az emeleten. Így kerültek ezek az épület modern átalakításakor a Múzeumba.

Fejedelmi tisztviselő és diplomata volt pályája delelőjén a ház soron következő tulajdonosa, zalánkeményi Kakas István. Családja Belgrád elestét (1521) követően a török hódítás elől menekült a Szerémségből Erdélybe, atyja, András már tehetős polgára volt Kolozsvárnak. Kakas István 1560-ban született Kolozsváron, 1575-től a bécsi, 1582 és 1585 között a páduai és bolognai egyetemen tanult, ahonnan mindkét jog doktoraként, a korabeli Erdélyben egyedülállóan magas jogi képzettséggel tért haza. Kolozsváron feleségül vette Barát Zsófiát (mh. 1594), Wolphard István özvegyét. Házassága révén lett az általunk vizsgált ház tulajdonosa. Közéleti szereplése már túllépett szülővárosa határán. Pályáját Báthory Zsigmond fejedelem udvarában kivételesen alapos jogi képzettsége, nyelvtudása, katolikus vallása és – nem utolsósorban – a jezsuita rendhez fűződő szoros kapcsolatai egyengették. A fejedelemség jogügyi igazgatásában betöltött tisztségei mellett valószínűleg peregrinációs tapasztalatai, szónoki tehetsége, tárgyalókészsége és nyelvtudása is közrejátszott abban, hogy 1593-ban és 1595-ben Lengyelországban és Angliában képviselte hazáját fejedelme követeként, 1599-ben pedig Báthory András nevében tárgyalta Prágában. Erdélyt Mária Krisztierna kíséretében hagyta el, második, tiroli feleségével, Susanna Römerrel, a fejedelemasszony udvarhölgyével együtt. 1602-ben, immár II. Rudolf császár megbízatásából Szilézián, Lengyel- és Oroszországon keresztül Perzsiába, Nagy Abbasz sah (1586–1628) udvarába vezetett követséget. A Kaszpi-tenger partján, Lahijanban, a mai Iránban érte a halál 1603-ban.

Saját, kolozsvári ingatlanai mellett gondja volt a Wolphard-ház elkezdett bővítésének a befejezésére is. Építkezéseit első házasságának éve (1590) és egyetlen, évszámos ajtókeretének 1590-es évszáma keltezi; két további elegáns, rusztikus ajtókeretét csak címere, illetve monogramja segítségével azonosíthatjuk.

Valószínűleg ő boltoztatta be az addig konyhának használt utolsó földszinti helyiséget is, amely a zodiákus-teremmel azonos ablakot s az építető monogramjával díszített törtszemöldökű keretet kapott. Korábbi, hatalmas kürtőjű kemencéjét elbontották, nyomaira csak a mélyen átégett, vastag kátrány- és kormréteggel borított hátfala és a kürtőjébe vezető kő ajtókeret utalt a falkutatás folyamán. Ehhez és a fentebb már említett, Wolphard István által eltervezett folyosóra nyíló ajtóra keskeny lépcső vezetett fel a ház végében. A gyámkövekre támasztott új boltozatnak volt a „záróköve”²⁴ az a levélmaszkos faragvány, amely a modern időkben a portálé fölött állott.²⁵

Az 1590-es évszámú ajtókeret az elődei által rendelt 1541-es, illetve 1579-es keretek folytatásának látszik. Sután alakított rozettás frízét közrefogó maszkjainak plasztikai minősége tekintetében azonban az utolsó helyre szorul: mestere kétségtelenül sematikus, kisméretű, kevés információt kínáló fametszet felnagyítására vállalkozott, s szolgálai módon reprodukálta az előképrajzot, amely kidolgozásában leginkább a kolozsvári városfal építését megörökítő 1583-as, Báthory-címeres tábla ügyetlenül formált, hihetőleg éremveretről felnagyított címertartó angyalaira emlékeztet. Az udvari homlokzaton látható két elegáns, törtszemöldökű, rusztikus keret más, gyakorlottabb kéz munkájának látszik, divatot is teremtett Kolozsváron, mert változataival az 1640-es évekig találkozunk. Kakas István címeres záróköve bizonyítja azt is, hogy ő fejeztette be – az eredetileg eltervezett tudós programot leegyszerűsítve – a zodiákus-termet. Házát, amikor 1602-ben eladta szomszédjának, Bogner (Gellyén) Imrének, akkoriban hatalmas összegre, 3700 forintra értékelték.

(2006)

■ JEGYZETEK

1. *Abafi*. Buk., 1958. 52.
2. A város keleti, a Főtér északi oldalának meghosszabbításában nyíló Magyar utca kapuja.
3. Jósika Miklós: *Abafi*. 38.
4. Az épület történetére vonatkozó fontosabb irodalom: Szádeczky Lajos: *A kolozsvári Báthory ház legendája*. Erdélyi Múzeum 1897. 17–32. – Ferenczi Sándor: *A kolozsvári Wolphard ház*. Páztortúz 8/1922. 101–102. – Sándor Imre: *Kolozsvár címeres emlékei*. Genealógiai Füzetek 11/1934. 56–61. – Balogh Jolán: *A renaissance építéset és szobrászat Erdélyben*. Magyar Művészet 10/1934. 144–145. – Uő: *Kolozsvár műemlékei*. Bp., 1935. 20, 21, 23. – Uő: *Az erdélyi renaissance*. I. Kvár, 1943. 260–261. – Uő: *Pákei Lajos rajzai Kolozsvár építészeti emlékeiről*. Erdélyi Múzeum 1944 (Erdélyi Tudományos Füzetek 186). – Goldenberg, Samuil: *Clujul în secolul al XVI-lea*. Buc., 1958. 104–107. – Sebestyén, Gheorghe și Vasile: *Arhitectura renașterii în Transilvania*. Buc., 1963. 87–88, 90–92. – Pascu, Ștefan – Marica, Viorica: *Clujul medieval*. Buc., 1969. 71–73. – Kelemen Lajos: *Kolozsvár építészeti és műemlékei a XIX. század közepéig*. In: Uő: *Művészettörténeti tanulmányok*. II. Bev, tan., s.a.r. B. Nagy Margit. Buk., 1982. 130–132, 358. – Balogh Jolán: *Kolozsvári kőfaragó műhelyek. XVI. század*. Bp., 1985. – Sebestyén, Gheorghe: *O pagină din istoria arhitecturii din România*. Renașterea. Buc., 1987. 17, 20. – Kovács András: *Csillagképek és épületplasztika*. Adalékok a kolozsvári reneszánsz épületplasztika történetéhez. *Ars Hungarica* 19/1991. 157–164. – Uő: *A kolozsvári Zodiákus terem*. In: *A közmvéltetés szolgálatában*. Antológia a Művelődés 1990–1994-es évfolyamaiból. Kvár, 1998. 99–104. – Mikó Árpád: *Reneszánsz*. In: Galavics Géza, Marosi Ernő, Mikó Árpád, Wehli Tünde: *A magyar művészet a kezdetektől 1800-ig*. Bp., 2001. 249, 264, 294, 295. – Kovács András: *Kolozsvár városképe a XVI–XVII. században*. In: *Kolozsvár ezer éve*. Szerk. Sipos Gábor és Wolf Rudolf. Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása. Kvár, 2001. 53–73. – Kovács András: *Késő reneszánsz építéset Erdélyben*. Bp.–Kvár, 2003. 30–37. – Uő: *A kolozsvári Wolphard–Kakas-ház*. <http://www.mamul.hu>. – Mikó Árpád: *Stílus és felirat*. Művészettörténeti Értesítő 54/2005. 205–244.
5. A város 16. századi virágkorában épült és díszített házak nagy többsége áldozata lett az 1867-et követően megindult nagyvárosi fejlődésnek. A megmaradt emlékek közül Mátyás király szülőházát számtalan restaurálás forgatta ki eredeti alakjából, így a 16. századi Kolozsvár lakáskultúrájának egyetlen, sokat szenvedett, de nagyjából hiteles emléke a Wolphard–Kakas-ház fennmaradt udvari szárnya.
6. Balogh Jolán: *Pákei Lajos rajzai Kolozsvár építészeti emlékeiről*. (Erdélyi Tudományos Füzetek 186.) Kvár, 1944.
7. A három építető életpályáját, a rájuk vonatkozó forrásokat és irodalmat, bibliofilájukat Jakó Klára: *Az első kolozsvári egyetemi könyvtár története és állományának rekonstrukciója. 1579–1604*. (Erdélyi könyvesházak. I. Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. 16/1. Szerk. Keserű Bálint.) Szeged, 1991. 43–58. értékelté.
8. Az 1990-es években befejezett helyreállítás óta a falu görögkeleti közössége használja.

9. Kovács András: *Késő reneszánsz építészet Erdélyben*. 11–12. A kiváló borvidéken fekvő Szásztörpény plébánosainak általunk csak töredékesen ismert sorában Wolphard Adorján (1517), Johannes Kleyn (1530) és Kolozsvári Péter (1547) – mindannyian gyulafehérvári kanonokok – neve szerepel ezekben a reformációt közvetlenül megelőző évtizedekben; elvileg első kettőjüknek lehetett szerepe a hajó újjáépítésében. Nem ismeretes azonban, hogy Wolphard Adorján meddig töltötte be ezt a tisztséget.
10. János Zsigmond Királyi Könyve. 1569–1570. Mutatókkal és jegyzetekkel regesztában közléteszi Fejér Tamás, Rác Etelka, Szász Anikó. In: *Az erdélyi fejedelmek Királyi Könyvei*. I. (Erdélyi Történelmi Adatok VII/1.) Szerk. Jakó Zsigmond. Kvár, 2003. 12, 283. sz.
11. Szamosközy István: *Történeti maradványai*. Kiadja Szilágyi Sándor. III. (MHHS 29.) Bp., 1877. 91: „Emericus Bogner filius Chilianii”. Vö. Balogh Jolán: *Kolozsvári kőfaragó műhelyek. XVI. század*. Bp., 1985. 157.
12. A Dacia Felix Bank számára tervezett sietős és ártalmas átalakítást megelőző művészettörténeti és falkutatást e sorok írója végezte.
13. A keret vastag reteszgerendája számára kivésott fészkek bizonyítják, hogy nem mellékudvarra, hanem a külvilág felé nyílt.
14. Könyvtárának korai darabja, az 1555-ben bekötöttetett Donatus Graecus: *De octo orationibus partibus*. Francofurti ad Viadrum, 1553. ugyanis tipikus szónoklattani tankönyv. Vö. Jakó Klára: i.m. 55.
15. Warburg, Aby: *Pogány-antik jóslás Luther korából*. Ford. Adamik Lajos, kísérőtanulmány Radnóti Sándor. Helikon. [Bp., 1986].
16. RMNy I. 408, 414. sz.
17. Szamosközy István: i.m. IV. (MHHS 29.) Bp., 1880. 13.
18. Jakó Zsigmond: *Az otthon és művészete a reneszánsz Kolozsváron*. In: *Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Szerk. Bodor András et alii. Bp.–Kvár, 1957. 367/18. jegyzet.
19. Nálunk a tavaszi hónapokban látható.
20. *Krónika az magyaroknak dolgairól*. In: Heltai Gáspár és Bornemisza Péter Művei. Vál., szöveggondozás, jegyzetek Nemeskürty István. Bp., 1980. 407–512.
21. A Ion Andreescu Képzőművészeti Egyetem rektori hivatala által elfoglalt két, emeleti szintet 1993-ban nem kutathattuk, erre csak az emeleti folyosók megerősítését célzó munkálatok adtak alkalmat 2003-ban. A munkában tanítványaim, Mihály Melinda és Kovács Zsolt voltak segítségemre.
22. A szétvert peremű és kalibrálás nélküli kis kőcsésze eredeti funkcióját Szenkovits Ferenc egy. tanár volt szíves meghatározni. Valószínűnek látszik, hogy fémből készült betétet szánhattak bele, abba vésték volna az égboltnak a megfigyelésekhez nélkülözhetetlen nevezetes vonalait, s rászereztek volna az árnyékvetítő pálcat is.
23. A Wolphard István korában körvonalazódott udvari homlokzat keleti végét, igényes, Erdélyben ritka, váltakozó tükörvadászokból rakott sarokél emelte ki.
24. A fiókos dongaboltozaton csak díszítő szerepük volt.
25. Az 1993-as falkutatás során kibontott zárókőnek az építőtelep raktárából lába kelt, azóta lappang. A maszkot körülölelő levéldísz leginkább Wolphard István építkezésének egy címeres zárókővére emlékeztet, amely a Múzeumba került. Így elképzelhető, hogy korábbi faragvány, esetleg éppen a zodiákus-terem eredeti, Wolphard István által faragtatott zárókővének az utólagos felhasználásáról van szó.

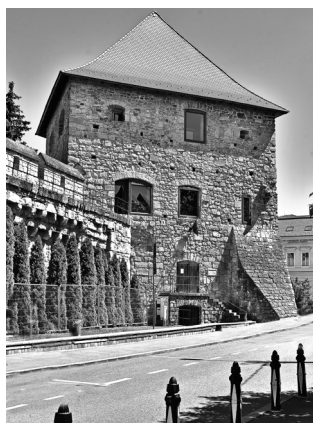
KOVÁCS KISS GYÖNGY

A VIGADÓ 16. SZÁZADI KOLOZSVÁR ÉS A PAJZÁN HEGEDŰSNÉK

Pillanatképek a város mindennapjaiból

A 16. századra a középkor felbomló hagyományai és a kezdődő újkor kialakulásának találkozásával, a kísérletező és a lehetőségeket fürkésző újraorientálódás tendenciájával a reneszánsz életszemlélet és életforma lassan Kolozsvárra is begyűrűzik, és széles skálájú, eleven, igen diverzifikálódott életet hoz magával. A középkor rigorózus vallási rendtartása fokozatosan fellazul a társadalom életvitelében, normáinak számos – esetenként szigorú önmegtartóztatást megkövetelő – kötelei feloldódnak vagy éppenséggel lehullnak a földi életöröm-keresés és a világi szemlélet fölerősödésével, a túlvilág-központúságnak a földi élet jelenvalóságát hirdető felváltásával – ezáltal pedig implicite az egyéniség szerepdominanciájának megnövekedésével.

A kolozsvári reneszánsz megjelenésének és fokozatos térhódításának ugyanakkor sajátos jelleget kölcsönöz a protestantizmus térnyerése, a század utolsó harmadára pedig a város unitárius többségűvé válása. A katolikus társadalmakban vidám ünnepesekkel, vigasságokkal kísért vallási jellegű, társadalmi méretű vigadózások Kolozsvárt is megmaradnak, a korábbi vallási indítékok mellőzésével. Így például az őszentdőt búcsúztató vigasságokat követően – vízkeresztől hamvazószerdáig – változatlanul él a húsvéti, szigorú, negyvennapos nagyböjtöt megelőző, a hústétek fogyasztásától való búcsúzáshoz (carnevale) kötődő vigalmak (vidám lakomák, bálók, mulatságok, népvannepélyek)

**Míg a nőtlen férfiakra-
legényekre házasságtörés
miatt legfennebb
kisebb, megszegyenítő
büntetéseket rónak ki,
mint amilyen a meg-
vesszőzés és/vagy a
városból való kivezetés,
addig például 1602-
ben bírói ítélettel
„másoknak példájokra
és tanúságokra” egy
házasságtörő asszonyt
zsákba varratnak és
vízbe vetetnek.**

szokása, jóllehet e zömében unitárius urbanításban ez már alapjában véve mel-
lőzi a korábbi vallásos megalapozottságot. A korabeli források tanúsága szerint
azonban a húshagyókeddel bezárólag rendezett vigasságok időszaka változatla-
nul felpörgeti a mindennapjait a farsangi tradíciókat megőrző, vigadni vágyó
kolozsváriaknak, akik az európai polgársághoz hasonlóan elsősorban a német
hagyományokat veszik át (erre utal a német eredetű farsang megnevezés is a
carneval helyett), ellentétben az arisztokráciával, amelynek körében inkább az
itáliai és francia szokások terjednek el.

A farsangolás fő színtere Kolozsváron az utca, itt járnak-kelnek-táncolnak
napszaktól függetlenül a farsangos ruhába, maskarába öltözött, álarcos vigado-
zók, a maskarások/maszkurások, vagy éppenséggel lovas szánon száguldoznak
kurjongatva – természetesen muzsikaszó kíséretével, miközben gyakorta házak-
hoz is bekopogtatnak a régi időkől áthagyományozódott, felöltöztetett
bábuikkal.¹ Ezt a maskarás farsangolást semmiféle tilalom nem képes megszü-
ntetni sem az „erkölcsös” 16., sem a 17. században, e mulatságkavalkád még a 19.
században is fénykorát éli a városban, jóllehet ekkorra már, a megváltozott kö-
rülmények között szigorú társadalmi szabályozottsággal, a rangsorolt báltermek-
ben, „előkelő” álarcosbálok, illetve „közönséges maszkabálok” formáját öltve.²

A hovatovább tobzódássá fajuló farsangi vigadozások – és alkalmasint a pol-
gárok éjszakai nyugodalmát gyakorta megzavaró utcai mulatozások – arra kész-
tetik a város választott plébánosát, Dávid Ferencet, hogy 1571-ben az urbanítás
előljáróihoz forduljon a mértéktelen utcai tivornyázások kordába szorítása ügyé-
ben. Folyamodványának eredményeként a százférfiak tanácsa a város bíróját
szólítja fel, hogy „kiáltassa meg”: senki „idő után” ne járjon, se korcsomában, se
utcán hegedű- és lantszó ne hallják. Ellenkező esetben a tilalommal szembesze-
gülő a közmegegyezés egyik alkalmazott módszerével „kalickába” tétessék
egy napra „mind lantostúl-hegedűstül”.³

Hogy a társadalomban mélyen gyökeret vert farsangi és ehhez hasonló mula-
tozásokat illetően – némely más esethez hasonlóan – a határozottan szigorú ren-
delet nem hozza meg a várt eredményt, bizonyítja a tény, miszerint a százférfiak
tanácsa 1573-ban kénytelen megismételni a tiltást. Ennek megszővegezése azon-
ban arra is utalhat, hogy a bizonyára alkalmazott, túlkapásos büntetések esetleg
azokban a polgároknak is visszatetszést keltettek, akik érdekében a lármás vigal-
mak tiltását 1571-ben kihirdették. Erre enged következtetni az újból kihirdetett
tiltás kitétele, amely hangsúlyozza: a városnak nem áll szándékában a „tisztes-
séges” mulatozás meggátolása: „Eok meg Ertettek Plebanos vramnak Irassa által
valo Intesset, Eo kegelmechtwl Jo Newen veszik hogy Jora intik eo kegl[yelmek]et
Varosswl De eo k[egyelmek] az Tyztesseses mwlatsagtlwl nem Akarnak Senkit
megfogni, hane[m] Ezt kewanniak eo k[egyelmek] hogi Biro vram Meg kyalta
hogy Senky Seh Eysel Sem Nappal farsangos Rwhaba es Alorchason Ne jarianak
Ne Mwlassanak, Mert eo kegelmek Eoessen meg Bwntety azokat.”⁴

A két határozat egybevetéséből egyértelműen kitetszik, hogy utóbbi esetben
a cél nem az utcai és kocsmái zenélés – a hegedű- és lantszó – tiltása, hanem
a zajos, a köznyugalmat háborgató farsangolás büntetése. Mert a különféle hely-
színeken és napszakokban zajló vigadozások természetesen velejárója a muzsi-
kaszó, amelyet az esetek zömében hegedű, némelykor azonban lant szolgáltat.
A korcsomáltató polgár borkimérésében – farsangidő előtt és után egyaránt –
szinte mindennaposak a hegedűszó melletti mulatozások, hol a „színes” dara-
bontok hegedűkíséretével, hol pedig – főként vasárnaponként – a mester- és

szolgaleányek tombolják ki magukat a gyakran tettelegesséig fajuló dorbézolásokban, néha a cégért használva furkósbót gyanánt, máskor meg „az Hegedws feibe akaria vala az Zappanios legennek az Hegedwt verni”.⁵ Mindazonáltal úgy tűnik, a szolgaleányek és szolgálólányok korcsma helyett többnyire szívesebben vigadoznak az általuk vásár- és ünnepnapokon látogatott magánházak helyiségeiben, ahol az egybegyűlt társaság szabadon adhat hangot annak a folklór-kincsnek, amit az egyes csoportok hoznak szülőfalujukból, és honosítanak meg a városban. Ilyen helyszíne a vigadozásoknak Diósi Istvánnak a városfalakon kívül helyezkedő, Külmonostor utcai háza, ahol „szüntelen a pajkosok ejjelnappal virrattig ittak, torbezoltanak, ordítottanak, kialtottanak”. Itt is, másutt is előfordul, hogy – szintén csak hegedűszo mellett – a szerelmes fehérnépek büvös-bájos praktikákhoz folyamodnak, minek következtében nemegyszer étetés vádjával kerülnek a kolozsvári bíró elé. Az éjszakai nyugalmban megzavart szomszédság pedig se többel, se kevesebbel nem vádolja a már említett Diósi Istvánt, mint hogy az ő háza volna a „latrok barlangja”.⁶

Valójában azonban kik is ezek a hegedűsök? A későbbi korok gyakorlatát visszavetítve a vizsgált évekre, kézenfekvőnek tűn(het)ne a megállapítás, miszerint kolozsvári cigányok lennének. Ismeretes azonban, hogy a 16. század elején Kolozsvárra betelepített négy sátoralja cigánynak jól meghatározott és precízen körülírható feladatai vannak a városi köztisztaság biztosításában-fenntartásában, illetve a bírói ítéletek végrehajtása terén – amint ez a város forrásanyagában részletesen nyomon követhető. Külön közösséget alkotnak a falakon kívül, a város bizalmát élvező és viszállyaik eligazításában intézkedési hatáskörrel bíró vajdájuk joghatósága alatt, és csupán az általuk elkövetett bűncselekmények esetén kell felelniük a kolozsvári bíró előtt. A köztisztaság fenntartását célzó tevékenységeik közé tartozik egyebek között a kóbor kutyák befogása, a pecéri teendők ellátása, ők takarítják az árnyékszékeket (ezért is ragad rájuk a „büdös-király” megnevezés), de szintén ők a „hóhérok” nevezett bakók, akik a kalodába zárástól a városból való kiveretésig sok mindent elvégeznek, magát a halálos ítéletet is végrehajtják. Mindezekről a városi források bőven tudósítanak, nem találunk viszont adatokat arra vonatkozóan, miszerint ők szolgáltatták volna a muzsikaszót a vigadozó kolozsváriaknak. Eddigi ismereteink alapján a 16. században – miközben egyébként példásan beilleszkednek a communitas életébe – még csak az eredetileg rájuk bízott szolgáltatásokat végzik. A következő századok folyamán azonban egyre inkább megmutatkozik a többféle tevékenységre, így a muzsikálásra való alkalmasságuk is, olyannyira, hogy a 19. században a rangsorolt cigányzenekarokért, „bandákért” egyenesen versengenek a kolozsvári bálrendezők. E zenekarok tagjai ekkor már saját céh alapításán is fáradoznak.⁷

Így egy esetlegesen ellenkező hipotézis bizonyításáig feltételezésünk az, hogy a 16. századi Kolozsváron a különböző hangszereket megszólaltatók – hegedűsök, a farsangolást tiltó városi határozatban feltűnő lantos és a továbbiakban említésre kerülő trombitás – nem a vajdák fennhatósága alatt, sajátos szokásaik és rendtartásuk szerint élő cigányközösség tagjai, hanem az urbanitás közösségébe esetleg újonnan betelepített városiak vagy olyan személyek, akik Kolozsváron csak alkalmilag szolgáltatták a zenét. A kolozsvári polgárok némelyike is tart azonban házánál hangszert, amit ő, illetve a fia szólaltat meg vendégei előtt, farsangtájon vagy máskor.

Ilyen, a saját hegedűjén játszó városi polgárról egy 1568-as tanúvallomásban tesznek említést egy „tyúkperből” fakadó gyalázkodás miatti rágalmazási per-

ben. Az alperes a törvénykezési jegyzőkönyvben többször szereplő András Kató, aki ellen szintén gyalázkodás miatt – amit Erzsébet meretrix ellen követett el – már 1564-ben vallattak tanúkat. Az Erzsébet „státusát” jelölő *meretrix* szót szemérmesebb szótáraink kéjhölgyként fordítják, kevésbé szemérmes, a történeknél alig néhány évvel későbbi, magyar nyelvű törvénykezési jegyzőkönyvek, valamint a mai köznyelv fordulatai nem túl finomkodóan és jóval egyszerűbben a *kurva* megjelölést használják. Az András Kató elleni 1568-as rágalalmazási per felperese Gergely deák (Gregorius Literatus) felesége, akiről a későbbiekben szintén szó lesz. Az egyik tanú szerint a hegedülve hazaérkező Gergely deákot András Kató ekképpen aposztrofálja: „hol az én hegedűsöm, az rossz bestye kurvafia Gergely deák?”⁸ Az a tény azonban, hogy a törvénykezési jegyzőkönyvekben gyakorta és nem pozitív kicsengéssel szereplő András Kató egyes szám első személyű birtokos raggal – „hegedűsöm”-nek – nevezi Gergely deákot, még nem bizonyítja, hogy ez a tanult, literátus férfi foglalkozásszerűen űzte volna a hegedülést. Ám a törvénykezési jegyzőkönyvekben a deák feleségének a vallomásai arra engednek következtetni, hogy Gregorius Literatus bizonyos helyeken és alkalmakkor valóban igen szívesen járult hozzá hangszerének megszólaltatásával a vigadozás hangulatának emeléséhez.

A hegedülést foglalkozásszerűen űzőket jobbára csak egyszerűen „hegedűsként”, nevük feltüntetése mellőzésével emlegetik a források, feleségeik pedig ugyancsak név nélkül, „hegedűsnékként” kerülnek a jegyzőkönyvek lapjaira.

A városban ugyanis a már jól ismert szórakozóhelyeken – a korcsomákban, a szolgálányok és szolgálólányok találkozóhelyén – kívül nemcsak az említett Erzsébet-féle meretrixek kínálják az időmúlítás gondúzó lehetőségeit a férfiaknak, hanem tisztos hitvesek is, akik közül nem hiányoznak a hegedűsnék sem.

A hegedűsnével és „örömszerző” tevékenységével a kolozsvári forrásokban egy 1568-as tanúvallatás során szembesülünk. A szöveget különálló íven, nem a protokollum törzsszövegében rögzítik. A tanúk vallomása – két részre tagoltan – az ív első lapján jelenik meg. A szöveg első fele Szócs Anna bizonyosságát tartalmazza, a másodikat „contra Annam” megjelöléssel vetik papírra. Mivel mindkét rész egy hegedűsné viselt dolgaira vonatkozik, feltételezhető, hogy a „két Anna” egy és ugyanaz a személy, Szócs Anna. A megeskett tanúk arról vallanak, hogy a hegedűsnét sok lator – azaz kurválkodó –, diákok, katona darabontok (tehát nem a város darabontjai, akik Kolozsváron lakó családjuk, pontosabban ezek asszonytagjainak a haragját zúdítanak fejükre gyakori hegedűsné-vizitáik miatt), valamint lézengők keresik fel. Utóbbiak közé tartoznak az el nem szegődött szolgák, levelesített, vagyis köröztetett gonosztevők, lókötők és más, a társadalmi normákkal és törvényekkel összeütközésbe került személyek, akik magatartásukkal egyébként is gyakorta okoznak gondot az urbanitásnak. A hegedűsnének e válogatott kompániájú vendégei dorbézolnak, duhajkodnak, „bestye lelkűt” emlegetve szitkozódnak. Teszik mindezt olyannyira nyakló nélkül, hogy – nyilván a szomszédok panaszára – az utca tizedese is állást foglal az ügyben. A hegedűsné azonban, aki ez esetben is fittyet hány a törvényre, a dorbézolókról azt állítja, „ki atyafia, ki bátyja”, akik közül többen nála hálnak, mint a szintén bátyjaiként aposztrofált két „magyar lézengő” is.

A tanúk közül hárman előzőleg szállásadói ugyan a hegedűsnének, megbotránkoztatató és közszemérmesértő életmódja miatt azonban rövid időn belül kitétek a szűrét. Az egyik szállásadó, Kerekes Miklósné esetében az is hozzájárul a hegedűsné kipenderítéséhez, hogy a fiát féltő asszonyosság előbbivel ölelkezni látta gyermekét.⁹

A tanúvallomásokból két körülmény érdemel külön figyelmet. Az egyik a helyszín megjelölése – mivel bérelt szállásról van szó, a botrányokozó nagy valószínűséggel nem kolozsvári illetőségű. A másik a látogatók státusához kapcsolódik – igen sok közöttük a katonaeMBER. A katonaság jelenléte ugyanis evidens módon gerjesztően hat a kicsapongásra „szakosodott” nők tevékenységére – és ez természetesen nemcsak Kolozsvárra vonatkozik. Az 1771–1772-ben lefolytatott dési erkölcsvizsgálaton a hegedűsnékhez hasonlókat az alábbi módon jellemzi egy tanú: „éjjel-nappal dongták a katonák”.¹⁰

A hegedűsnék viselt dolgairól rögzített tanúvallomások mellett, a lapszélre, igen eredeti módon felkerül néhány kolozsvári lator neve is, akik közül jó néhányan feltehetően az asszony szép számú „atyafiai, bátyjai”.¹¹

A második hegedűsné 1573-ban tűnik fel a jegyzőkönyvek lapjain, annak a rágalmozási pernek a tanúvallomásaiban, amelyet a trombitás Demeter és felesége indít Hegedűs Jánosné ellen. A vonatkozó tanúvallomások valójában nem precizírozzák a muzsikaszó melletti dorbézolás tényét, itt sokkal inkább egyébről esik szó. A tanúk ugyanis emlékeztetnek a másféle hangszert megszólaltató trombitás Demeter feleségének és Hegedűs Jánosnének a „jó erkölcs nevében” egymást ócsároló szavaira, és idézik a trombitásné replikáját Hegedűsné őt minősítő szavaira, miszerint „nem adtak nekem kurvaságomért tafota szoknyát, mint valakinek”. A trombitásné több „szerény” megjegyzéséből és a tanúvallomások egyéb utalásaiból következtethető, hogy ez utóbbi Hegedűsné, bár nem oly zajosan és oly népes kompániával, mint elődje, de nem zárkózott el maga sem attól, hogy alkalmasint örömet szerezzen másoknak.¹²

Ahhoz azonban, hogy érthetővé váljon e második hegedűsné erkölcsi felháborodása és a különböző minősítő jelzők használata, időben vissza kell térnünk 1570-be, Szabó János, illetve trombitás Demeter tanúinak a vallomásaikhoz. A pert Szabó János indítja a trombitás ellen, ez utóbbinak a feleségével folytatott bűnös viszonya okán. Ez esetben a férj 44, a trombitás 30 tanújának a vallomásaiból nem az eddigi megismert asszonyságok paráznságaihoz hasonló, hanem egy őszintének tűnő, ám a társadalom értékrendje szerint bűnösnek ítélt szerelmi regény tárul elénk. (A trombitás és Szabóné regényét a továbbiakban ezeknek a vallomásoknak az összegezésével ismertetjük).¹³

A történet röviden így szól: egy román legény elszegődik a városhoz trombitásnak. Feladata, hogy a „toronyból”¹⁴ őrködjék a város biztonsága felett, elsősorban azt kell jeleznie, ha tűzveszély fenyegeti a lakosságot; szintén feladatai közé tartozik, hogy trombitájával megjelenjék a menyegzőkön, ahol a muzsikaszót kell szolgáltatnia.¹⁵ A legénynek – amint az a továbbiakból kitűnik – feltételezhetően nemcsak jó tüdeje lehet a trombitálásához, de egyéb megnyerő tulajdonsággal is rendelkezik. A trombitás Demeter „szállást tart fenn Szabó házában, és oda jár ebédre, vacsorára, mert asztalt tartott neki Szabó János”. Hogy volt-e ebben szerepe az asszonynak vagy sem, nem derül ki. Az egyik tanú úgy véli, hogy a Szabóék házában „egymással szoltanak is az asszonnyal, de ő nem tud, mit szoltak, ha volt hon Szabó János, ha pedig nem volt”. Még felhőtlen lehet a barátság, amikor Szabó János és felesége kétszer is meglátogatják a toronyban a trombitás Demetert, „hegedűs is volt, úgy laktak” – azaz ettek, ittak, mulatoztak. Újesztendőre Szabóné kis keszkenőt küld a trombitásnak, és az is neki. Előbbi aztán megfizet „a rá való költségéről és elköszönt tőle, Szabó János nem bocsátotta el, hanem azt mondta, hogy ugyan gazdálkodni akar neki”. A fellángolt szerelmet – talán főként az asszonyt – azonban nem lehet elfojtani. Szabó János fe-

leségét és a trombitást a toronyba – ezúttal a tömlöcbe – juttatják a bizonyítási eljárás során elkezdődött tanúkihallgatások. (1573-ban erre utal a hegedúsné, amikor azzal ócsárolja az asszonyt, hogy „egybe kötötték őket [őt és a trombitást], úgy vitték be a toronyba”.¹⁶) A történet folytatásaként Szabóné a kihallgatások folyamán az egyik tanúnak mintegy válaszként kijelenti: „jó testem vagyon, felvehetek még két vereséget uramtól”. Az egyik tanúi kérdésre, miszerint nem szánja-e a gyermekeit, Szabóné a szerelméről mint eleve elrendelésről beszél: „ha Isten arra végezte az én dolgomat, nem gondolok vele, arról az pellengér a kapu, mert én szívem szerent szeretem a trombitást.” A tanúk sorában ez alkalommal is megjelenik a kolozsvári perek gyakori szereplője, András Kató – ezúttal mint Balogh Mihályné –, aki azt vallja, ő semmi „látott dolgot” nem tud Szabó Jánosnéról, annál többet hallott azonban róla.

A tömlöcben azonban Szabónénak már rá kell döbennie arra – mint ahogyan ezt tudatosítja is magában –, hogy kora társadalmának egyik legsúlyosabb vétségét követte el, a halálbüntetéssel is sújtható nős paráznaságot. (Míg a nőtlen férfiakra-legényekre házasságtörés miatt legfennebb kisebb, megszegyenítő büntetéseket rónak ki, mint amilyen a megvesszőzés és/vagy a városból való kivezetés, addig például 1602-ben bírói ítélettel „másoknak példájokra és tanúságokra” egy házasságtörő asszonyt zsákba varratnak és vízbe vetetnek.¹⁷) A helyzetet felismerve a tömlöcben már nemcsak a pellengérről beszél, hanem – megint csak egy tanú szerint – „a fogságban mondta Szabó Jánosné, kész halált szenvedni, mint hogy Szabó Jánossal lankék”.

Az ítéletet nem ismerjük, mivel azonban Szabó Jánosné 1573-ban mint a trombitás Demeter felesége – azaz férjezett asszony – szerepel az év törvénykezési jegyzőkönyvében, feltehetőleg ez esetben is az történt, ami a korabeli gyakorlatból következtethető. Mivel a trombitás Demeter törvényes házasságra kíván lépni a házasságtörő asszonnyal, valószínűsíthetően a vétkeseket nyilvános bünbánatra, azaz eklézsiaakövetésre ítélik, majd nyilvános közmegszegyenítést rónak rájuk (pellengér, botütés), és az asszony – aki házasságban követi el a bűncselekményt – a rá váró súlyosabb ítélet helyett az új házassága miatt kegyelemben részesül, azaz gráciás lesz. Már mint törvényes házasok kerülnek Hegedús Jánosék szomszédságába, ám úgy tűnik, a hegedúsné „erkölcsi érzékenységét” sérti ez a szomszédság a házasságtörő asszonnyal. Végül a mindkét részről történő, permanentizálódott gyalázkodás és ócsárolás vezet az 1573-as perhez,¹⁸ amely során adott pillanatban a hegedúsné viselt dolgait is jól ismerő trombitás Demeter megfenyegeti a feleségét nyelvére vevő asszonyt, hogy megtapossa a sárban, Hegedúsné viszont a maga során szintén „választékos” stílusban fejt ki véleményét a trombitásnéról: „mindaddég ország kurvájának, gráciás kurvának mondom, ki jámbor urát elhatta és az oláh ebbel lakik, míglen nem bizonyítja, mit énfelőlem mondott azkor”. A „koreografált” mozdulatoktól kísért, „veretes” jelzőktől hemzseggő, egész szemantikai palettát kitöltő dialógus egyértelműen kifejezi Hegedúsné megvetését a „gráciás”, régebben házasságot tört asszonnyal szemben. Az egyik tanú szerint „hegedúsné az farán felemeli szoknyáját és mond: ihon rágjátok kurvák az alfeletem, mégis elég marad benne, min üljek”.¹⁹ A tanúvallomási jegyzőkönyvbe – mint általában – nem jegyzik be az ítéletet, így nem tudjuk, hogy a kolozsvári bíró miként ítélte e „jósomszédi” perpatvarban, így azt sem, hogy amennyiben a hegedúsnére ítéletet szabott, hát nyelve kitépése helyett mennyi nyelvváltsággal sújtja.

A harmadik hegedűsné neve nem azért került a törvénykezési jegyzőkönyvek lapjaira, mert fentebb említett asszonytársaihoz hasonlóan testi örömeiket „szolgáltató”, vagy éppen érzelmei áldozatává válik, hanem mert a kor legsúlyosabbnak ítélt bűncselekménye, a boszorkányság, az ördöggel kötött szerződés miatt indított perben személye is feltűnik a tanúvallomásokban.

1584-ben a város prokurátorai – ügyészei – boszorkányság vádjával fogják perbe Zöld Ambrusnét, akit végül is a kolozsvári bíró – bírótársával, a királybíróval – arra ítél, hogy „ilyen dolgaiért, vesztéseiért és bűbajos voltáért tűz legyen rajta”, máglyán végezzék ki. Az egyik tanú arról vall, hogy egy gyermek lábát Zöld Ambrusné kötözgette, gyógyítgatta, majd bizonyos Vargánét – mindkettőt eredménytelenül. A szokásos civódásban ez alkalommal is feltűnik egy hegedűsné, az alábbi szövegkörnyezetben: „Az hegedűsné pedig fenyegetett háromszor is, és azt is mondta, hogy rá kell szorulnom. El annyera fizettem meg, azután is, hogy áll forint 45.”²⁰ Mivel a tanúvallomásokban hegedűsnéről többé nem történik említés, értelemszerűen ő maga, feltételezhetően Zöld Ambrusné az egyik fenyegetőző „boszorkány”, mivel előle rejtegetik a beteg gyermeket, és őt nem engedik többé a közelébe.

A tanúvallomások azonban nem csupán a hangszereket hivatásszerűen megszólaltatók feleségeinek törvényszegéseiről szólnak. Esetenként más asszonyok sem állnak ellent a főképp a katonaság képében jelentkező erős kísértésnek. A már említett Gergely deákné rágalmozási perében felvett tanúvallomások egyértelműen bizonyítják, hogy az „erkölcsi példaképek” ugyanúgy viselkednek a katonákkal, mint a muzsikusnék. Gergely deákné esetében az egyik tanú azt vallja, hogy mikor a hegedülő Gergely és felesége, András Kató házában laktak, egy nemesember tartózkodott a deáknénál szálláson „ura hon nem létében”, míg az „erkölcsös” András Kató ezért a tanúhoz sietett éjjel, mert „nem mert otthon hálni”. A két asszony nyelvése hosszasan követhető „az anyád is egy kurva”, illetve „katona fekte bestye kurva” fordulatokkal tarkítva, leánykori viselt dolgokat is bőven felidézve: „leánykorodban is rácok kurvája voltál, beste lélek kurva, és azért nem leszen gyermeked”.²¹ Úgy tűnik, a vonatkozó időszakot megelőző években a különböző színű fejedelmi darabontok mellett rác zsoldosokkal osztják meg örömeiket a kolozsvári bővérű asszonyok, a katonák sorában azonban a 16. század elején az előbbieket helyét a városbeliek által „ballon” névvel aposztrofált vallon zsoldosok foglalják el.

A hegedűszó kíséretével félrelépő kolozsvári asszonyok sorát a város boszorkánypereinek egyik szereplőjével, Borbálával, Kassai Kalmár Tamásnéval zárjuk. Őt a hírhedt városi prokurátor, Ígyártó György fogja perbe – boszorkányságért –, miután utóbbinak Rengő Annával folyó perében Borbála asszony Rengő Anna mellett tanúskodott. A kalmárkodó, országot járó asszony Kassáról kerül Kolozsvárra, ahova az árus emberek, fuvarozók révén híre is követi. „Boszorkánykodásához” ördöngös könyveket használ, a fáma szerint azonban már Kassán „ugyan híres volt”, mert „deákok, darabontok igen jártak hozzá, ott dőzsöltek, ittak, részegkedtek”. „Boszorkánykodása” mellett ezt az életmódot folytatja Kolozsváron is, ahol a Salam házában, az Óvár „szegeletén” lakik, ahol „hegedültek, dőzsöltek, táncoltak szállásán a mives legények, jöttek alá és fel házatól, a deákok azonképpen”. Az Óvár szegeletén egyébként már rangosabb társaság részese a testi örömeikben, mint holmi katonák. Ezt a fertályt főképp a mives legények – akik közül később aztán a város tekintélyes-tehetős és tiszteletre méltó, amúgy „circumspectus” polgárai kerülnek ki –, no meg a diákok kedvelik.²²

Amint arról az előbbieken szó esett, ezekre az asszonyokra életvitelük miatt, „nős paráznaságért” akár halálos ítélet is kimondatik, ám a *communitas* hasonlóképpen súlyosan bünteti azt a férjet is, aki elnézi, „amit felesége mível”, vagy éppen cinkosságot vállal vele. Házasságtörési ügyben valójában azonban igen kevés ítélet maradt fenn. A tanúvallomások mint bizonyítékok esetenként nem is kerülnek a bírák elé. Előfordul az is, hogy bizonyos okok miatt – ilyen egyebek között a férj megbocsátása – a házasságtörő feleséget és bűntársát csupán vezeklés jellegű ítélet sújtja (az említett pellengérré állítás, megbotozás, eklezsiakövetés), van azonban adatunk arra vonatkozóan is, hogy például a vád képviselőjét megvesztegetik, álljon el a paráznaságért indítandó pertől, amint az a prokurátor Ígyártó György esetében történt 10 forint kifizetésével.²³

A törvénykezési jegyzőkönyvek adatai arról tanúskodnak, hogy a közvetlenül látottakról/hallottakról valló tanúk mellett esetenként szép számmal sorakoznak fel azok is, akik harmadkézből hallott információkra hivatkoznak vallomásaikban, amelyekben a hát mögötti kibeszélés, a pletyka – a történelem legkorábbi időszakaiban megjelent és máig is mindent átható kommunikációs jelenség a maga terjedésével-gerjedésével-erjedésével – a valójában ártalmatlan volt ellenére is a vonatkozó korban még nem létező média helyett a társadalomban felbukkanó visszasságokra tereli a figyelmet.²⁴

Írásunk a törvénykezési jegyzőkönyvek magánjogi pereinek mellőzésével a büntetőjogi perek egy csoportjából szemelgetett. Azokról az asszonyokról kívánt egyfajta vázlatot megrajzolni, akik nemcsak társadalmuk morális normarendszerét, de az írott törvényeket is megszegték; jelen esetben ők – egyértelműen a számbeli „kisebbséghez” tartozók – kerülnek a kolozsvári kishistóriák lapjaira. A *communitas* számszerűen jelentősebb része, nevesített vagy egyéb formában nem tűnik fel az említett jegyzőkönyvek lapjain. Ők azok, akik nem pikáns „fegyvertényekkel” írják be nevüket a történelembe, „csak” építik-gyapapítják a „polgárok respublikáját”, úgyannyira, hogy a tárgyalat 16. században a város rendületlenül haladhat azon az úton, mely végül is oda vezet, hogy Kolozsvárból egyértelműen „*Transsilvaniae civitas primaria*” vagy „*metropolis Transsilvaniae*” válik.

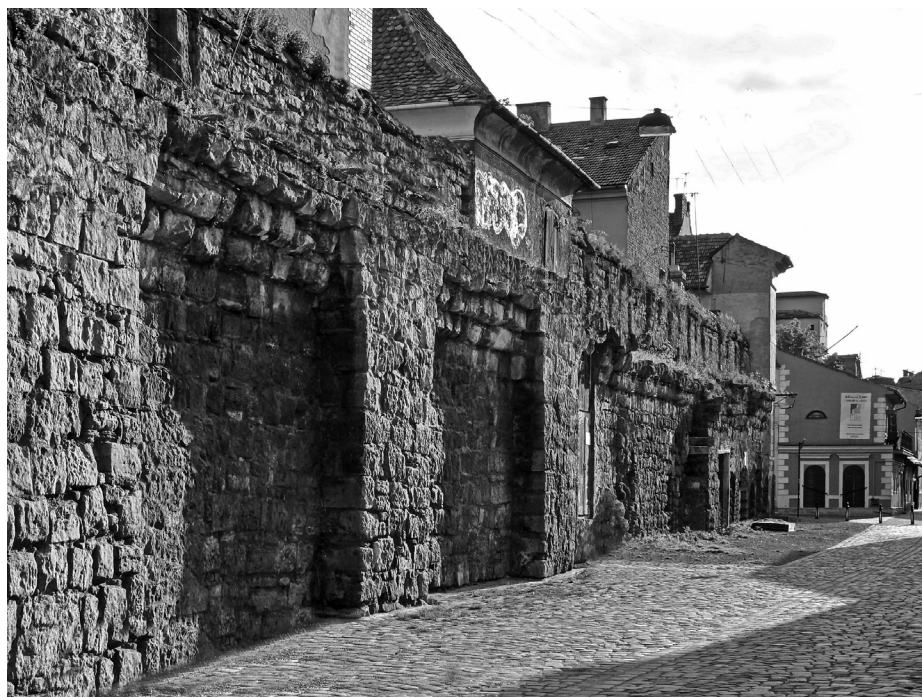
(2010)

■ JEGYZETEK

1. A kolozsvári farsangolást illetően gazdag és megbízható adatok találhatóak a város vonatkozásában különösen adatgazdag, Szabó T. Attila szerkesztette *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár 'álorca', 'farsang', 'maskara'* címszavak és származékaik anyagában. A szótárban található források szövegeit SZT rövidítéssel idézzük. Vö. Kiss András: *Források és értelmezések*. Kvár, 1994. 103–109. (A továbbiakban Kiss 1994.)
2. Kovács Kiss Gyöngy: *Burgerbálok, nobelbálok*. Korunk 2008. 12. 79–89.
3. Az Országos Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága (Arhivele Naționale Direcția județeană Cluj) – Kolozsvár város levéltára. Tanácsközigazgatási jegyzőkönyvek (a továbbiakban TanJk) I/3. – régi jelzet V/3. – 38a. Vö. SZT V. 1.
4. TanJk I/3. – régi jelzet V/3. – 71^v–72. Vö. Kiss 1994. 103, 347. SZT I. 268.
5. Kovács Kiss Gyöngy: *A játékos város*. In: *Uő: Megidézett múlt*. Komp-Press Kiadó – Korunk, Kvár, 2008. 9–26. (a továbbiakban Kovács Kiss 2008) Kolozsvár város levéltára. Törvénykezési jegyzőkönyvek (a továbbiakban: Tjk) IV 162; Vö. SZT V. 1.
6. „latrok tanyája” – ez esetben kurválkodók tanyája. Kiss András: *Boszorkányok, kuruzslók, szalmakoszorús paráznák*. Buk.–Kvár, 1998. 43, 140, 150 (a továbbiakban Kiss 1998); Kovács Kiss 2008. 19.
7. Kiss András: *Más források – más értelmezések*. Marosvásárhely, 2003. 239–253; Kovács Kiss Gyöngy: *Kolozsvári bálok a bécsi kongresszust követő években*. In: *Uő: Megidézett múlt*. Komp-Press Kiadó – Korunk, Kvár, 2008. 116–117.
8. Tjk II/2. – régi jelzet III/2. – 90; Tjk II/4. – régi jelzet III/1; 236. Vö. SZT V. 3.
9. KvLt Privilegia, 514 (A továbbiakban Privilegia.)
10. Kiss 1998. 195.
11. Privilegia 514; Kiss 1998. 195.
12. Tjk II/6. – régi jelzet III/3. – 74.
13. Tjk II/3. – régi jelzet III/2. – 20–38.

14. Az említett torony nem azonos az óvári toronnyal, a város tömlöcével. A trombitás őrhelye az északi városfalnak a Kurta Szappany utcától – ma Dávid Ferenc utca – keletre álló takácsok tornya volt.
15. Vö. SZT XIII. 398, 585; Szabó T. Attila: *Kolozsvár települése a XIX. század végéig*. Kvár, 1946. 109; Asztalos Lajos: *Kolozsvár. Helynév- és településtörténeti adattár*. Kvár, 2004. 475.
16. TJK II/6. – régi jelzet III/3. – 74.
17. TJK II/9. – régi jelzet VI/1. – 126 b. – Vö. SZT IV. 1272.
18. TJK II/6. – régi jelzet III/3. – 74.
19. TJK II/6. – régi jelzet III/3. – 74. Vö. SZT V. 3; XI. 21.
20. Komáromy Andor: *Magyarországi boszorkányperek oklevéltára*. Bp., 1910. 68, 71
21. TJK II/4. – régi jelzet III/1. – 235–236.
22. Komáromy: i. m. 24.
23. TJK II/7. – régi jelzet IV/1. – 588.
24. Kovács Kiss Gyöngy: *Pletyka, becsületsértés, rágalmazás a fejedelemség kori Kolozsváron*. In: *Uő: Megidézett múlt*. Komp-Press Kiadó – Korunk, Kvár, 2008., 27–42.

FLÓRA ÁGNES

„AMELY EBET EZ ELŐTT MOSTÁL, MOST IS AZONT MOSD”

Egy 16. századi fürdőházi jelenet érdekességei

A város, akárcsak a patikáriusoknak vagy orvosoknak, a fürdőmestereknek is engedményeket tett vagy éppen javakat biztosított, hogy a városlakók által igényelt vállalkozást beindítsák. A fürdőmesterség mint önállósuló foglalkozáság kialakulását pedig jelzik a 16. században felbukkanó Feredős előnevek is.

Jelentéktelennek tűnő rágalmozási botrány került Kolozsvár bírói széke elé 1584 májusában: Zabó (Szabó) Mártonné, Pulacher Istvánné és Hosszú Jánosné nyilvános helyen, Kolozsvár közfürdőjében egymás becsületét sértve, enyhe tettelegességig fajuló szópárbajba keveredtek. A konfliktus egy fürdőházi alkalmazott munkája nyomán alakult ki, aki a fürdőző Zabó Mártonné és Pulacher Istvánné közül ez utóbbit mosta meg előbb, mire Zabó Mártonné igen sértő kijelentést tett. „Amely ebet ez előtt mostál, most is azont mosd” – hangzott a becsmérő mondat, amely nyomán a tanúvallomások által megörökített jelenet kialakult.¹ A történet, mely beillik akár a „történeti bulvár” műfajába is, a város történetével foglalkozók vagy az iránt érdeklődők számára azonban érdekes részleteket tár fel egy letűnt kor minden napjairól és annak egy igen fontos intézményéről, a városi fürdőről, de más várostörténeti adatokkal is szolgál.

Az antik fürdőkultúra, ha nem is ugyanolyan látványos formában, de tovább élt a középkorban is. Ezt igazolja, hogy igen korai, 7–8. századi német jogkönyvek is kitérnek a fürdők működtetésének szabályozására.² A fürdőépítések fellendülése azonban a városhálózat kialakulásának, városalapítások időszakának tekinthető 13–14. században indul meg.

A testi felfrissülést, a gyógyulást, de a szabadidő kellemes eltöltését is szolgáló közfürdőket a középkor folyamán kolostorok, ispotályok

mellett, de magánvállalkozások formájában is megtaláljuk.³ Városi igazgatás alatt működő fürdők vélhetően a 14–15. század táján jelennek meg, amikor más egyházközi intézmények – mint például az ispotályok alapítása is – inkább magánszemélyek és városi hatóságok kezdeményezéséből jöttek létre, vagy kerültek át a városi igazgatás hatáskörébe.⁴

Jelentősebb városokban, ahol több fürdő is működött, a mesterek a kézművesekhez hasonlóan céhekbe tömörültek, hogy érdekeiket jobban képviseljék.⁵ A fürdőmesterség, ha nem is tekinthető egyenrangúnak egy patikáriussal, a vállalkozás tekintetében mégis ugyanazon kategóriához tartozott.⁶ Egyrészt azért, mert a fürdőket működtetők részben egészségügyi feladatokat is elláttak, s igen gyakran a bérlők borbélyok voltak.⁷ Éppen ezért sok esetben a tisztalkodás mellett borotválás vagy hajvágás is szerepelt az igénybe vehető szolgáltatások közt, de mint azt Sopron példája is mutatja, köpölyözést és érvágást is alkalmaztak a gyógyulni vágyókon.⁸ Grúz Péter kolozsvári polgár is valószínűleg gyógyító kúrákra vitte beteg feleségét a fürdőbe, hiszen az egyszerű meleg vizes kádfürdőt otthon készítették a betegeknek.⁹

A város, akárcsak a patikáriusoknak vagy orvosoknak, a fürdőmestereknek is engedményeket tett vagy éppen javakat biztosított, hogy a városiak által igényelt vállalkozást beindítsák.¹⁰ A fürdőmesterség mint önállósuló foglalkozáság kialakulását pedig jelzik a 16. században felbukkanó *Feredős* előnevek is.¹¹

Kolozsvári fürdőmestert a 15. század második felében említenek először a források, de az nem derül ki az oklevél szövegéből, hogy városi vagy egyházi intézmény által működtetett fürdő *balneatoráról* van-e szó.¹² Biztosan tudjuk azonban, hogy a kolozsvári klarisszák működtettek fürdőházat, amit saját pénzükön emeltek, s amit 1544-ben a városi tanács más javakkal együtt elfoglalta tőlük.¹³ Ezt a fürdőt azonban, úgy tűnik, a város nem használta tovább, hiszen 1557-ben a városi tanács a plébánost, Heltai Gáspárt bízta meg a városi fürdő megépítésével, talán éppen annak a hagyománynak a szellemében, hogy a fürdők igen gyakran egyházi vagy egyházközi intézmények igazgatása alatt álltak.¹⁴ A fürdő azonban, úgy tűnik, 1568-ig nem épült meg, s a tanács ismét napirendre tűzte a fürdőépítést. Ekkor már nem a plébánosra bízta ezt a feladatot, hanem a tanács fürdőmestert fogadott, és azzal építtette meg a fürdőt és gőzfürdőt (sudatorium) is egyben.¹⁵ Annak ellenére, hogy a fürdőházak magánemberek vállalkozása volt, nem került ki teljesen a tanács igazgatása alól. Fenntartásáért ugyanúgy felelt a mester és a városvezetés is. A nagyobb javításokat, tatarozásokat a tanács állta, a fürdős pedig félévente kapta meg pénzbeli fizetését, illetve természetbeni juttatásait.¹⁶ Ez természetesen nem azt jelentette, hogy a fürdőhasználat a városiak számára ingyenes volt. Sőt a testamentumok kegyes adományai közt gyakran megjelenő vagy éppen szolgálat ellenértékéként megfizetett fürdőpénzek sokkal inkább azt a tényt igazolják, hogy a fürdőzés egy tehetősebb réteg számára volt elérhető.¹⁷ A *balneum civile*t olykor hercegek, török követek is meglátogatták.¹⁸ A fürdő környékén megjelenő koldusok pedig azt sugallják, hogy a fürdő olyan hely volt, ahova azok jártak, akiktől a szegények alamizsnát remélhettek.¹⁹ Egy bejegyzés szerint, amikor 1591-ben Báthory Boldizsár „csináltatott feredőt az feredőssel és semmit nem fizetett”, a város 2 forintot fizetett a fürdőmesternek.²⁰ A közfürdő használata ennél vélhetően valamivel olcsóbb volt, és az igénybe vett szolgáltatásoktól függött a fizetés.

A 16. század második felében Európa-szerte újjáépülő fürdők a század elején tapasztalt hanyatlás végét jelzik. A rövid megtorpanást egyrészt a járványok ter-

jedése, az egyre erősödő erkölcsi aggályok, de a tűzifa árának emelkedése eredményezte.²¹ A vallási megújulással együtt járó szigorúbb erkölcsi szabályozások és a meg nem szűnt igény következtében a fürdők ismét megnyitották kapuikat. Ehhez természetesen hozzájárult a humanista orvostudósok érdeklődése az antik orvostudomány iránt, legfőképp Hippokratész és Galenus munkáinak tanulmányozása, melyekben a fürdők jótékony hatásait is hangsúlyozták.²² S nem utolsósorban a török hódoltságának is köszönhetően vált ismét népszerűvé a közfürdőzés.

A fürdőház elhelyezkedéséről, felépítéséről és nyitva tartásáról hallgatnak a források, de más városok gyakorlatát követve képet alkothatunk működéséről. Rendszerint a városfalak közelében vagy a külvárosokban állították fel a több helyiségből álló fürdőházakat.²³

Felépítéséről a jelen vizsgálódás alapjául szolgáló eset annyit árul el, hogy a női, illetve a férfi fürdőrészt szigorúan el volt zárva egymástól, hiszen amikor Pulacher Istvánné a szitkozódást követően zaklatott állapotban próbált bejutni a férfiak fürdőjébe, vélhetően, hogy férje oltalmát keresse, a fürdőmester megállította őt.²⁴ Az amúgy is szigorú protestáns erkölcsi normák szerint élő városfürdőjében tehát nem fordulhattak elő a szakirodalomból és művészi alkotásokról ismert parázna jelenetek.²⁵

A tisztálkodni vágyók magukkal hozták fürdőruháikat, amelyek könnyű anyagból készült, hosszú ingzerű ruhadarabok voltak.²⁶ Hosszú Jánosné a valómások szerint előkötőjével és fürdőingével ütötte meg Szabó Mártonnét.²⁷ Amiből nyilván az is következik, hogy a tisztálkodási folyamat során az ingek és szemérmes fedő kötények lekerültek a fürdőzőkről.

Az általános gyakorlat szerint a szombati fürdőzés volt a legelterjedtebb, de ezenkívül még egy napon biztosan nyitott a fürdő, mint ahogy fontosabb ünnepek előtt is.²⁸ Hippolit Guarinoni, II. Ferdinánd prágai orvosa főművében, az emberi faj erkölcsi válságát bemutató munkájában a városiakok fürdőzéssel kapcsolatos szokásait tárgyalva megjegyzi, hogy elhanyagolva és vesztesnek érezték magukat a polgárok, ha minden szombaton, illetve ünnepnap előtti este nem látogathatták meg a fürdőt, ahol „gőzöltették, dörzsöltették, tisztogatták, áztatták és mosdatták magukat”.²⁹

Mivel a fürdő alkalmazottait a bérlő vagy működtető mester fizette, ezért azok nem jelennek meg a városi számadásokban, így szintén az analógiákat kell segítségül hívnunk. Pontosán nem tudhatjuk, kik dolgoztak a fürdőben, de minden bizonnyal volt, aki a ruhákra vagy a fürdőzők nyugalmlára vigyázott,³⁰ s volt, aki, mint Orsolya asszony, egyszerre vízfordó és mosóasszony.³¹

A fürdőházi felszerelések közül pedig nem hiányozhattak a kádak, csebrek és kemencék.³²

A kemencébe, melyet a vallomások is megemlítenek,³³ kvarckövet helyeztek, hogy a magas hőmérsékletet tartani tudják, illetve azt vízzel locsolva gőzöljenek.³⁴ Ez a részinformáció, illetve az a tény, hogy a terhes Szabó Mártonné nehezen bírta a fürdőt, Erzsébet, Zsemlesütő Istvánné pedig azért nem tudott részleteket elárulni a kialakult konfliktusról, mert vélhetően a nagy meleg miatt elájult, igazolni látszik azt a feltevést, hogy a kolozsvári fürdő nem csupán a közösségi tisztálkodás színhelye volt, hanem egyben az egészség megőrzését és kikapcsolódást szolgáló gőzfürdő is.³⁵

Érdekes megvizsgálni az összetűzés szereplőit is. Bár a tanúvallatás nem tér ki a három nő kapcsolására, mégis a sorok közt olvasva nyilvánvalóvá válik a ku-

tató számára, egyrészt, hogy valószínűleg nem egy spontán kialakult, ingerült-ségből fakadó, hanem sokkal inkább egy távolabbi sérelemből, nézeteltérésből, ellenszenvből táplálkozó konfliktusról van szó. Mindhárom szereplő a szűk városvezető elithez tartozott. Férjeik jelentős pozíciókat töltöttek be a városigazgatásban. A tanúvallomási jegyzőkönyvek bővelkednek elsősorban olyan vagyoneelosztási perekben, amelyek szereplői a város elitjéhez tartozó emberek voltak. Ez egyrészt az igen gyakori újraházasodásoknak volt köszönhető, ahol a különböző házasságokból származó gyermekek vagy azok rokonsága bíróság előtt próbálta megszerezni örökségét. A tehetős polgárok gyakran folytattak hitelüzleteket is, s a függőben levő hiteleket olykor a leszármazottak próbálták az adósokon behajtani. 1584-ben éppen egy ilyen perben tanúskodik két szereplőnk férje, Pulacher István és Hosszú János.³⁶

Történetünk főszereplői közül a veszekedést kiváltó Szabó Mártonné személye a legérdekesebb. Neve három változatban is előfordul a forrásban. A tanúvallomás elején mint Martinus ReynDOSper³⁷ felesége, majd legtöbbször Szabó Mártonnéként jelenik meg, de egy alkalommal Burkernéként is emlegetik.³⁸ Ez utóbbi értelmezésére két szempont lehetséges: egyrészt, hogy ez volt lánykori neve, hiszen a tanúságtévők közt is felbukkan egy hasonló név, illetve az is elképzelhető, hogy ez a név a polgár szó német szóalakjából, a *bürger* szóból származik, és inkább státust jelöl, mintsem családnevet. Az esküdtpolgárok névsorát áttekintve találkozunk Szabó/Posztómetsző Márton névvel, azonban nehéz eldöntenünk, hogy az 1570 és 1581 között tanácsosi szerepet betöltő Szabó valóban a perben forgó asszony férje volt vagy sem.³⁹ Bár ezen a téren további kutatások szükségesek, egyértelművé vált, hogy Zabó Mártonné a városlakók tehetős rétegéhez tartozott. Már akkor is, ha csupán azt a tényt vesszük figyelembe, hogy férje Kolozsvár egyik legbefolyásosabb mesterségét, a szabóságot űzte, az ötvösök mellett ugyanis a szabók voltak a legtekintélyesebb mesteremberek, akik a városigazgatásban is meghatározó szerepet töltöttek be.⁴⁰ A szópárbajból pedig egészen biztosan kivehető, hogy a három hölgy ugyanazon társadalmi megbecsülésnek örvendett, hiszen egy szerényebb körből származó egyszerű mesterfeleségnek talán nem lett volna bátorsága Pulacher Istvánnét tökéletlennek, ebnek nevezni. Sőt talán egy közrendűek közt lezajlott szitkozódás nem is került volna a városi törvényszék elé.

Pulacher Istvánné minden kétséget kizáróan a város előkelőségeihez tartozott. Férje, Pulacher István szabómester látványos karriert futott be. 1576 és 1599 között több ízben volt esküdtpolgár, egyszer királybíró (1580), és több éven át városbírói tisztségre is megválasztották (1593, 1595, 1597, 1599).⁴¹ De mint az a városvezető elitek házasodási szokásaiból következtethető, Pulacher Istvánné nem csupán férje révén került a város előkelői közé. Herceg Annaként látta meg a napvilágot, mint Herceg Antal leánya. Herceg Antal 1558 és 1576 között viselt esküdtpolgári és királybírói (1572, 1574, 1576) tisztséget.⁴²

A fürdőházi jelenet során is kiderült az olvasó számára, hogy Anna, illetve Hosszú Jánosné közt igen szoros kapcsolat állt fenn, hiszen az Annát ért sértésekre tulajdonképpen Hosszú János felesége válaszolt, és annak nyomán a kissé elfajult konfliktus is Szabó Mártonné és Hosszú Jánosné között alakult ki. Ebből szinte már logikusan következik, hogy Hosszú Jánosné férjét is a magas pozíciókat viselt férfiak közt kell keresnünk. Hosszú János vagy Joannes Lang valóban megtalálható az esküdtpolgárok névsorában 1591 és 1602 között, miközben a városbíró-helyettesi (1601) pozíciót is betöltötte.⁴³ A két feleség közti viszony

feltérképezéséhez szintén a törvénykezési jegyzőkönyvek egyik bejegyzése nyújt segítséget. Ebből kiderül, hogy Herceg Antal özvegyét Pulacher István és Hosszú János is „anyánknak” nevezi, azaz mindketten Herceg lányokat vettek feleségül, és sógorsági viszonyban álltak.⁴⁴ Herepei János kutatásából tudjuk, hogy Herceg Antalnak három lánya volt. Anna tehát Pulacherhez, Barbara pedig Budai Tamáshoz ment nőül.⁴⁵ Így kizárásos módszerrel megállapítható, hogy Hosszú János felesége Herceg Katalin volt.

Egy rövid bejegyzés nyomán tehát kirajzolódik nem csupán egy történet, egy kolozsvári történet, de körvonalazódnak azok a sajátosságok is, amelyek egy városi elitre jellemzőek voltak. A házassági kapcsolatok által létrejött kapcsolatháló pedig a városvezető réteg egyik jellegzetessége.⁴⁶ Ha csupán ebből a történetből kirajzolódó családi összefonódásokat nézzük, megállapíthatjuk, hogy a Herceg–Pulacher–Hosszú–Budai család házasság révén kapcsolatban álló férfi tagjai 1558–1602 között folyamatosan jelen voltak a városi tanácsban. A vők által biztosított képviselet kikaput jelentett azon városi határozattal szemben, amely az egyenes leszármazottak egyidejű tanácstagságát tiltotta.

A három hölgy összetűzését megőrkítő tanúvallomás azonban Kolozsvár kora újkori kétnyelvűségére is igen jó példát hoz. A szász nemzethez tartozó három nő ugyanis mindkét nyelvet folyékonyan beszélt. Az egyik tanúságtévő, Zsófia, Nagy Lőrincné azért nem tudta vallomásában teljes mértékben visszaadni a történeteket, mert amikor a nők szászul kezdtek beszélni, nem értette, mit mondanak. Ez a kétnyelvűség volt talán a kolozsvári elit másik jelentős vonása. Annak ellenére, hogy a 16. század közepére a város igen erőteljesen elmagyarosodott, nyelvi identitásukat a szászok mindvégig megtartották.⁴⁷ A szászok és magyarok közt érvényben lévő paritás megtartása pedig a kora újkori városigazgatás egyik legfontosabb vezérelvévé vált.

Szabó Mártonné, Pulacher Istvánné és Hosszú Jánosné története tehát egy jelentéktelen rágalmazási per kapcsán került megőrkítésre, s a történet mentén elindulva, ami abban a környezetben és időben talán csak néhány napig tartó szóbeszéd tárgya lehetett, a mai ember számára történetek láncolatait vonja maga után. Részleteket tár fel, amelyek önmagukban elvesznének, kellő kontextusba helyezve azonban meglevenednek, és történelemmé alakulnak.

(2010)

■ JEGYZETEK

1. Román Országos Levéltár Kolozs Megyei kirendeltsége. Kolozsvár város levéltára (továbbiakban KvLvt) Törvénykezési jegyzőkönyvek (továbbiakban TJKv) II/7. 233–235. Az alábbiakban csupán részleteket közlünk a tanúvallomásokból. „Ursolia, Poharos Jacabné vallja. Be jöve feredőházba Zabo Mártonné és mikor terhes lévén meg unta a feredot meg akarta volna törlení Zabo Mártonné ez valló. Azt mondta Zabo Mártonné mutatván Pulacher Istvánnéra és Hozzu Jánosnéra, Eregy jó Ursolia azzon tereld meg az Azzonyomékat. Én el menek és azokat terlém meg elsőben. Azonközben történék, hogy Zabo Mártonné terhes lévén meg unia az feredot. [...] Piroska, Ember Antalné vallja. Az víz hordó azzon mongia vala Zabo Martonnenak, Ülle Azonyom és vizet hozok s meg moslak, monda: amely ebet ez előt mostál mostis azont mosd.”
2. Birgit Tuchen: *Öffentliche Badhäuser in Deutschland und in der Schweiz im Mittelalter und der Frühen Neuzeit*. Petersberg, 2003. 20–22.
3. Kincses Katalin: *Soproni fürdők a kora újkorban*. Aetas 1.1997. 17; Kubinyi András: *Orvoslás, gyógyszerészek, fürdők és ispotályok a késő középkori Magyarországon*. In: Uő: *Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon*. Bp., 1999. 257.
4. Majorossy Judith – Szende Katalin: *Hospitals in medieval and Early Modern Hungary*. In: *Europäisches Spitalwesen*. Institutionelle Fürsorge un Mittelalter und Früher Neuzeit. Szerk. Martin Scheutz, Andrea Soomerlechner, Herwig Weigl, Alfred Stefan Weiss. Bécs, 2008. 428.
5. Kincses: i.m. 22.
6. Kubinyi: i.m. 258.
7. Kubinyi: i.m. 258; KvLvt. TJKv II/7 139. „Német Borbélj János vallását írva adta be [...] feredő csinálásért egy pénzt sem adott hanem gyógyításért adott fl. 8.”

8. Kincses: i.m. 23–24.
9. KvLvt. Tjkv. II/4. 146. „Margaretha vxor Johannis Thuri [...] Es hogy soha ő nem látott férfiat ki olyan züve zerént bánt volna feleségével mint ez Gruz Péter ez azzonnal bánt. Mert minden nap háromszor ferezette meg napjába az feredőbe penig ölébe vitte és ki es ölébe wötte s ágyát önmaga vetette meg.”
10. Kolozsvár tanácsa 1571-ben 2 forintra fát, illetve igény esetén kölcsönt ígért a fürdőmestereknek, hogy a fürdőházat megépítse. KvLvt. Tanácsulési jegyzőkönyvek (továbbiakban Tanjkv) I/2. 32v.
11. KvLvt. Tjkv II/5. 185, II/6. 263, II/7. 234.
12. Jakó Zsigmond: *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei (1289–1556)*. I–II. Bp., 1990. 1742, 2428.
13. Jakó: i.m. 4816. A klarisszák által működtetett fürdők gyakoriak voltak. Lásd Pozsony példáját is. Kubinyi: i.m. 258.
14. KvLvt. Tanjkv. I/2. 5. A bejegyzés alapján terjedt el az a hagyomány, hogy Heltai Gáspár volt az első kolozsvári közfürdő felállítója.
15. Jakab: i.m. 185.
16. „Feredősnek fizettem fél esztendőre f. 6.” KvLvt. Számadások. (továbbiakban KvSzám.) 1582. 3/V. 55.
17. Kubinyi: i.m. 258.
18. KvLvt. Tanjkv. I/3. 163b.
19. Kubinyi: i.m. 258.
20. KvLvt. KvSzám. 1591. 5/I. 18.
21. Tuchen: i.m. 26.
22. Ferrarius Omnibonus: *De regulis medicinae libri tres ex Hippocrate, Galeno, et Avicenna... collecti*. Brescia, 1566; Cuneus Gabriel: *Apologiae Francisci Putei pro Galone in anatome examen*. Velence, 1564; Brancaloni Giovanni: *De balnearum utilitate cum ad sanitatem tuendam, tum ad morbos curandos, dialogus ex Hippocrate, Galeno, caeterisque; medicorum peritissimus decerptus et nunc primum aeditus*. Párizs, 1536. Bibliothèque interuniversitaire de médecine, Párizs. <http://www.bium.univ-paris5.fr/histmed/medica/cote?33333x03>.
23. Birgit Tuchen: *Zur Architektur und Ausstattung städtischer Badestuben in Südwestdeutschland*. In: *Städtische Gesundheits- und Fürsorgewesen vor 1800*. Szerk. Peter Johaneck. Münster, 2000. 100.
24. KvLvt. Tjkv. II/7. 234.
25. Kulcsár Zsuzsanna: *Így éltek a lovagokban. Nyugat-Európa a XI–XIV. században*. Bp., 2007.
26. Szende Katalin: *Otthon a városban. Társadalom és anyagi kultúra a középkori Sopronban, Pozsonyban és Eperjesen*. Bp., 2004. 154.
27. KvLvt. Tjkv. II/7. 233.
28. Kubinyi: i.m. 258.
29. Hippolit Guarinoni: *Die Grewel der Verwüstung menlichen Geschlechts*. Ingolstadt, 1610; Tuchen: *Zur architektur...* 93.
30. Kincses: i.m. 23.
31. Lásd 1. jegyzet.
32. KvLvt. KvSzám. 1588. 4/1. 43. „Az feredő házhoz csináltak két feredő kádat attam tőle f. 1 d. 36. Ugian oda csináltak csebreket, es megis kötötték ennek attam tőle összeségel f. 2. d. 28.”
33. KvLvt. Tjkv. II/7. 234. „...láttam azt hogy visza ütötte arcul Zabó Mártonné is, kibe ugyan a kemencéhöz tándorodott Hozzu Jánosné.”
34. KvLvt. KvSzám. 1594. 6/IV.88. „Az kik kovacz követ hoztanak Gialay földről az fürdőházhoz, azoknak fizettem.” KvSzám. 1595. 6/XVIIa.251. „Egy egész hétig csináltattam az feredőháznál az kemencéről hordották le az nagy örög kovacz követ [...] végtére ismét fel hordották és be rakták az nagy örög kovaczköveket.” Más területeken feltárt fürdőhelyek leletanyaga is bizonyítja, hogy kővel megrakott kályhákat használtak a gőzfürdők fűtéséhez. Lásd Tuchen: *Zur Architektur...* 106; Kincses: i.m. 23
35. KvLvt. Tjkv. II/7. 234.
36. KvLvt. Tjkv. II/7. 326.
37. A rövidítés miatt az olvasat bizonytalan.
38. KvLvt. Tjkv. II/7. 233.
39. KvLvt. Tanjkv. I/3. 130v., 139 v., 233v.
40. Flóra Ágnes: *Polgári karrier – polgári lét Kolozsváron a reneszánsz korában*. Történelmi Szemle 2009. 4. 483.
41. KvLvt. Tanjkv. I/5. 104, 126v, 146, 167v.
42. KvLvt. Tanjkv. I/3. 130v.
43. KvLvt. Tanjkv. I/5. 77v, 87v, 155v, 179v, 189.
44. KvLvt. Tjkv. II/7. 326.
45. Herepei János: *A Házsöngárdi temető régi sírkövei*. Bp., 1988 (8.tábla); Flóra Ágnes: *A kora újkori kolozsvári elit portréja*. Urbs. Magyar várostörténeti évkönyv III. 2008. 139.
46. Flóra Ágnes: *From decent Stock: Generations in Urban Politics in Sixteenth-Century Transylvania*. In: *Generations in Town. Succession and Success in Pre-Industrial Urban Societies*. Szerk. Finn-Einar Eliassen és Szende Katalin. Newcastle upon Tyne, 2009. 223–224.
47. A városi társadalmak többnyelvűségére lásd Szende Katalin: *Intergration through Language: Multilingual Character of Late Medieval Hungarian Towns*. In: *Segregation – Integration – Assimilation. Religious and Ethnic Groups in the Medieval Towns of Central and Eastern Europe*. Szerk. Derek Keene, Nagy Balázs és Szende Katalin. Farnham, 2009. 215–234. (Kolozsvárra vonatkozó rész 215–216.)

JENEY-TÓTH ANNAMÁRIA

ERKÖLCS ÉS CÉHEK A MINDENNAPOKBAN A KORA ÚJKORI KOLOZSVÁROTT

„Ha pedig a mesterek közül... cégéres véteekben elegyítené magát és az céhbéli társaságot megrúttaná... az olyan a céhből kitétéssék”¹

A mottóul választott idézet a kolozsvári szappanfőzők 1641. évi céhszabályzatából való. Nemcsak a szappanfőzőkre, hanem a város más kézműves-társaságaira is jellemző volt az életvitel pontos szabályozása. A kézművesek a város lakosságának legalább 20, maximum 30 százalékát jelenthették. A iparostársadalom élete mindenben igen komolyan szabályozott volt, ezek mai lenyomatai mind a szabályzataik, mind a céhjegyzőkönyvek. Ez utóbbiakban rögzítették, hogy a szabályzatokat mennyire tartották be, vagy éppen mennyire nem, a kihágásokat a legények és mesterek neve mellett a büntetés összegével együtt jegyezték fel. Csak az került a városi bíróság elé, amit nem tudtak céhes keretek között elintézni, így aztán a kutató sajnálja, hogy ezen okok miatt csak nagyon kevés eset részletes leírása maradt fenn máig. Ezekből szeretnék az olvasóknak néhányat ismertetni.

„Ha valamely mester országban, paráznságban, gyilkosságban, hamis hitben és efféle szarvas bűnben megtapasztal-tatik, a céhnek semmi igazával ne élhessen...”

A céhszabályzatok fényében

■ A következőkben nemcsak azt vizsgálom, hogy hogyan tevékenykedtek a munkában a céhes keretek között az inasok, legények és mesterek, hanem a mindennapjaik egyéb színtereit is görcső alá veszem. A szabályzatok arról árulkodnak, hogy a borivás kedvelt lehetett közöttük – aminek szükség szerint a mindennapi fogyasztást is jelentenie kellett, hiszen a szennye-

zett kutak alkalmanként a járványok melegágyai lehettek –, de a túlzásba vitelt már igen keményen büntették. A szabólegények céhszabályzata szerint a legények ládájába 32 dénárt kellett annak a legénynek befizetnie, aki „oktalanul megrészegeznék, hogy a bort ki adja”,² a szűcslegényeknél ezért 64 dénár büntetés járt.³ Nemcsak az ötvöslegények 1591-ben keletkezett rendtartásában tiltották ezt,⁴ hanem az ötvöscéh szabályzatában is: „Senki mester, se legény a feledtebb való részegségbe avagy hasártba be ne merülljön a céhnek kisebbségére.”⁵

Ezzel együtt a kártyajátékot is büntették a szabólegényeknél csakúgy – 50 és 200 dénár közötti összeget kellett befizetnie a céh ládájába annak, aki ezt megszegte⁶ –, mint a szűcslegényeknél.⁷ A borotválók 1643. évi szabálya szerint a kártyajátékért először 16, majd 32 dénár büntetést szabtak ki, harmadszor pedig újra meg kellett a mestereknek váltani a mesterségüket.⁸ Arról, hogy ezeket valaki el is követte, leginkább a céhkönyvekben maradtak bejegyzések, de a városi bíróság előtt lefolytatott perekből tudhatjuk, hogy az inasok és legények is korcsomán voltak, ahol akár kártyajátékkal is elüthették az időt. Így vallott erről Kántor István, Somosi Borbély Péter inasa: „Egy vasarnap estve maradék uram után, találám ezt az Zázvárosi Petit, hogy iszik vala Filstich Péter házoknál többekkel...”⁹

Kevés olyan peres ügy került a város jogügyszeghatói elé, ami a céhszabályzatokkal volt kapcsolatos, hiszen ezeket igyekeztek a céh keretein belül megoldani. Ugyanakkor azt is meg kell jegyezni, hogy a 16. században még gyakrabban fordultak a városági bírósághoz feljebbviteli fórumként, mint a 17. században, amikor ez már egyre kevésbé volt jellemző.

Az egyik terület, ami a céhes életet érzékenyen érintette, a kontárság volt. Itt a kontárok kiűzésén kívül olvashatunk például arról, hogy Kannagiártó Sixtus a szebeni kannagyártó céh szabályait Kolozsváron is betartotta, minthogy ő kontárnak minősült, hiszen Kolozsváron nem volt a kannagyártóknak céhe. Így vallott erről Szebeni Kannagiártó János legény 1597. március 11-én: „Minthogy Szebenben az kannagyártó céhnek oly szokása, törvénye vagyon, hogy az oly mesternek aki céhben nincsen az legény két hétnél tovább ne mielljen, sőt az céh ugyan megparancsolja, amely legény ide Coloswárra jó, ennek az Sixtusnak tovább ne mielljen. Engemet penigh Kannagiártó János fel nem tiltott az Sixtusnak való mifelestől, hanem mikor az két hét eltölt volna, estve Sixtus leolvassa énnekem heti béretem, még én akkor fel nem akarván venni, hanem mindazáltal mielni akartam azután is neki, de másnap esmét leolvassa béretem én is felvevén...”¹⁰

A fent említett esetben a kontárság törvényes volt, nem úgy, mint Bácsi György ötvösmester inasa, Udvarhelyi János esetében, ahol emellett még más erkölcsi kérdések is felmerültek. Az inas a szabályzat 14. pontját sértette meg, miszerint tilos a legényeknek ötvösművet árulni.¹¹ Gyulaj Márton felesége, Geöczi Sára asszony így vallott 1631. szeptember 2-én a perben: „...láttam hogy az inasunk szegezett vala egy loding szíjon, s kérdém mit csinál s kinek, úgy monda hogy Bácsi György inassanak csinálja, az atta oda csinálni, afféle övre való boglárók valának... volt tizenhat boglár.”¹² Kézdivásárheli Eötues János Eppelj Mihály úr műhelyében lakó ötvöslegény szerint: „én egy szablyát ezüstöztem nekie Udvarhelyi Jánosnak, egy tallért, kalánfőt és egy gombot, megint ő pénzét, úgymint dutkát, polturát és két vagy három pogán pénzt adott hozzá. Úgy gondolom mindenestől fogva huszonkét nehezék ezüst volt, az kit maga adott, én is attam vagy három nehezéket hozzá.”¹³ Szeleősi Mihályné Sophia asszony így

vallott: „Egyebet nem tudok s nem is láttam, hogy valamiét ez az alperes Bácszi Györgynek el lopta volna. Hanem egykor az leány az ágyon fekütt, az legény pedig az lábánál ülvén, láttam hogy az lepedő alatt fel nyúla az leány lába közé, én megfeddem, dorgálám az legént, esmét láttam, hogy az legén az kertben menvén hátra s az leány utána méne, és hogy mindenütt utána járt, [...] én előttem nem cselekettek semmit is.”¹⁴ Szeőke Márta, Tóth Ferenc szolgálója, aki a Külső-Monostor utcában lakott, így vallott: „Én semmit sem tudok sem láttam egyebet, hanem csak azt láttam, hogy az legény beteg lévén, ült az ágy lábára az leány, de hogy vagy neki szóllott volna avagy hozzá nyúlt volna nem láttam, hallottam esmét az legéntől, hogy gyöngé ajándékja vagyon az leánynál és hogy megesküttek volna, de mástól nem, sőt a leány azt mondotta, hogy hazud a legény.”¹⁵ A bíróság döntése sajnos nem maradt ránk.

Egy zálog eltűnéséről olvashatunk 1597-ben Erzenigiártó János perében, illetve arról, hogy hogyan is vonta be a céh a városi fórumokat is az ügy elintézésébe. Az erszénygyártó mester ugyanis köteles volt egy összeget kifizetni, amikor új inas állt be hozzá a mesterséget megtanulni. Szokás volt ilyenkor az is, hogy ha készpénz nem állt a rendelkezésére, akkor zálogot tett be helyette. Az ügyről Takács István ezt vallotta: „Ott valék az céhben az erszénygyártók között, mikor egyiktől is másiktól is kezdének adósságot kérni, azonképpen Erzenigiártó Istvántól is kéri vala az adósságot, hogy kiválcsa a zálogot, azonközben kezdék az zálogot keresni, de nem találhaták. Kérdék hova lött, monda István uram, nincsen ott mert érette jött volt akié volt, s ki kellett adni. Kérdék, hogy miért, azt felele, hogy azért mert az inas akiért az zálogot beatta volt, elhatta, mert azt monták neki, hogy nem adnak míet másutt neki, holott nem tartanánek céhet az több városokkal, vizontagh kéri vala tőle az adósságot. De ő azt monda hogy törvény nélkül semmit sem ad. Úgy oszla el a céh s bíró uramhoz menének onnat, mikor megtértek, bíró uram békességre intette őket. Minekutána az céh eloszlott volna, monda énnekem külön Erzenigiártó István, úgy vagyon, hogy az skatulyából kivöttem az zálogot, de el nem vittem, mert az erszénybe töttem s ott vagyon, csak azt próbálok vala, hogy talán egy forintot vagy mit elengednek benne. Azután egybe gyűlt az céh, én is ott valék, elő álla Erzenigiártó István, monda: fogadnám, hogy itt vagyon az újólag még is éntőlem kívánja, [...] hogy számot adgyak. Hiszen várjátok el idejét, ha akkor számot nem adhattok, úgy büntessétek osztán. Kérék az láda kolcsát tőlle, de nem akarja adni, hanem azt kívánánná, hogy hínak valami fogott embereket akik előtt meghnyissa az ládát s ugyan nem akará meghnyitni, hanem eloszla az céh.”¹⁶ A céh végül Lakatos Nagy Mihálllyal nyitatta ki a ládát, úgy, hogy az erszénygyártó céh mesterei hoztak a ládához több régi kulcsot, pótkulcsot is, ezek egyike nyitotta ki a ládát.¹⁷ 1597. június 6-án, a tárgyalás folytatásakor Takáchj Andras így vallott: „Mikor Erzenigiártó Istvántól az céh kéri vala az zálogot, hogy elő adná vagy fizetne megh érette amibe volna. Akkor én is az az céhháznál künn az udvaron valék, hallám, hogy Erzenigiártó István az céh kívánságára azt felele, hogy nem adja, sem meg nem fizet, mert elvitte s annak attá, akié volt. Az Cheh azt monda neki, hogy nem volt volna igassága hozzá, hogy hírek nélkül az céh ládájához nyúljon, azért megkívánánnák tőlle vagy a zálogot, vagy az pénzt. Igen sok veszedések lón oda be, de Erzenigiártó István ugyan csak azt feleli, hogy nem ad semmit törvény nélkül, ha kinek mi közze hozzá, törvény vagyon Coloswárott, keresse reá érette, ennél egyebet az utumba nem tudok.”¹⁸ A bíróság döntését sajnos a jegyzőkönyvek nem őrizték meg.

■ A legtöbb céhszabályzatban megtalálható, hogy a céh tagjai illendően viselkedjenek, például a szabóknál is.¹⁹ Annak a szabólegénynek pedig, aki „tisztátalanul szól vagy cselekszik, vagy mást kurvafinak, latornak mond, vagy kést ránt dénár 32 a büntetése”.²⁰ A szűcslegényeknek tilos volt uruk házához „fertelmes asszonyi állapot” bevinni, a büntetés 1 forint volt.²¹ Az ács mesterek között „illetlen szavok, egymás ellen becstelen magokviselésekből támadna [...] a céhben szép móddal egyenességre vihessék és az ő módgyok szerint büntessék azokat”.²² A lakatgyártók szabályzatában ezt olvashatjuk: „Ha valamely mester országban, paráznságban, gyilkosságban, hamis hitben és efféle szarvas bűnben megtapasztaltatik, a céhnek semmi igazával ne élhessen...”²³ A kovács céhszabályzatban kimondták, hogy „valamely mester az város törvénye ellen vagy gyilkosságban vagy paráznságban, vagy lopásban elegyítené magát, a céhből kirekesztésék, és mindaddig a céhen kívül legyen, míg kegyelmet nyer róla”.²⁴ A borotválók szabályzata pedig: „...azok kik nyilván való nagy vétekbén találtatnak és megbizonyosodván, mesterségeknék örökké való elvesztésével” bűnhődjenek.²⁵ A szappanfőzőknél pedig, ha egy mester cégéres vétket követett el, kizárták a céhből, ahogy ez a címbeli idézetben is szerepel.

A koszorú volt az, ahol a legények ismerkedni tudtak, így a legényeket a saját céhük vagy legénytársulatuk máshonnan tiltotta ugyan, ide azonban elengedte, így a szabóknál és a szűcsöknél is.²⁶ 1611-ben Thomas Magnes szíjgyártó legény pere kapcsán felvett tanúvallomások között említették a koszorút. Wedner András tímárlegény vallomásában erről olvasunk: „Mikor Szebenben laktunk ez fogoly legénnyel Tímár Tamással, kére az, hogy írnek az bátyának, Szíjgyártó Mihálynak egyet-mását itt Colosvárátt, borát mit, pénzé tegye és ruházattal bekülgye nekie, mert semmi kedve nem volna Colosvárátt laknia.”²⁷ Egy másik tanú szerint a levélben az állt, hogy „pénzecskejét, ezüstműjét, ruházatját külgye nekije, bora is volt, mert szőlőt is művelt magának [...] írta vala, hogy tetszik az ott lakás, és ő ott marad”.²⁸ Ezek szerint ez a legény Szebenben akart maradni, részben azért, mert ott előnyösebb megélhetési feltételeket talált, másrészt esetleg a perben említett Angalit nevű szolgáltótól akart messzebbre kerülni. Tamás és Angalit viszonyáról a tanúvallomást tevők között sokféle véleményt hallunk, ezekből idézek néhányat. Egri János felesége Anna asszony így vallott: „Itt Colosvárátt Monostor utcába lakott ez Angalit nevű szolgálóleány korábban, Zígyártü Mihálynál is, ott lakott vala mint bátyánál ez fogoly legény Tamás is. Hallottam az szolgáltótól, hogy mondotta, hogy ő igen szereti ez Tamást. Az circumstantiáról azt mondhatom, hogy beteg valék az szolgálóleány az pitvarban fekütt. Láttá avagy találta éjjel az legént kétszer, hogy az pitvarba alá és fel járt, de nem láttam hogy csak hozzá is nyúlt volna az leányhoz. Ezt most pünköszt után majd két esztendőre láttam.”²⁹ Emericus Weber Imre, Szígyártó alias Magnes Mihály legénye így vallott: „Én uramnál Szígyártó Magnes Mihálynál laktam [...] inassul, hogy mind ez fogoly Tjmar Tamás ott volt szálláson mind ez Angalit nevű szolgáló ott lakott. En semmi egyebet nem láttam, hanem húsvétban két eztendeje volt, jövünk az tímárlegényektől lakodalomból estve. Tehát az szolgálóleány az pitvarban egy nyoszollyán fekszik szokott helyen, amely miatt sokszor feddette az asszonya, hogy ott hál, Minthogy sok kathon a is tartja a házat, de azzal semmit nem gondolt. Az legény, hogy haza mentünk egyben téve kolcsolva kezét és az ott állapoték meg. Az szolgáló lefekött vala és

vetekezvén annak módgya szerént, az szolgáló megölele az legént Tamást és szászul azt monda, hogy te nem vagy oly igaz szüvvvel hozzám, mint én tehozzád vagyok. Onnét hamar eljőve az legény, az Tamas és felmennénk fekihelyünkre, én elaludtam, reggel ismét ott találám mellettem egy lepel alatt az legént.”³⁰ A Monostor utca kapubeli kulcstartó Merten Philp szerint: „Én semmit nem lattam az két személy felől, hogy együt lött volna, hanem gazda asszony mondotta, hogy az övcsinálónétól hallotta volna, hogy látta, hogy az legény az leány mellől egy ingbe, gattyában költ volna fel. Én szemlátomást semmit sem tudok.”³¹ A bíróság döntése felmentés volt a legény számára, az ítélet 1611. május 17-én született meg, ebben az indoklás így szólt: „Jobban szállának az alperesnek maga mentségére, és többet szolgálnak nekie, hogy semmint vádlássára, mert azt vallják hogy az tisztátalan személy Angalit járt inkább utánna az legénnek. Az allperes Tjmar Tamas alias Magnes vallói penig bizonyost vallanak, hogy ez tisztátalan személy Angalit szájából hallottak, hogy Tamást mentette, mert magát tölle tisztának mondotta.”³² A tanúvallomások arról árulkodnak, hogy ha valaki megfelelő családi háttérrel rendelkezett, akkor már legénykorában bizonyos anyagi alapokra, ingóságokra tehetett szert. Ez egyúttal kapóssá is tehetette az elszántabb leányok körében, épp ezért nem ártott, ha a magaviselete az illendőségi szabályoknak mindig és minden körülmények között megfelelt, hiszen ezek az emberek úgy élték a mindennapjaikat, hogy életük minden percét a közösség figyelemmel kísérte.

Egy 1597-ben zajló perben Borbély Péter mester ügyét vizsgálta meg a bíróság, pontosabban, hogy milyen viszonyban állt Judit asszonnyal. Borbély Gáspár tanúként vallotta, hogy „Az mely éjjel Borbély Pétert megfoktak vala az asszonnyal, akkor azt monda az inas Zázvárosi Péter énnekem, hogy úgy vagon küldte engem az aszszonyhoz Péter mester, de én semmi dolgokba nem tultam, hanem azt izente, le ne fekügyek mert oda megyen [...] az dajka is azt izente, el jöjjen még egyszer, ha szörnnyű halállal kell halni is. Borbély Péter mester szájából is hallottam, hogy ő küldette az inast alá s fel, de ő semmit nem tudott dologban...”³³ Fodor Gergelyné Anna asszony pedig azt vallotta: „Iffjú Borbély Péter szájából hallottam az fogházban mondotta az fogoly asszonynak: Tudod te kurva, hogy te külted az inast hozzám, azt izented, hogy ha tizenkét órakerig kell várnom is el várom kegyelmedet.”³⁴ Borbély Gáspár, Borbély György legénye annyit tudott Szászvárosi Peti inasról elmondani, hogy őt mestere valóban többször is elküldte a dajkaasszonyhoz, de egyebet vele nem üzent.³⁵ Nyerges Jánosné Cathalin asszony vallomása már részletesebb volt: „Egy néhányszor tudom, hogy eljött az inas és mosnivalót hozott Cata aszszonynak, és meg is fizette, váltig beszélgettek titkon egymással, de minekünk nem volt hí-rünkkel mi felől beszélgetnek és suttognak. Hanem azon estve Peti ismét szördíté az táblát, kitekintek az ablakon, úgy látám hogy ő. Az asszony azt mondta, hogy meg nem alusznak, be is bocsátá az inast az pitvarba, ott beszélének egymással es hamar elbocsátá esmét. Azutan jöve Péter mester oda, de nem láttam az inast különben.”

1632 januárjában folytatódttak a tanuvallomások, amikor is Temesvári Borbély István így vallott: „nem tudom [...] hanem Erszényes Anna házánál lakván zsellérjük, attól hallottam, hogy mikor Erzsébet asszony Bakó Judit menyé ide jött volt tavaly, akkor Borbély Péter ott lévén Juditnál összevesztek, s az úttal meghszitta Juditot Borbély Péter, tisztességgel szólva azt monda nekie: ország fogta hires kurva nem kellesz sem testünknek, sem lelkünknek, add ki

egyetmásomat! Judit is visszamondván nekie: nem adom esse ki, mert te énnekem sokban állasz [...] czifra köntös ki rajtad, sok pénzben áll! Borbély Péter fog egy baltát az bolt ajtajában vagyon, hogy fel roncsa [...]. Úgy agyja ki egyetmását Borbély Péternek, egy olosz hegedűje lévén ott Borbély Péternek, azt is kihozván, azt is földhöz csapja s elromol. Borbély Péter elvivén egyetmását, azután Judit addig ír, izen vala reá, hogy mit egy harmad avagy negyed nap múlva odament Borbély Péter esmét, s az hátulsó házban vevék egy derékaljt Judit, ott hált Borbély Péter, együtt voltak.”³⁶ Kobzos Borbély Jánosné özvegye, Borbély Kata asszony szerint pedig: „láttam azt, hogy Borbély Péter Judit asszony házában odajárt, szintén olyan szabadosson mintha ő lött volna gazda, de mit csinált légyen ott, az mint viselte magát azt nem tudom.”³⁷ Cuzi Bálintné, Durkó asszony szerint: „hol háltanak az inas mondotta, hogy az boltban vagyon egy ágy, abban ott háltak.”³⁸ Erszényes Anna asszony Zegei Mihályné asszony mondta ki végül azt, hogy mit is várt Judit asszony: „Az toronyban mint s hogy mentek fel és ott mit cselekedtek, [...] én nem tudom. Ez megfogtatásokat is aztán hallottam megh későn. De azt láttam, hogy a legény oda járós volt, ott hált egy ágyban, egymás mellett láttam őket. Az mellett tudom s láttam, hogy viselte magát mikor odajött, mintha mindenkor együtt laktak volna. Szintén úgy is gazdálkodott neki Judit aszony, az asztalnál is egymás mellett ültek. Hallottam az asszonytól, hogy mondotta, hogy Péter mester adott egy gyűrőt neki, mellyet meg is mutatott, azt is monta, hogy Péter mester kérte őt, hogy vállalják el az urától s ő elveszi hűtes feleségül.”³⁹ A bíróság ítéletét sajnos ez esetben sem ismerjük.

Rossz hír keltése

■ 1608-ban nem sikerült a kolozsvári csizmadiacéh önállósodási kísérlete, de újabb lendületet adott a céhnek, hogy 1622-ben a fogarasi csizmadiák, 1627-ben pedig a marosvásárhelyiek kaptak Bethlen Gábor fejedelemtől szabályzatot. Az 1625. évi országos limitációban pedig már utalás található a két mesterség külön céhben való gyakorlására. Az önálló céhalapításban reménykedve 1629 januárjától a csizmadiák többször is jártak Bethlen Gábornál, megkeresték a fejedelmet Váradon, Kolozsváron, majd Gyulafehérváron is. A kolozsvári számadáskönyvek is tartalmazznak arra vonatkozóan adatokat, hogy még ez év szeptemberében a város vezetése is kért kihallgatást a fejedelemtől – váradi tartózkodása alatt – a csizmadiák ügyében. Végül a csizmadiák továbbra is a vargacéh tagjai maradtak. Közben azonban tovább folytatódott a két mesterség művelői között a szétlúzás, pl. Szatmári István csizmadia fiának nehezítették meg a vargacéhbe való felvételét, ugyanis meggyanúsították azzal, hogy cigány származású; mivel csak szászok és magyarok lehettek a céh tagjai, ez egyet jelentett volna a kizárással. A tanúvallomások között Henczes Ferenc kidei nemesember a következőket állítja: „Hanem tudom azt Szakmári Istvánnénak az atya Drágban lakott szabad ember volt, szántó-vető szekeres ember volt, Hegedws Andrásnak hitták, az öreg Kamutj Balázst hegedűsséggel szolgálta és mindenképpen magyar keresztyéni módon viselte magát.”⁴⁰ Wáradi, másképp Szűcs István pedig azt mondta, hogy „az kérdésben én semmit nem tudok, sem nem hallottam egyebet, hanem ezt hallottam, hogy Varga Tamástól mondani [...], hogy az Szakmári István sógorai zsendelszeget csináltak az előtt”.⁴¹ Oszdi, másképpen Varga István szerint: „mikor engem Szathmári István küldött Varga Thamáshoz, hogy megkérdegyük Wolman Mihállyal együtt, hogy mint monda Szakmári István nemzetsége felől,

akkor mi előttünk ezt monda Varga Tamás, hogy ő azt mongya, hogy nem mondhat az Szakmari István nemzetsége felől egyebet, hogy hanem hogy igazán magyar nemzetnek tartja az maga személyében, mi azért Wolman Mihállyal ezen választ megmondok Fwzesi János házánál Szakmári Istvánnak, az fia is ott vala.”⁴² A per 1630 áprilisában folytatódott, amikor is Wolman György szerint, amikor mesterremeket akart készíteni Szathmári István fia, akkor mondta Varga Tamás: „én úgy hallottam, hogy ennek az legénnek az annyáról való nemzeti olyanok voltak, az kik az kapu előtt zsendelyszeget csinálnak”.⁴³ 1630. május 2-án a városi bíróság szerint az alperes, „Varga Tamás az ő fiát, cigán nemzetnek mondotta, mind az céhben, mind egyéb helyeken is, hogy az Zakmári István fia annyáról cigán nemzet volna. Az actor penigh mind maga nemzetéről és felesége nemzetéről világos geneológiát és nemzetségi levelet is producált, az melyből kitészik igaz magyar nemzetsége, az mely levél az varga céhben is forgott.”⁴⁴ Végül a városi bíróság előtt fejeződött be a per, az alperesnek 20 forint büntetést kellett fizetnie, és a családtól és a csizmadiamestertől bocsánatot kellett kérnie, az ifjú mester pedig a céh teljes jogú tagjává válhatott. Ugyanakkor azt is el kell itt mondanom, hogy még néhány próbálkozása volt a csizmadiamestereknek, mire 1650-ben valóban megalakíthatták céhüket törvényesen is a városban.

Összegzésként elmondhatjuk, hogy a kora újkori városiakok élete, így a kolozsváriaké is igen szabályozottan folyt. Az erkölcsi és a céhes élet szabályai a mindennapokban mindenkire egyformán érvényesek voltak, céhmesterre, legényre, inasra. Ha valaki nem tartotta be a szabályokat, első fokon a céh vezetői kérhették számon rajta, ha pedig nagyobb kihágást, erkölcsi vétket követett el, akkor a városi bíróság elé utalták ügyét. A korabeli forrásokat tanulmányozva kitűnik, hogy a céhek mindenkor igyekeztek az ügyeket a céhen belül elsimítani.

(2010)

■ JEGYZETEK

1. Jakab Elek: *Oklevéltár Kolozsvár története II–III. kötetéhez*. Bp., 1888 (a továbbiakban JakabOkl) 313.
2. JakabOkl 22. A szabályzat 1554-ben keletkezett, és 1628-ban fordították le magyar nyelvre
3. JakabOkl 49.
4. JakabOkl 162.
5. JakabOkl 273. Az eredeti céhszabályzat 1561-ben keletkezett, és 1627-ben fordították le magyar nyelvre.
6. JakabOkl 22
7. JakabOkl 49.
8. JakabOkl 317.
9. Kolozsvár város levéltára (Fond Primăria municipiului Cluj) – Törvénykezési jegyzőkönyvek. A Román Országos Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága, Kolozsvár – Arhivele Naționale Direcția județeană Cluj (a továbbiakban KvTjk) II/9. 128.
10. KvTjk II/9. 37.
11. JakabOkl 164.
12. KvTjk II/14. 192
13. KvTjk II/14. 193.
14. KvTjk II/14. 194.
15. Uo.
16. KvTjk II/ 9. 68.
17. Uo.
18. KvTjk II/ 9. 69.
19. JakabOkl 61.
20. JakabOkl 22.
21. JakabOkl 51.
22. JakabOkl 265.
23. JakabOkl 252.
24. JakabOkl 308.
25. JakabOkl 317.
26. JakabOkl 23, 52.
27. KvTjk II/11. 16.

- 28. Uo. 17.
- 29. KvTjk II/11. 16.
- 30. Uo.
- 31. KvTjk II/11. 19.
- 32. KvTjk II/11. 20.
- 33. KvTjk II/9. 128.
- 34. Uo.
- 35. KvTjk II/9. 129.
- 36. KvTjk II/9. 214.
- 37. KvTjk II/9. 218.
- 38. KvTjk II/9. 219.
- 39. KvTjk II/9. 220.
- 40. KvTjk II/13. 8.
- 41. Uo.
- 42. Uo.
- 43. KvTjk II/13. 13.
- 44. KvTjk II/13. 115.

KILLYÉNI ANDRÁS

SPORTÉLET A REFORMKORI KOLOZSVÁRON

**Az ifjú nemes halálát
egy város gyászolta,
közadakozásból
hantjánál a város örök
tiszteletét őrző
síremléket emeltek,
melynek négy síró
oroszlánja őrzi álmát.**

Kolozsvár kultúrtörténete és sporttörténete szorosan összefonódik a 19. században, hiszen ebben az időszakban a város szellemi életének gyors fejlődése megkívánta a testkultúra fejlődését. „A sas csak sast nemzhet” – jegyezte meg Kőváry László egyik sporttörténeti munkájában.¹ Valóban, a 19. századra a kolozsvári sportélet elért arra a pontra, amikor már igény mutatkozott szervezett, mindenki számára nyitott sportéletre.

A 19. század eleji Kolozsvárt a szellemi élet fellendülése jellemezte: megalakult az első színjátszó társaság (1792-ben), majd elkészült az állandó színház, muzsikás egyesület létesült, folyóiratok, lapok jelentek meg, egyesületek, kaszinók, társaságok alakultak. Ez a fejlődés a testkultúrát is igényelte: a polgárság megerősödésével olyan sportéletre volt szükség, amely nyitottabb, nem csak egyes arisztokrata családok udvarában létezik. „Még azt is hozzá kell tennünk, hogy ép lélek, ép test nélkül ezt a szép hazát megszerezni, ezer éven át fenntartani nem lehetett volna, s hogy őseinkről átörökölt sportok kedvelése, gyakorlása és üzése tartotta s tartja fenn a magyart. Mert csak az erős bátor, csak a bátor vitéz. Márpedig vitézséggel szereztük meg ezt az áldott szép hazát, vitézséggel lehet magunknak megtartanunk” – írta Kőváry.²

A 19. századi magyar ifjúság többnyire elpártolt a sporttól, ebben az időszakban lett divatos a külföldön való tanulás, amely nemegyszer az arisztokrata ifjúság pazarlásába csapott

át, hiszen tanulás helyett az európai nagyvárosok kávéházait látogatták, és dorbézoló, pazarló életet éltek. Ennek eredményeként a magyar ifjúság legnagyobb részét nem érdekelte testének nevelése, a rendszeres mozgás, a sport. Dr. Molnár Lajos, az atlétika előfutára, az 1870-es években kifejtette, hogy az ifjúság nevelése rossz, ezért az elkorcsult. Szellemisége gyenge, testben félszeg, erkölcsé romlott; a fiatalság alig egytizede tekinthető a nemzet büszkeségének.

Dr. Molnár érdekes, ma is érvényes megfigyeléseket és adatokat mutat be. Központba helyezi a tanuló ifjakat, és felhívja a figyelmet, hogy a tanügyi rendszer évtizedek óta nem tud belőlük *egész embert* nevelni, mert a tanításban nem párosul a szív és az ész. Megállapítja, hogy a tanárok és szaktanítók öntik a diákba a tudományokat, ezek rétegesen összegyűlnek, de a diákok nem élük át és nem tudják felhasználni ezeket. Annak érdekében, hogy az iskolát befejező fiatal felkészüljön az életre, szükség van a testi fejlesztésre is a szellem ápolása mellett.³

A magyar ifjúság testi képességeinek kérdését Kóváry is felvetette: „a magyaroknak, a magyar ifjúságnak, legalább a múltban, felesleges volt a lelkesítés. A cseh fiú bölcsőjéből a hegedű vagy a virág után nyúl, zenész lesz vagy kertész; mi lész, kérdjük a beszélni kezdő magyar csemetét: mit felelne egyebet, mint katoná. A magyar fiú alig jár, már kardot, puskát, csákót kíván, a székely és alföldi fiú lóra kapaszkodik. A sportkedv a vérünkben van. Nemes vérünk Ázsiából hozta. Óseinkről, apáinkról örököltük.”⁴

A magyar történelemben rengeteg példát találhatunk, amely hűen bizonyítja, hogy a magyar vitézek lelkesedtek a sportért: Mátyás király, Toldi, Kinizsi bravúrajai, a magyar tornajátékok, az erdélyi fejedelmek és vitézek mind azt bizonyítják, hogy a magyar ifjú katonaként a nemzet büszkesége volt. Ennek ellenére a 19. század kezdetén az ifjúsági értékek közül hiányzott a bátorság, a versenyszellem, a test erejének fejlesztése, az egészséges életvitel iránti igény.

A reformkori Kolozsváron a magyar sport tradíciója áthatott egy fiatal arisztokrata csoportot, amely hamarosan lefektette a modern kolozsvári sportélet alapjait. Példaképek voltak a kolozsváriak számára, a sport iránti szeretetüket sportintézményekre, a sport népszerűsítésére áldozták, munkásságuk eredményeként a kolozsvári ifjúság is hamarosan úzni kezdte a vívást, az úszást, a csicsonkázást vagy a lovaglást. A kolozsvári ifjúság első „sportbizonyítványa” a negyvennyolcas forradalom volt, ahol a főleg kolozsvári diákokból és ifjakból álló XI. vörössipkás zászlóalj bátorságával, áldozataival és önfeláldozásával szolgálta a forradalom eszményeit.

Napóleon oroszországi hadjárata után egy fiatal, Milánó közeléből származó katona, Gaetano Biasini fogságba került. Ez a fiatalember szabadulása után Bécsben szeretett volna vívóiskolát nyitni, de időközben megismerkedett gróf Bélydy Ferencel, a fiatal erdélyi mágnással, aki Kolozsvárra „csalta”, és ösztönzésére 1818-ban Biasini megnyitotta vívótermét a Redout (mai Néprajzi Múzeum épülete) egyik termében. Gaetano Biasininek sikerült megszerettetnie a vívást az „előkelő erdélyi ifjúsággal”; nála vívtak olyan jeles személyiségek, mint gróf Kendeffy Ádám, az erdélyi reformmozgalom kiemelkedő alakja, báró Jósika Lajos vagy gróf Bélydy Ferenc, de rendszeresen látogatta vívótermét a fiatal zsidói nemes és sportember, Wesselényi Miklós is.⁵

Wesselényi jó barátja, a fiatal köznemes Bölöni Farkas Sándor felismerte az intézet fontosságát, és közbenjárására 1824-től az intézet nyilvánossá vált. A nyilvános vívóintézet jelentős sikernek számított a kolozsváriak számára, hi-

szen egy évvel megelőzte a, Széchenyi által alapított pesti Nemzeti Vívóiskola megnyitóját. A vívómester pedig ki más lehetett volna, mint maga Biasini Kajetán?

Bölöni Farkas Sándor belátta, hogy a Vívóiskolának meg kellene nyitnia kapuit a szegényebb, de tehetséges ifjak előtt is. Az ő nagy érdeme, hogy 1834-ben pesti példára az intézet részvénytársasággá alakult: 400 rénes forint értékű részvényeket bocsátottak ki, melyeket 26 alapító köznemes vásárolt meg. A befolyt összeget – 10 400 forintot – banki letétbe helyezték, az éves kamatból pedig vívómestert fizettek, valamint rendszeresen újították a felszerelést. Emellett minden alapító ajánlhatott egy fiatal, szegény diákot, aki ingyen tanulhatott vívni, így 1834-től 20 tehetséges ifjú részesült „ösztöndíjban” az intézetben. Íme a közteherviselés egyik szép példája Kolozsvár történetéből.

A Bölöni Farkas által szerkesztett alapszabályban az állt, hogy „a Kolozsvárt folyamatban levő nemzeti vívóiskola állandó alapítására ígérek és fizetni tartozom 400, azaz négyszáz rforintokat ezüstpénzben; ezen alapítványommal főképpen oda célozván, hogy a vívóiskola Kolozsvárt örökre alapíttassék s annak hasznáiban azok is részesedhessenek, kiknek vagytonbeli helyezetek nem engedi, hogy az intézetbe mint alapítók vagy részvényesek beléphessenek. Mire nézve mihelyt e célra több alapítók is legalább 10 000 forint alapítványt aláírnak, s ennek esztendei 600 rforint kamatjával az intézet állandó folyamatja bátorságosítva leszen, hatalmában álljon a vívóiskola igazgatóságának esztendőnként 20 ifjat nevezni ki, kik az intézetben ingyen tanulhassanak; fő szabályul tartván maga előtt az igazgatóság, hogy az olyatén vagyontalan kiválasztandó ifjak mindenek felett magyarul tudjanak s ismeretes jó erkölcsűek legyenek.”⁶

Az alapítók között gróf Kendeffy Ádám, báró Jósika Lajos és Wesselényi Miklós mellett olyan neves személyiségeket találunk, mint gróf Bethlen Domokos, Erdély egyik leggazdagabb nemese, az utolsó iktári Bethlen vagy gróf Mikes János, az erdélyi művészeti élet vezéralakja. A KAC 1890-es évkönyve szerint „az iskola legalább a tanulók részére déli 12 órakor volt, főurak jelenlétében. Amint Biasini ajkán az en garde elhangzott, a helyzet komolysága minden arcra kiült. Villámgyorsan folyt minden. S csak mikor a pour la dame elhangzott, nyerte vissza minden arc kedélyét.”⁷

Az „első alapító” megtisztelő címet a lelkes ügyintéző, Kendeffy Ádám kapta. Munkája gyümölcseit sajnos csak rövid ideig élvezhette: az „all-round” sportemberként is ismert egykori református kollégiumi diákot 1834. február 3-án „szívszélhűdés érte, és hamarosan elszállt nemes lelke”. Az *Erdélyi Híradó* február 4-ei számában ekképp számolt be a Kendeffy család utolsó férfi tagjának haláláról: „a közjótól lelkesedett egyenes, tiszta lelkű, erős, tántoríthatatlan akaratú gróf Kendeffy Ádám minden jónak méltó bánatára nincs többé”. Az ifjú nemes halálát egy város gyászolta, közadakozásból hantjánál a város örök tiszteletét őrző síremléket emeltek, melynek négy síró oroszlánja őrzi álmát.⁸

1835-ben Biasini visszavonult. A megüresedett vívómesteri állást hamarosan fia, Domokos vette át, azonban apja sikeres üzleti élete a fiatal mestert is elvonta a sporttól, így a negyvenes évek elején Uzoni Antal, majd pedig Helmreich Jakab vállalta el a vívás oktatását.

A negyvenes évek elején – magánéleti problémái miatt – Wesselényi is eltávolodott az intézménytől. 1842. február 2-án, egy nap híján nyolc évre barátja halála után Bölöni Farkas Sándor is eltávozott az élők sorából. Temetésén országgyűlési képviselők, követek, a vívóintézet tanítványai, „igen nagy számú minden rangúak részt vettek”. A temetési szertartást Kriza János (későbbi unitárius püspök) tartot-

ta. Végredeletében Bölöni 961 kötetből álló könyvtárát, térképeit, kéziratgyűjteményét egykori iskolájára, az Unitárius Kollégium könyvtárára hagyta.

A negyvenes években többször is megváltoztatták a vívóiskola helyét: a Redout-ból először a Tivoliba (a Szentegyház utca Bánffy-palota felőli saroképülete) költözött, később Bethlen Domokos házában működött, majd újra a Tivoli adott otthont az iskolának.

Bölöni Farkas Sándor helyét az intézet élén báró Bornemissza János foglalta el, az egyesület pedig tovább gyarapodott, az 1848-as forradalom kitörése előtt már 15 500 forint tőkével rendelkezett. A nehéz időket a szabadságharc hozta: „Szabadságharcunk kitörésével elnéptelenedik az intézet. Az idősebb növendékek felcsapnak Kossuth-huszárnak, vörös sipkásnak, s most már szent küzdelemben tettek tanúságot, hogy nemcsak a vívóteremben, de a szabadban, a csatatéren is pompásan forgatják a kardot, hogy ott is helyén van a szívök” – írta dr. Mező Ferenc.⁹

A forradalom kitörésekor nem létezett szervezett, nemzeti hadsereg. A Batthyány-kormány elhatározta, hogy önkéntes nemzetőrséget állít fel. A nemzetőr alakulatok később a honvédség részét képezték, és honvéd zászlóaljja alakultak át. A viadaliskola akkori elnöke, gróf Mikes János példát mutatva beállt a magyar hadseregbe, és nemzetőr főparancsnok lett. A kolozsvári vívóélet képviselői közül gróf Bély Ferenc szebeni kormánybiztos volt a forradalom idején. Fontos szerepet töltött be a szabadságharcban gróf Bethlen Farkas (a Viadaliskola látogatója és alapító részvényese) is, akit Erdély-részi postaügyi igazgatónak neveztek ki.

Kolozsváron 1848 őszén megalakult a XI. zászlóalj, elsősorban a kolozsvári diákokból. A kolozsvári ifjúság ünnepelte a forradalom kitörését, és beiratkozott a helyi zászlóaljba. A Református Kollégium felsőbb osztályos diákjai például az 1848-as szeptemberi iskolakezdés után együttesen beálltak a honvédségbe a XI. zászlóalj önkénteseiként.

A szabadságharc iránti lelkesedést, a szabadságharcban való részvétel iránti vágyat Kőváry László ekképp írta le: „a 48-ra létrehozott szellem Kolozsvárt magva lett a Kossuth-huszároknak, a veres sipkával kitüntetett XI. zászlóaljnak. Megteremtette azt a szellemet, hogy amíg tűzbe nem jöttünk, az apa így szólt fiához: ha te nem mégy, megyek én, s aztán ketten is mentek.”¹⁰

A reformkori sporttörekvések, valamint az ebben a korban elért eredmények meghatározták a kolozsvári sportélet későbbi fejlődését. Ez a korszak napjainkig példa a sportéletbeli összefogásra, példamutatásra, a sportértékek iránti elkötelezettségre. Elődeink sport iránti rajongása és példamutató élete azonban nem csupán követendő, hanem egyszersmind bizonyíték arra, hogy az együttes összefogás és a közös cél felismerése biztos közös sikert jelent. A fáradságot nem ismerő munka gyümölcsei szilárd alapot jelentettek, amelyre a következő korok építhettek és építettek is.

(2006)

■ JEGYZETEK

1. Kőváry László: *Testedző intézmények múltja Kolozsvárt*. Kvár, 1897.
2. Uo.
3. Dr. Molnár Lajos: *Athletika*. Bp., 1875.
4. Kőváry: i. m.
5. Dr. Mező Ferenc: *A kolozsvári Viadaliskola*. Testnevelés 1937. április.
6. Dr. Siklóssy László: *A magyar sport ezer éve*. II. 1928.
7. A Kolozsvári Athletikai Club II. évkönyve. (Szerk. Kuszko István.) 1888.
8. Dr. Mező: i. m.
9. Uo.
10. Kőváry: i.m.

EGYED ÁKOS

AZ 1848-AS FORRADALOM KEZDETEI KOLOZSVÁRT

Március 21-e ugyanazt jelentette Kolozsvárott, mint március 15-e Pesten, ezért joggal nevezték egyes kortársak e napot Erdély március tizenötödikének.

A magyar történelem nem ismer olyan eseményt, mint az 1848-as forradalom: napok alatt elterjedt az egész országban és Erdélyben, s programját a társadalom – kevés kivétellel – azonnal elfogadta. Hatása pedig 158 év után sem szűnt meg; nem véletlen, hogy az 1956-os forradalom számos negyvennyolcas eszme jegyében indult, s most is gyakran vetjük össze a két forradalom programját. 1848 egyszerre volt rendszerváltó, nemzeti és társadalmi forradalom. Az 1848–1849-es magyar forradalom és szabadságharc a hosszú történelmi idő mérlegén is azért minősül az egyik legnagyobb – a honalapításhoz mérhető – eseménynek, mert hozzá kapcsolódik a modern magyar nemzet megszületése.

Az 1848-as forradalmak Európa-szerte közös indíttatásból születtek: elavult, meghaladott régi rendszereket kellett leváltani, de a konkrét feladatok minden országban mások voltak, ezért jogsan beszélnek sajátosságokról az egyes forradalmak történetében. A magyar forradalom békésen indult, máshol véres események vezették be, de a magyar forradalom véres szabadságharccá alakult át, mialatt Európa „újra csendes” lett a letíport forradalmak után.

Erdély is sajátos utat járt be a forradalomban: három nemzeti mozgalom bontott zászlót majdnem egyszerre, hogy aztán egymás ellen forduljanak, helyet adva az ellenforradalom restaurációs törekvéseinek.

A magyar forradalom tavaszi békés nyitányát aligha értékelhetjük helyesen, ha nem vesszük tekintetbe a forradalom előtti reformkort, amely kiérlelte s meg is határozta a feudalizmus, a rendi világ meghaladásának s a polgári rendszer megvalósításának alapvető feltételeit. Az 1848 előtti évtizedek reformmozgalma Erdélyre is kiterjedt, s elsősorban a magyarság törekvéseiben nyilvánult meg: Széchenyi és Kossuth eszméi hosszas viták során nyertek befogadást.

Erdély közvéleménye 1848 februárjától fokozott érdeklődéssel fordult Európa s különösen Franciaország felé, de csak a Bécsben kitört forradalom s főként a pesti március 15-i események hírének megérkezése után indította el sajátos mozgalmait.

Az előzményekhez tartozik az is, hogy március 19-én, amikor Erdély még mit sem tudott a március 15-i pesti forradalomról, Kolozsvárt összeült az erdélyi magyar liberális ellenzék majdnem teljes vezérkara, hogy állást foglaljon a pozsonyi országgyűlés március 3-i feliratával kapcsolatban. Nem tartjuk feleslegesnek idézni Jósika Leónak papjához, a közismert íróhoz s ellenzéki politikushoz írt leveléből a következő sorokat: „Az itteni nagyszerű események folyó hó 19-dikén kezdődtek. Egy gyűlés volt Bethlen Pálnál az ellenzék részéről, a pecsovicsook [konzervatív aulikusok] nem voltak jelen. Egy levelet írtunk gr. Battyány [!] Lajosnak címezve a magyarhoni ellenzékhez, melyben megírtuk, hogy legfőbb óhajtásunk az *Unió* [kiemelés az eredetiben] és hogy az ország külön gyűlésén azt sürgessék.” De alighogy útnak indították a levelet és egy a nádorhoz címzett külön nyilatkozatot vivő futárt, megérkezett a pesti forradalom híre, s ez új helyzetet teremtett. Kolozsvár nem késlekedett, s bekapcsolódott az országos forradalmi hullámba.

A kivételes jelentőségű hírek megérkezésének pillanatáról a márciusi ifjak egyik legtevékenyebb képviselője, kiváló újságíró s az események megbízható krónikása, Kőváry László ezeket írta: „Megjött a hír, mikép 13-án Bécsben forradalom ütött ki, a nép fegyverre kelt, vér folyt, a győzelem a népé [...]. Jött a hír, hogy Pozsonyban mart[íus] 14-én a rendek nagyszerű ülést tartának [...] s hogy estve, fáklyás zene alkalmával, Kossuth gr. Batthyány Lajost mint Magyarhon leendő minister-elnökét mutatta be. [...] Megjött, mikép Pesten forradalom volt, a nép Stancsics Mihályt, ki irományaiért börtönben ült, kiszabadítá; hogy Landerer nyomdáját hatalmába kerítvén, Petőfi »Talpra magyar«-ját s egy falragaszt nyomtatott, melyben szabad sajtó, felelős ministerium, népképviselet, jogegyenlőség, nemzetőrség, közteherviselés mellett kívánja az úrbér megszüntetését, nemzeti bankot, a katonaság esküjét az alkotmányra, a politikai foglyok szabadon bocsáttatását, végre uniót Erdéllyel.” A hírek hatására a kolozsvári ifjúság tüntetni készült, a politikusok pedig ismét tanácskozni kezdtek, hogy újragondolják előző napi feliratuk eszméit.

A március 20-i kolozsvári gyűlést joggal nevezhetjük történelmi jelentőségű eseménynek az erdélyi forradalom szempontjából. Id. Bethlen János, a nemzeti liberális mozgalom és párt vezetője, Erdély „Deák Ference” nagy alapossággal szervezte meg a gyűlést. Az ellenzék képviselői mellett meghívta a „polgári osztálybeli egyének” kiemelkedő személyiségeit, sőt a konzervatív párt vezetőit is, köztük Jósika Lajost, a párt elnökét, Doboka vármegye főispánját, Jósika Samu erdélyi kancellár testvérét. A nagy taktikus hírében álló Bethlen a lehető legszélesebb társadalmi-politikai bázisra kívánta helyezni az erdélyi magyar mozgalom célkitűzéseit. Először történt meg, hogy a két irányzat és párt a megegyezés szándékával, együttesen ülésezett. Az értekezlet közös nyilatkozatot fogadott el,

melyben felkérték a vármegyéket, hogy a küszöbön álló közgyűléseken tárgyalják meg és fogadják el a következő programot:

1. A két haza egyesülésének előmozdítása érdekében a közgyűlések szólítsák fel Magyarország központi megyéjét, Pest megyét, hogy az „Unió létesítésén munkálkodjék”, továbbá Magyarország fogadja el „azon baráti kezet, amelyet néki Erdély a közelebbi országgyűlésen nyújtott”.

2. A megyék sietessék az erdélyi országgyűlés minél előbbi összehívását, amelynek feladata lesz a közteherviselés, a törvény előtti egyenlőség, az úrbéri viszonyok végleges megszüntetésének törvénybe iktatása, valamint a székelység sérelmeinek orvoslása.

3. Egyesítsenek minden erőt, pártszínezet nélkül, hogy „a testvérhon példájára” Erdélyben is fennmaradjon a csend és rend, mert csak így remélhető a békes átalakulás, amely „*mindnyájunknak szívéen fekszik*”.

A Jósika Lajos és id. Bethlen János által aláírt határozatot körirat formájában szétküldték a városoknak és vármegyéknek, amelyek változtatás nélkül vagy kisebb módosításokkal el is fogadták azt. A „kolozsvári program” hatását a történetírás nem vagy alig vette figyelembe, pedig döntő jelentősége volt az erdélyi magyarság mozgósításában.

A március 20-i tanácskozás felszólítást küldött Kolozsvár főbírójához, hogy a következő napra hívja össze a város közgyűlését.

Erdély március tizenötödikéje

■ Március 21-én azonban sokkal több és fontosabb esemény történt, mint a városi tanács ülése: ez a nap ugyanazt jelentette Kolozsvárott, mint március 15-e Pesten, ezért joggal nevezték egyes kortársak e napot Erdély március tizenötödikéjének. Az ifjúság és a nép már korán reggel ellepte a főteret, s izgalommal várta a tanácskozás eredményeit. Kolozsvár ifjúsága: a három kollégium nagyobb diákjai, tanoncok, mesterlegények tüntettek s mindenhol jelen voltak; élükön a költő Gyulai Pál, Szilágyi Sándor, a későbbi nagy történetíró, valamint Kőváry László állt, aki mintaképének a pesti radikális ifjakat tartotta. Falragaszok hirdették az uniót, a sajtószabadságot; hirtelen felbukkantak a nemzeti szimbólumok: zászlók lobogtak, háromszínű kokárdákat tűztek magukra a tüntetők, s a *Szózatot* énekelték, Petőfi *Nemzeti dalát* szavalták. A fiatal kora ellenére már tekintélyes tanár Brassai Sámuel boldognak látta a „jelent újjáteremtő korszak gyermekeit”, mert megérhették a magyar nemzet „újjászülető napjait”. És itt a nemzeti megújulásra, a reformkorszakban annyit hangoztatott haladásra esett a hangsúly; ezt kell látnunk a ceremóniális események hátterében is.

A március 21-i városi közgyűlést megnyitó főbíró felkérte Méhes Sámuel tanácsost, a nemzeti liberális mozgalom lapjának, az *Erdélyi Híradónak* a főszerkesztőjét, a Református Kollégium tanárát, hogy értékelje a kialakult helyzetet, s terjesszen elő javaslatokat a teendőkre. Méhes beszéde az előző nap elfogadott program alapján mutatta fel a tennivalókat, de új szempontokat is hangsúlyozott. Véleményünk szerint Méhes Sámuel a korábbi társadalmi-történelmi rendszer polgárivá alakításának elméletét fejtette ki a nemzeti mozgalom vezetőinek nézeteivel teljes összhangban. Az ő nevükben és megbízatásuk alapján szólt: „Alig egy hónapja, hogy a Seine partján forradalom ütött ki, s lángjaival már íme, csaknem egész Európát elborította; fényes trón hamuba dőlt, s más, szintoly fényes és hatalmas trónok meg lőnek rendítve; alkotmányok születtek; alkot-

mányok és igazgatásformák változtak, nyertek egészen új alakot, s mindez nem béke, hanem vérontás útján.”

Érdekesek a hangsúlyok: a „trónok meg lőnek rendítve”, a változások „nem béke, hanem vérontás” útján következtek be. Kolozsvár (s ezen természetesen Erdély, főként az erdélyi magyarság értendő Méhesék koncepciója szerint) nem követheti a fenti példát: az „Európát megrázkódtatott viharok dacára” a császári-királyi családnak hűséges hívei „kívánunk továbbra is maradni”. De a tanácskozók – teszi hozzá az óvatosan s mégis határozottan fogalmazott feltételt – az alkotmányos monarchiát tartják egyedüli „boldogító” államformának. A „békés, alkotmányos úton” lezajló változások érdekében a magyarság hajlandó hozzájárulni mindenhez, „mi üdvös célra vezet”.

Az átalakulások békés, alkotmányos kerete – hangsúlyozta Méhes – csak az erdélyi országgyűlés lehet. Ezért Kolozsvár közgyűlése indítványozta, hogy a Gubernium eszközölje ki annak összehívását. Az országgyűlés „ránk nézve halaszthatatlan életkérdéssé vált teendője” a két magyar haza egyesülésének megvalósítása. Erre azért van szükség, mert Magyarország szembetűnő előrelépéseket tesz az alkotmányos haladás terén, s hovatovább virágzó fejlődésben reménykedhet, Erdély viszont magára hagyva képtelen valódi alkotmányos életre vergődni. Erdély nem várhatja ölbe tett kézzel, míg „a sors felettünk” intézkedik, mikor valószínűleg az osztrák örökös tartományok is alkotmányt kapnak. Az „unió biztosítani, erősíteni fogja nemzetiségünket, biztosítani, erősíteni alkotmányos létünket és a trónt”. Az országgyűlésnek az uniót össze kell kapcsolnia a törvény előtti egyenlőség és a közteherviselés törvénybe iktatásával, valamint a sajtóügy rendezésével, amíg a teljes sajtószabadság megvalósul.

A tanácskozáson elhangzott javaslatokból kiformált határozatot Pataky József tanácsos ismertette a városháza előtt összegyűlt „roppant néptömeggel”, amely hatalmas éljenzéssel azt elfogadottnak nyilvánította. Ezt követően a feliratot a főbíró által vezetett küldöttség, nagy néptömegtől kísérve, átadta Teleki fő kormányzónak. A fő kormányzó megígérte, hogy egyes kérdésekben a kormányszék saját hatáskörében intézkedni fog, a város kérését pedig felterjeszti az uralkodóhoz.

A nap történetéhez hozzátartozik az esti fáklyásmenet és tüntetés, amellyel az ifjúság id. Bethlen Jánost, Méhes Sámuel és Teleki József fő kormányzót tisztelte meg. Március 21-e értékelését Kőváry László végezte el: „Ily magatartással üdvözlé Kolozsvár a szabadság, egyenlőség, testvériség első reggelét. Senki ellen semmi demonstráció. Csupán a fáklyák süllyedtek alá, mikor a menet a conservatív vezérek háza előtt vonult el.” Az események után tizenkét évvel kiadott *Erdély története 1848–49-ben* című könyvében március 21-e eseményeivel kapcsolatban a fentiek mellett még szükségesnek látta megjegyezni: „Azonban a királyt, Magyarország nádorát [a nép] még folyvást éltette; boldog hiedelem volt.” De ezt az akkori eufóriás hangulatban senki sem tudhatta, hiszen Bécs olyan engedményeket tett a magyar szabadság javára, amelyeket kevesen remélhettek.

A korábbi liberális ellenzék vezetői tehát Kolozsvárott kidolgozták és először egy pártszerű értekezleten, majd a városi közgyűlésen, valamint a nagy népgyűlésen elfogadtatták az erdélyi magyar nemzeti törekvések programját, amely gyökeres, forradalmi átalakulásokat irányzott elő, de csak békés, alkotmányos úton kívánta azok megvalósítását.

Kolozsvár márciusának jelentős eseménye volt a nemzetőrség vagy – ahogyan városokon nevezték – a polgárőrség megalakulása. A nemzetőrség – mint közismert – először az amerikai függetlenségi háborúban jelent meg, s az 1789-es for-

radalom óta általános példaként szolgált az európai polgári forradalmak számára. A magyar forradalom 12 pontjában követelésként szerepelt a „nemzeti őrsereg” létesítése.

Kolozsvár sem késlekedett: már a március 21-i városi közgyűlés elhatározta a „közcsend, élet- és vagyonbátorság [biztonság] fenntartása [...] tekintetéből nemzeti polgári őrsereg” felállítását, s már választmány is alakult annak megszervezésére. A bizottmány rövidesen kidolgozta a nemzeti őrsereg szabályzatát, amelyet aztán az erdélyi magyar nemzetőrsek példának fogadtak el. Főparancsnokká a Kolozsvárt nagyon népszerű gr. Mikes Kelelent, majd helyette gr. Mikes Jánost választották meg. A kolozsvári polgárőrségről még csak annyit, hogy a belső rend fenntartásában igen jó szolgálatot tett.

A szabad sajtó születése Kolozsvárt

■ Közismert, hogy 1848. március 15-én Pesten cenzúra nélkül nyomtatták ki Landerer és Heckenast nyomdájában Petőfi *Nemzeti dalát* s a nevezetes 12 pontot. Ezzel megszületett a magyar forradalom egyik nagy eredménye: a sajtószabadság. Kolozsvár viszont nem büszkélkedhet a pestihez fogható gyors sikerrel: a „Kolozsvár város közönsége”, voltaképpen a városi tanács nevében 1848. március 21-én megfogalmazott s a főkormányzókhoz (Gubernium) eljuttatott felirat egyelőre csak azt kérte, hogy „a hírlapi sajtónak szabadabb mozgalom engedtesék”. A teljes sajtószabadság kimondása a közelebből összehívandó erdélyi országgyűlésnek lesz a feladata – olvassuk az említett hivatalos beadványban.

Az erdélyi országgyűlés összeülése azonban sokáig késett (május 29-ig), a sajtónak viszont Európa forrongásáról s a magyar forradalomról tömérdek közölnivalója volt, érthető, hogy igyekezett lerázni magáról az előzetes cenzúra nyűgét. Igaz, Teleki József főkormányzó a cenzorokat arra utasította, hogy legyenek engedékenyebbek, mint korábban, de a cenzúra teljes eltörlését nem volt hajlandó engedélyezni. A már korábban indult kolozsvári sajtótermékek: a nemzeti liberális nézetű *Erdélyi Híradó*, a népszerű *Vasárnapi Újság*, valamint a konzervatív *Múlt és Jelen* (rövid idő múltán csak *Jelen*) szerkesztői valószínűleg könnyebben belenyugodtak a cenzúra megszüntetésének fokozatos megvalósításába, mint a márciusi napokban szerveződő radikális tömörülés, amely cenzúramentes lap kiadására készült.

Ennek a törekvésnek a kolozsvári márciusi ifjak egyik legtevékenyebb vezére, Kőváry László állt az élén, s ő indított küzdelmet a lapkiadás engedélyének megszerzéséért.

1848. április elején Kőváry László „felelős szerkesztő” s Tilts János „kiadó” az erdélyi Guberniumhoz fordult egy politikai lap engedélyezése ügyében, de rövidesen arról értesültek, hogy a kérést (akárcsak a forradalom kitörése előtti időkben) felterjesztették Bécsbe a kancelláriához. Ezt a választ azonban nem lehetett egyszerűen tudomásul venni, ezért Kőváry és Tilts kiáltványt nyomtattak ki, amelyben ismertették az esetet, a közvéleménytől várva segítséget a lap minél korábbi megjelenetése érdekében. Nyomást akartak gyakorolni Teleki kormányzóra, aki viszont minden körülmények között ragaszkodott a törvényes eljárás-hoz és a bevett formákhoz. A „Polgártársaim”-hoz című kiáltványban Kőváryék így indokolták a lap szükségességét: „Vér fog ömleni e hazában, ha az európai eseményektől felingerült kedélyeket nem biztosítjuk afelől, hogy a szegény nép bizonyosan nyer, a nemes pedig csak feleslegét veszti. S mi teheti azt, ha nem a

mindennapi sajtó... Patakkal kell ömleni most a tentának, hogy egyéb ne ömöljön.” Kérik, hogy akik tehetik, fizessenek elő a május 9-én megjelenő *Ellenőr* című lapjukra, amelyet „cenzori önkénytől” mentesen akarnak szerkeszteni.

Mivel a nyomtatvány dátuma 1848. április 14., valószínű, hogy ekkor jelent meg az első cenzúra nélküli nyomtatvány 1848-ban Kolozsvárt.

Hogy valóban így volt, azt a kiadó Tilts János válasza bizonyítja: Grois Gusztáv szerint Tilts „oda nyilatkozott, miként azon programot egyik vizsgáló sem vizsgálta meg, nyomtatta pedig a bérlete alatt levő nyomdájában”.

Az *Ellenőr* első száma végül is a tervezettnél korábban jelent meg, éspedig az első száma május 2-án, kedden, négy oldalon, kis formátumban. Kőváry sietett kijelenteni: „az első lapot veszik önök, mely engedményét nem koldulta.”

Országgyűlés Kolozsvárt

■ Az átalakulások, reformok legitimitásának biztosítása érdekében Erdély politikusai, elsősorban Wesselényi Miklós, id. Bethlen János sürgetőleg kérték az erdélyi országgyűlés összehívását. Mivel Bécs nem válaszolt a kérésre, gr. Teleki József kormányzó önhatalmúlag összehívta az országgyűlést május 30-ra Kolozsvárra. Az országgyűlés július 18-ig ülésezett, de a törvényeket május 31. – június 18. között már elfogadta. Az országgyűlés elnökeve Puchner tábornokot nevezte ki a király. A vármegyei nemességet, a székely és szász székeket 86 küldött képviselte, a királyi meghívottak lajstromán 220-an szerepeltek, a románokat 5 küldött képviselte. Az utolsó erdélyi rendi országgyűlés meghatározó kérdését az Unió képezte. Miután május 30-án sikerült megnyerni a szász és román követek támogatást, egyhangúlag fogadta el az országgyűlés az uniótörvényt, amelyet az uralkodó június 10-én szentesített. Az uniótörvény után az országgyűlés törvényt alkotott a jobbágyfelszabadításról, a törvény előtti egyenlőségről, a valóságos egyenlőségéről, a közös teherviselésről.

Az uniótörvényben az országgyűlés kimondotta: „az egyenlőség a hazának minden lakosaira nézve, nemzet-, nyelv- és valláskülönbség nélkül, örök és változhatlan elvül elismertetik, és az ezzel ellenkező törvények ezennel eltöröltetteknek nyilváníthatnak”. A sokszázados múltú erdélyi rendiség ezzel feloszlatta önmagát, s elfogadta az európai polgári rendszereknek az egyén szabadságjogairól kinyilvánított elvét.

Az úrbéri törvény egyben a feudalizmus, a jobbágyrendszer eltörlését is jelentette. A jobbágyok 1848. június 18-án szabad polgárok és az eddigi hűbéres földek tulajdonosai lettek. Az erdélyi jobbágyfelszabadító törvény Európa legjobb hasonló törvényei közé tartozott.

A kolozsvári országgyűlés törvényei megteremtették a polgári átalakulás feltételeit.

Mit várt Kolozsvár a magyar kormánytól és országgyűléstől 1848-ban?

■ Erdély magyarsága sokat várt az uniótól, s Kolozsvár is. Ugyanakkor szerette volna, hogy fővárosi szerepének elvesztése ne okozzon megtorpanást fejlődésében. Ezért kérte új intézmények létesítését a kormánytól és a pesti népképviselői országgyűléstől. Bár az 1848. július 5-én megnyílt országgyűlésben ott voltak követői, a város vezetői mégis jónak látták, hogy külön „bizottmány” járjon

közbe az illetékes fórumoknál. A 11 tagú testület elnökévé Pataki József főjegyzőt választották meg.

Az unióbizottsághoz beterjesztett és a kormányhoz továbbított kérvénynek Kolozsvárra küldött szövegét a városi tanács 1848. augusztus 28-i közgyűlése tárgyalta. A városi jegyzőkönyv szerint Kolozsvár a következőket kérte:

1. létesüljön egy főtörvényszék, „hol a perek végképpen elhatározottassanak”;
2. tartományi főbiztosság;
3. egy „fiók” hadikormány a szükséges személyzettel;
4. a volt kincstárnak egy részlegét, nevezetesen a sóhivatalt helyezték ide;
5. legyen váltótörvényszék;
6. létesüljön egyetem;
7. az erdélyi vasút Kolozsváron menjen át;
8. alakuljon „árvai főszámvevő hivatal”, vagyis árvaszék.

A közgyűlés a fentieket Grois Gusztáv főbíró előterjesztésében jóváhagyólag tudomásul vette.

A kérvény további sorsáról is a városi jegyzőkönyv tudósít. Eszerint a pesti küldöttség megszerkesztette a képviselőházhoz benyújtandó kérvényt is. Ennek eredeti szövege a pesti népképviseleti országgyűlés irománykönyvében található: a „Kolozsvár városa közönsége” nevében készült beadvány nem tartalmazza tételesen az előbb felsorolt 8 pont mindenikét; a változtatásokat valószínűleg a különböző fórumokkal (unióbizottság, minisztérium) való egyeztetés okozta. A „Tisztelt Képviselőház!” számára készült kérvény a „Kolozsvárott felállítandó eldöntő főtörvényszék” létesítését, valamint azt sürgette, hogy a „vasúti fővonal” Kolozsváron menjen át, s a „pálya építése Kolozsvárott kezdessék s onnan folytattassék Erdélyen keresztül Kelet felé”. A többi pontokat viszont elfogadta: az erdélyi pénzügyi, honvédelmi, közigazgatási intézmények székhelye Kolozsvár legyen.

A képviselőház végül is a kolozsvári beadványt együtt tárgyalta más erdélyi kérdésekkel, s törvényt alkotott a kolozsvári „főtörvényszék” létesítéséről, a váltótörvényszék megalakításáról s a „Kolozsváron keresztül keletnek vezetendő vaspálya iránt”.

1848 tavaszán és nyarán Kolozsvár történetének fontos napjait élte, vezérszerepe volt Erdély forradalmi programjának megalkotásában s a forradalom elindításában. Kolozsvár Erdély átalakulásának békés, alkotmányos formáját helyezte előtérbe. Ezt a célt szolgálta a Kolozsvárt megtartott utolsó rendi országgyűlés törvényalkotása is. Hogy 1848 őszén a konfrontáció vette át a békés forradalom helyét, az nagyrészt a Habsburg-hatalom vezetésében bekövetkezett ellenforradalmi jellegű fordulatnak volt a következménye.

(2006)

KOVÁCS ÚJSZÁSZY PÉTER

Reggel hét az operában

Félhangosan zenél egy telefon,
és az eső ugyanúgy esik, mint tizenhat éve.
Szombat reggel, korai próba.
Kialvatlan bőröd a villamos ablakára tapad,
és a kerekek zakatolása összhangba kerül szívverésseddel.
Meg kell hogy értsd. Néha szükségem van a szerelem közhelyeire,
bár sértik ízlésemet, mint barna delfinek fülét a hajók zaja.
Későn virrad,
az aulában morcos félhomály.
Kólát iszol.
Nem félsz, hogy a cukor kiszélesíti tested.
Karórád a kortyolás ütemére ketyeg.
Ázik a téglá, az üveg és az aszfalt,
sirályok ébrednek a díszletraktár tetején.
Fekete falak közé lépsz,
szűk még a korrepetitor szeme,
babkává illatú ujjai mégis
olyan könnyedséggel siklanak a klaviatúrán,
mint polipkarok az óceán mélyén.
Hangod kiszakad az éjjeli hallgatásból,
rekedtsége lassan oldódik fel,
azután betölti a próbatermet.
Téged figyelnek az összecsucott székek,
a folyó az ablak túloldalán.
Minden ária végzetével
felszínétől elold egy vadkacsát a Szamos.

Kipárolgásaink szmoghatára

Péntek este,
a balett-terem levegője sűrű és nehéz.
Kipárolgásaink szmoghatára alatt születik a tangó.
lassú, lassú, gyors-gyors, lassú
Tekintetem a tükörré irányul,
lépéseket számol a nyelv.
lassú, lassú, gyors-gyors, lassú
Ne rongyosd el! Koncentrálj!
lassú, lassú, gyors-gyors, lassú
Az izzadás katicái homlokomra szállnak,

majd letipegnek ornyergem felé.
lassú, lassú, gyors-gyors, lassú
Itt vagy,
velem szemben.
Karom fölött átnézve figyeled,
hogyan siklanak a párok
a helyiség csúszós padlózatán.
Blúzodon összeolvadnak a foltok,
mint havasi cincérek szárnyán a feketeség.
Nem keresed a szemkontaktust.
Szünetekben visszavonulsz az öltözőbe,
de ékszereid ott maradnak a zongorán.

MURÁDIN JENŐ

„A LÉLEK SZÍVÓS KÜZDELME A TÉRREL”

Virtuális séta 150 év kolozsvári kiállításain

Kezdetben volt a kép, később a kiállítás, még később a műveknek otthont adó galéria.

Minden alkotó számára a *lenni* vagy *nem lenni* hamleti kérdés műveik nyilvános bemutatása, önmaguk megmérettetése. Ahogyan a költő vagy szépíró nem dolgozhat íróasztala fiókja számára – rendkívüli helyzetek kivételével –, úgy a képzőművész sem rejtőzködhet műtermének falai közé. Képből vagy szoborból testet öltött elkötelezettségét, valós vagy vélt tehetségét kívánja fölmutatni s egyben egzisztenciájának alapjait építgetni.

Mindezekért a hagyományosabb kultúrcentrumokban éppúgy meg kellett küzdeni, mint peremvidékeken. Különbőség az, hogy utóbbi helyeken a megkésetttség vagy kilátástalanság gyakran visszavetette vagy elfedte az életesebb alkotói törekvéseket.

Ez a számvetés, egyfajta történeti mélyfúrással, Erdély szellemi központjának, Kolozsvárnak helyzetét tárja föl. Kiindulópontként az első kiállításokat, korai szóhasználatával *képkitételeket* veszi számba, zárófejezetként pedig a város *műcsarnokának* megépülését számítja tényleges korszakhatárnak.

A történeti Erdélyben Kolozsvár tipikus példája a lassan építkező művészközösségek törekvéseinek, a kezdeti bizonytalan lépésektől a mind ambiciózusabb tervekig. E folyamatok érzékeltetésére épp ezért esik a választás a guberniumi székhelyre előlépett városra. Másrészt a

**A történeti Erdélyben
Kolozsvár tipikus
példája a lassan épít-
kező művészközösségek
törekvéseinek,
a kezdeti bizonytalan
lépésektől a mind
ambiciózusabb tervekig.**

kor sajtójának, később kritikai irodalmának itt összpontosuló forrásanyaga segíti a téma árnyaltabb kifejtését. Ezekben az alkotó közösség szociográfiai élethelyzete éppúgy tükröződik, mint a bemutatkozási lehetőségek számbavétele. Utóbbi esetében a kérdés élesre állításának már képletszerű megfogalmazásával is találkozunk. Maksay Albert (1897–1971) a költő, szépíró és kritikus írta e sorokat 1942-ben. „Kolozsváron nem volt megfelelő műterem, nem volt alkalmas kiállító helyiség. Hol rendezték a tárlatokat? Akárhol, mindenütt! A sétatéri korszolyapavilonban, a piarista, a református, az unitárius gimnázium rajztermében, az Újságíróklub monostori úti, majd Farkas utcai helyiségeiben, a református teológián, az építőmunkások otthonában, egy-egy műkereskedésben, vagy a szintén nem nagyon alkalmas, de mégis legmegfelelőbb vármegyeházi üvegtetemben. A lélek szívós küzdelme volt ez a térrel.”¹

Ez a pontos látélet jószerint e tanulmány fejezetcímeit is kínálja. A számbavétel csak részben követheti az időrendiséget, inkább a kiállítások helyszínéből indulhat ki.

A Piarista Főgimnázium

■ A Farkas utca – Mikó Imre szellemes meghatározásával a kolozsvári Unter den Linden – tekintélyes épülete a déli soron álló Piarista Főgimnázium. A biedermeier kor jelentős portréfestője, Kissolymosi Simó Ferenc oktatta itt a rajzot és szépírást 1836-tól haláláig, 1869-ig, miközben a Kolozsvári Normál Rajzoda gyakorlati kurzusainak is irányítója volt. Simó egy alkalommal, addig ismeretlen kezdeményezéssel állt elő. Iskolai növendékeinek és magántanítványainak közel másfélszáz munkájából 1853. július 24-én kiállítást szervezett a líceum dísztermében. Az esemény nyilvános volt, belépődíj nélkül bárki látogathatta.² Némi túlzással ez tekinthető Kolozsvár első képzőművészeti tárlatának.

Ugyanez a helyszín adott otthont annak a hagyományos értelemben vett képzőművészeti kiállításnak, amelyen a magyar Képzőművészeti Társulat mutatkozott be Kolozsváron 1883-ban a helyi kisszámú művészközösség bevonásával. A gr. Zichy Jenő kezdeményezésére létrejött tárlaton a budapesti művészegyesületnek negyven tagja 250 alkotását hozta le az erdélyi városba és állította ki a főgimnázium dísztermében. Hozzájuk csatlakozott, 40 képpel de külön teremben, a helyi művészcsoporthoz három tagja, Melka Vince, Kóváry Endre és Sárdi István. A február 8-án megnyílt tárlatnak plakátja és katalógusa volt, és március közepéig, kapuzárásig várakozáson felül, mintegy 2000 látogatója volt.³

Sokkal később, már egy másik korszakban a nagybányai művésztelepen dolgozó Teleki Ralph és Teleki Bella állított ki 1930 márciusában a főgimnázium termeiben.

Bár közben változtak a helyszínek, az iskola jól fölszerelt rajzterme és a belőle nyíló kis rajztanári iroda képletesen több alkotónk pályaválasztásának iránymutató helyszíne volt. Diviaczky Rezső, Debitzky István, Szopos Sándor, majd a későbbi tanártársak figyelték innen növendékeik előmenetelét. Diviaczky akvarellképeiből az 1920-as években maga is kiállított az iskola egyik földszinti termében.

■ A város főteréből nyugatra nyíló Belmonostor (Unió, Memorandumului) utcában álló kétemeletes épület történelmünk és művelődéstörténetünk igencsak fontos helyszíne. Két országgyűlésnek is színhelye, utóbb az 1848-as diétáé, ahol a forradalom kezdetén Erdély és Magyarország unióját kimondták. Tágas belső tere sokféle célt szolgált. Itt alakult meg az Erdélyi Múzeum-Egyesület és az EMKE.

Nagytermében a zenetörténet olyan nagyságai léptek föl, mint Liszt Ferenc, Johannes Brahms. Ugyanakkor bálók, vigasságok helyszíne is volt. 1864 novemberében itt állítottak ki először közösen Kolozsvár éledező művésztszadalmának alkotói, Barabás Henriette, Simó Ferenc, Kőváry Endre.⁴ Itt szervezte akvarellképeiből kolozsvári kiállítását 1874 decemberében a Bukarestből pár hétre erdélyi szülőföldjére hazalátogató Szathmári Pap Károly.⁵

A századvég jelentős közösségi tárlatának, a budapesti Nemzeti Szalon vidéki kiállításának is ez lett a helyszíne. Erre az eseményre 1895 tavaszán került sor. S miként korábban is volt rá példa, a kolozsvári művészcsoport ezúttal is csatlakozott a Budapestről érkezett „műcsarnoki” festőkhöz. Nagy gondot jelentett a Redut termének átalakítása a 146 mű befogadására. Kettős kicsiny ablakival, kopott vörös falszínével a helyszín sok fejtörést okozott a tárlatot előkészítő Kacziány Ödön és Vastagh György festőművészeknek. Nagyon is szükségük volt a mindig tevékeny Sándor József, az EMKE alelnök-főtítkárának a közbenjárására. Ahogyan emlékeztek rá, „az ő buzgalmának, s az ügy iránti nemes lelkesedésének volt köszönhető a siker a maga teljességében”.⁶

A Redut volt a helyszíne a Kolozsvár-témájú plakátpályázat kiállításának, melyet sok évvel később, a bécsi döntés után 1941-ben Keledy Tibor polgármester kezdeményezett. Szintén a Redut fogadta be elsődlegesen a kolozsvári képtár raktárakban elfekvő műveit 1952 és 1959 között, míg azután át nem költözhetett a főtéri Bánffy-palotába. De ez már egy másik korszak története.

A sétatéri korcsolyapavilon

■ A millenáris ünnepek és Fadrusz Mátyás-szobrának kissé megkésett, de nem lankadó örömmel várt fölavatása mozgósította a számában gyarapodott kolozsvári művészközösséget. Az ezredfordulón létrejött az *Erdélyi Szépművészeti Társaság* (1899–1904), mely a mozgalmassá vált idők szellemében egy szinttel magasabbra kívánta emelni a művészeti megnyilatkozások értékét. Közös kiállítás terveit fontolgatták, melyet végül, logikus lépésként a Mátyás-szobor fölavatására időzítettek. A kérdés az volt, milyen kiállítóteret találjanak, mely akár hosszabb távon is alkotóik rendelkezésére álljon. Így esett a választás a város Sétatérén pár éve Pákei Lajos építész tervei szerint megépült Korcsolyacsarnokra. A tóparti egyemeletes, impozáns épületen azonban kellő átalakításokat kellett végezni. Szükség volt erre, hogy ha ideiglenesen is, de nagyszámú alkotást fogadhasson be, és kellő fényviszonyokat biztosítson a műveknek. Az átalakításra magát a tervezőt, Pákei Lajost kérték föl. Pákei az 1900-as év őszére el is készült a tervekkel, melyek lényege az volt, hogy a legfelső szint három termet egyesítő mennyezetére kettős üvegű fölülvilágítót szereltek fel. Ez a megoldás biztosította a művek érvényesülését segítő szórt fényt. Az anyagi kiadások egy részét, 800 koronát Peielle Róbert, a módos kolozsvári kereskedőcsaládból származó festő-

művész adományozta, aki egyébként az Erdélyrészi Szépművészeti Társaság életre hívásának is kezdeményezője volt. Közben Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter 2000 koronát utalt ki számukra.

A sétatéri korcsolyacsarnok egy mai felvételen, Beyer M. Katalin fényképfelvétele

Ilyenformán olyan tér állott a művészek rendelkezésére, amely valamiképpen szerezni előzménye lett a sok évvel később megépült kolozsvári Műcsarnoknak.

A kiállítás 1902. október 12-én, a Mátyás-szobor fölavatásának napján nyílt meg. Kép- és szoboranyagát azonban az erdélyi művészek mellett nagyobbrészt az Országos Magyar Képzőművészeti Társaság alkotóinak részvételével erősítették föl. Az ünnepelt Fadrusz jelenléte mellett olyan művészek mutatkoztak be rajta, mint Benczúr Gyula, Lotz Károly, Vaszary János, Ferenczy Károly. Erkölcsi siker volt ez a kolozsvári művészek számára, de anyagilag ráfizetéses. A kiadások, a premierként generátorokkal biztosított villanyvilágítást is beleszámítva, 10 000 koronára rúgtak.

Az Erdélyrészi Szépművészeti Társaság 1903 őszén ugyanitt és ugyanilyen összetételben szervezett közösségi kiállítása sem zárult biztatóbb eredménnyel.⁷ Figyelemre méltó viszont, hogy egy kiállítás-kritika kifejezetten „műcsarnokként” említi a sétatéri pavilont.⁸ És ez a hely, ha nem is folyamatosan, továbbra is követhető mozzanatokban szolgálta az erdélyi képzőművészet ügyét.

A művészetek huszadik század eleji megújulásának útján kiemelkedő események színtere lett a sétatéri csarnok. A budapesti MIÉNK (Magyar Impresszionisták és Naturalisták Köre) mutatta be itt tagjainak modern szemléletű műveit. A kiállítást 1909 tavaszán Bölöni György és Kernstok Károly szervezte, s azon olyan művészek vettek részt, mint Rippl-Rónai József, Czöbel Béla, Gulácsy Lajos, Perlrott Csaba Vilmos, Ziffer Sándor. A tárlatot, melyet Kolozsvár után Nagyváradon és Aradon is bemutattak, Dutka Ákos, a holnaposok költője „forradalmi

vakmerőségnek” nevezte.⁹ Amit láttak, az nagyon is megosztotta a kolozsvári közönséget. Szembeállította a progresszió híveit a „moha lovagok” konzervativizmusával. Előbbiek érdekében dr. Lukács Hugó, esztéta, Ady orvosa érvelt a kor sajtójában.¹⁰

A közhatalom-változás után ugyanitt szervezték meg öt nagy teremben 1919 júniusában az első összerdélyi tárlatot.

Nyomatékos súlya van annak, hogy a két világháború között megalakult kolozsvári Szépművészeti Iskola éppen a sétatéri Korcsolyapavilonban rendezkedett be. 1925–1932 közötti működésének évváró kiállításait is itt rendezték meg. Ezen tűnt föl először az új erdélyi művészközösség olyan kiválósága, mint Tasso Marchini, Szervátiusz Jenő, Mohy Sándor, Incze János, Fülöp Antal Andor.

A vármegyeház termei

■ A millenáris években az Alpár Ignác tervezte kolozsvári vármegyeház kínált kézenfekvő alkalmat kiállítások sorának szervezésére. A kétemeletes, magas óratoronnyal díszített épület 1896–97-ben készült el. Belső terei közül többet is kiigényelhetek akár nagyméretű tárlatok rendezésére, annál is inkább, mivel ez külön jövedelmet jelentett az intézmény számára. Fizetni kellett a terem fűtését, világítását, alkalmasint a kiállított műtárgyak őrzését is. Áttekintve a fennmaradt katalógusokat és kiállítás kritikákat, az 1910 és 1943 között itt bemutatott tárlatok száma meghaladja az ötvenet. Képeket-szobrokat állítottak ki a nagy és kis ülésteremben, néha egy-egy emeleti helyiségben, de döntő módon inkább az alkalmasabbnak ítélt, otthonosabb hangulatú *földszinti üvegteremben*. Bármilyen széljárása volt is a fordulatós történelmi időknek, románok, magyarok egyaránt kiigényelheték a termeket. A királyi diktatúra idején (1938–40), amikor az épület az új adminisztratív felosztás nyomán a Szamos királyi helytartóság székhelye lett, Coriolan Tătaru helytartó éppenséggel megértőnek bizonyult magyar művészek kérelmei iránt.

Nyitó eseménye e tárlatsorozatnak a budapesti Művészház 1910 június-júliusában szervezett kolozsvári bemutatkozása volt. A Rózsa Miklós alapította és gr. Teleki Géza által támogatott művészeti egyesület szervezői, hasonlóképpen a MIÉNK egy évvel korábbi tárlatához, a modern szemléletű alkotók munkáiból válogattak, melyekhez erdélyi és partiumi művészek képeit is társították (Ács Ferenc, Balogh István, Tibor Ernő)¹¹ A kiállított műveket a földszinti nagyteremben helyezték el.

Az üvegtermet első ízben Tibor Ernő, a váradi Holnaposok festője igényelte ki 1912 tavaszán. Tőle szintén modern szemléletű műveket, köztük dachauai városképeket láthatott a kolozsvári közönség.

A világháború megszakította a művészeti jelentkezéseket. 1921-ben azonban már ismét helyszíne lett a vármegyeházi nagyterem egy különösen jelentős bemutatkozásnak. Ez volt a többnyelvű katalógussal kísért, immár másodízben szervezett összerdélyi tárlat.¹² Egy lelkes román műpártoló, Gheorghe Bacaloglu ezredes, a *Cele trei Crișuri* folyóirat kiadója hozta tető alá az erdélyi nemzetiségeknek tett gesztusként, a kultúrközeledés jó szándékú elképzelései alapján.

Tekintettel a két világháború között fölélnkült művészeti életre itt csak a jelentősebb kiállítások fősorolásának van helye és lehetősége. Kivételt csupán a festő Nagy István több jelentkezése követel ki magának. Az ő hatása az erdélyi magyar és román művészetre máig kitapintható nyomokat hagyott. Másrészt ké-

peinek legnagyobb kolozsvári kollekciója innen került a műgyűjtő-orvos Tătaru Coriolan sokáig egyben tartott, egész falakat kitapétázó házi képgalériájába.

A Demian–Szolnay–Widmann kiállítás plakátja 1925

Álljon itt a fontosabb kiállítások sora. Ferency Valér (1922), Felsőbányai művészcsoporth (1923), Demian–Szolnay–Widmann (1925), Nagy István (1926), Elena Popea (1926), Nagy István (1927), Alexandru Pop (1927), Nagy István (1928), Perlrott Csaba Vilmos – Gráber Margit (1929), Mattis Teutsch János (1929), Aurel Ciupe (1929), Nagybányaiak csoportkiállítása (1930), Jándi Dávid (1931), Fiatal képzőművészek: Tasso Marchini, Letiția Muntean, Radu Pușcariu (1932), Gáll Ferenc (1932), Szervátiusz Jenő – Petre Abrudan (1932), Eugen Gâscă (1934), Carl Hübner (1937), Eugen Gâscă – Fülöp Antal Andor (1938), Nagy István pustumus tárlata (1939), Vásárhelyi Z. Emil (1939), a Barabás Miklós Céh fiatal művészei (1939), Szolnay Sándor – Szervátiusz Jenő (1939), Magdalena Rădulescu (1940), Nagy Oszkár (1940), Gy. Szabó Béla (1940), a Barabás Miklós Céh fiataljainak 2. kiállítása (1941), Gy. Szabó Béla (1942), Kovács Zoltán (1943).

■ Teljesen más jellegű, a közösségi együttlét hangulatát árasztó helyiség volt a kisebbségi magyar szellemi körnek helyet adó Újságíró Klub. Befogadó tereivel a Monostori út elején, a 17. szám alatti egykori br. Feilitzsch-palota emeleti traktusában nyílt meg, és kávéházi rendszerben működött. A nemzetiségi lét görbe tükreként idézhető a szépíró és publicista Benamy Sándor leírása a klub belső életéről és mindenre kiterjedő szolgáltatásairól. „A bejárati ajtónál Kibédi Sándor, az örmény-perzsa kevercs borbélyköltő, akit megélhetésül idevettünk házi Figarónak, nagy fehér kendő felett éppen Hunyady Sándort borotválta.”¹³ Találkozóhelye volt ez sokáig a Tanácsköztársaság bukása után ide menekült emigránsoknak is, akiket a román hatóságok csakis azért tűrtek meg, mert szemben álltak a Horthy-rendszerrel.

Följártak ide kolozsvári képzőművészek is, különösen akkor, amikor egy-egy kiállítás kapcsán máshonnan jött művészekkel találkozhattak. Állandó vendége volt e körnek a szobrász Szabó Vera és élettársa, az ügyvéd Náthán Mór. Az egykor dúsgazdag családból származó Náthán Mór lelkes műpártolóként a haza-hazalátogató Nagy Istvánt pártfogolta. Szabó Vera megrendelést is kapott a klub irányítóitól, illetve a Kisebbségi Újságíró Szervezettől. Egy kisebb szoborgalériával rendezte be a teret. Hengeres talapzatra állított egész alakos modelleket láthattak itt, az erdélyi művészet talán első karikatúra szobrait. Jellemző attribútumaik nyomán az Újságíró Klub tagjai téveszthetetlenül felismerhették a megmintázottakat. A sorozat első tagja Paál Árpád, nemzetiségi jogvédő vezércikkei nyomán sisakkal és karddal jelenik meg. Szász Endre lapszerkesztő alig takart meztelenségében jelképezi az igazmondás védtelenségét. Nyirő József múltjára a papi ornátus, éles hangú publicisztikájára az aránytalanul nagy fej utal. A pán-síp és színészi maszk Kádár Imre költő és később színigazgató vonzódásait mutatja föl. A kezében vándorbotot tartó, csizmás Zágoni István megjelenítésére talán Benedek Elek epitetonja szolgált, aki Globetrotter Pistának nevezte őt. A roppant széles homlokú, széles mellű Hunyady Sándor attribútumok nélkül is fölismerhető volt. Székely János, az alacsony, tömzsi kis ember, egykori emigráns, az Újságíró Klub alapítójaként kapott helyet a portrégalériában. Ligeti Ernő zárta a sort, mint a lantján lágy hangzatokat pengető költő és szépíró.

Szabó Verának a helyszínen, a klubban állt modellt Georgij Baklanov, az egykori moszkvai cári opera baritonistája, aki 1927–28-ban a kolozsvári Román Operában lépett föl.¹⁴

Az Újságíró Klub termei hatalmas ablakaikkal és a sötétítést biztosító, padlóig érő brokátfüggönyeikkel kellő fényviszonyokat biztosíthattak a kiállításoknak is. 1925 és 1936 között közel húsz, nagyjából igen színvonalas kiállításnak biztosított helyet ez a közösségi tér.

Nagy Imre pályakezdésének korai kiállításával (1925) kezdődik a tárlatsorozat. Ezután sűrű egymásutánban jelentkeztek a korabeli erdélyi művészet alkotói. Jándi Dávid (1925), Dömötör Gizella (1925), Balla Béla (1926), Ferenczy Noémi – Ziffer Sándor (1926), Szolnay Sándor (1926), Klein József (1927), Jándi Dávid (1927), Szabó Vera (1928), Udvardy Ignác (1928).

Minden vonatkozásban premiernek számított dr. Elekes Miklós kezdeményezése: gyermekrajzok kiállítása a klubban (1929), melynek katalógusában a pszichológus orvos és műpártoló tipológiai és lélektani elemzése olvasható. Ezután, talán a gazdasági válság miatt néhány éves szünet következett, majd újabb je-

lentkezéssel zárul a sorozat: Perlrott Csaba Vilmos (1934), Szolnay Sándor (1935), Grünfeld Alfréd (1936).

Képek a Minervánál

■ A kolozsvári Minerva nyomda – teljes nevén Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet RT – emblematikus intézménye volt az erdélyi magyarságnak. Működése során (1920–1948) az erdélyi magyar könyveknek mintegy felét adta az olvasók kezébe. Elsődlegesen tankönyvek kiadására hozták létre, melyekre a ki-sebbségi sorsban égető szükség volt. Ezután fokozatosan a magyar szellemi élet egész spektrumának támogatását vállalta magára az intézmény. Jelentős volt hozzájárulása a képzőművészeti élethez is. Megfelelő helyiséget biztosított a *Pásztortűz* folyóirat illusztrálóinak a folyóirat kiadását ugyanis, akárcsak java-

részt az Erdélyi Helikonnak és az Erdélyi Szépműves Céh könyveinek, szintén ez az intézmény vállalta.

Emeletes székházát és melléképületeit a Minerva a Brassai utcában megszerzett telken 1924-ben rendezte be. Fő épületének manzárdján Szolnay Sándor és Szevátiusz Jenő festészeti és szobrászati magániskolája működött, mely egyben a korabeli szellemi élet találkozó helye is volt.

A fölépült nyomdaépület átadásának ünnepi mozzanatához tartozott első képkiallításuk megnyitása 1925 januárjában. A manzárd tágas termében Börsök Samu nagybányai festőművész alkotásait sorakoztatták föl. 1925 és 1940 között néhány éves megszakítással összesen húsz kiállítást rendeztek itt; nagyjából annyit, mint az Újságíró Klubban.

A jelentősebb alkotókat fősorakoztató tárlataik: Szevátiusz Jenő – Gy. Szabó Béla – Vásárhelyi Z. Emil (1934), Szopos Sándor (1935, 1938), Simon Béla (1936, 1940), Pataky Sándor (1936, 1940), Macalik Alfréd (1936), Klein József (1937).

Vállalkozásaik közé tartozott a Szatmárnémetiben havonta kétszer megjelenő *Új Cimbor*a gyermeklap (Benedek Elek *Cimborájának* utóda) gyermekrajzainak országos bemutatója. Erre az eseményre 1938 tavaszán került sor.¹⁵

Más terek, más helyek

■ Az alkalmi kiállítótermek sokaságánál, melyekről az alábbiakban, a teljesség igénye nélkül szó lesz, nem az időrendi sorrend az áttekintés elsődleges szempontja, hanem a hely valamelyes ismertsége, látogatottsága, egy-egy tárlat súlyának kritikai visszhangja.

A Tornavívoda. A gr. Kendeffy Ádám kezdeményezésére, a reformkorban alakult intézmény, nagy kert közepén a Széchenyi tér keleti felében állott, és a korai idők, a millennium előtti korszak legátfogóbb kolozsvári tárlatának adott helyet. Az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat alkotóinak műveit fogadta be az 1890-es év tavaszán.¹⁶ Bár a helyiséget Telepy Károly, a társulat mütárosa vezetésével és kolozsvári művészek segítségével igencsak vonzóvá alakították, délszaki növényekkel díszítették, és külön festőállványokon emeltek ki fontosabb műveket, a kezdeményezésnek nem volt folytatása. Az épület más rendeltetéseket kapott, majd lebontották.

Református Teológiai Intézet. A Nagyenyedről Kolozsvárra költöztetett teológiai fakultás számára 1895-ben a Postakert utca és a Trencsin tér sarkán emelt impozáns épület dísztermével és más helyiségeivel is több alkalommal fogadott be képzőművészeti tárlatokat. Termeiben mutatta be először Ács Ferenc 1908-ban egy csoportkiállítás keretében impresszionisztikus képeit. Olyan újszerű műveket, melyek a konzervatív kolozsvári közönségben „méltó felzúdulást” keltettek.¹⁷

Gruzda János, a teológiai képzettségű pap-festő itt szervezte mindhárom kolozsvári egyéni kiállítását (1924, 1926, 1927). Ugyanitt állított ki Kolozsvárra költözése előtt D. Berde Amál (1925).

Nagyobb szabású tárlattal utoljára a Károli Gáspár Irodalmi Társaság művészeti szakosztálya állított ki itt 1933-ban, amelyen a pályakezdő Gy. Szabó Bélának bemutatkozási lehetőséget nyújtott.¹⁸

Unitárius kollégium. A Pákei Lajos által tervezett, 1901-ben megnyílt kétemeletes impozáns épület több teret is biztosíthatott kiállítások szervezésére. Tágas rajztermében működött 1935-től a világháború kezdetéig a Szopos Sándor

– Tóth István vezette képzőművészeti szabadiskola, melynek növendékei év végi kiállításait is itt szervezték. A grafikus Tóth István egyéni tárlatokon is bemutatkozott (1928, 1931). Shakirov Sebestyén, a kazanyi orosz–tatár származású festő a dévai várról, a vallásalapító Dávid Ferenc rabságának helyszínéről készült képeiből mutatott be itt 1929-ben. Shakirov hadifogolyként került Erdélybe, és itt véglegesen megtelepedve unitárius vallásra tért át.

A Farkas utcai Teleki-palota. Kivételesen és egyedi alkalommal a késő barokk épület adott otthont képzőművészeti kiállításnak. A Barabás Miklós Céh tagjainak bemutatkozó tárlatát fogadta be 1930 tavaszán.

New York kávéház. A kolozsvári művészek rendszeres találkozásainak, a tréfasan csak Dumapostának helyet adó főtéri kávéház színvonalas tárlattal búcsúztatta a Temesvárra költözött kolozsvári főiskola tanárait. Az 1933-as tárlaton hat festő és két szobrász mutatta be alkotásait (Aurel Ciupe, Catul Bogdan, Tassy Demian, Walter Widmann egykori tanárok, valamint Szolnay Sándor, Emil Cornea, Szervátiusz Jenő).

Akadémiai Kollégium (Colegiu Academic). A neves román építész George Cristinel tervezte épület a Farkas utcában 1939-ben az Astra védnöksége alatt az erdélyi román művészek nagyszabású tárlatának adott otthont. Az Észak-Erdélyben maradt román közösség azután a **Fémipari Munkások Otthonában** (Fejedelem, később Dobrogeanu-Gherea utca) rendezett kiállításokat (1942, 1943).

Egyetemi Könyvtár. Tágas terei a sétatéri Múcsarnok fölépülése előtt fogadtak be számon tartott művészeti kiállításokat: 1941-ben a Felvinczi Takács Zoltán által szervezett Erdélyi Művészeti Kiállítást, 1942-ben a Kolozsvári Művészeti Hetek tárlatát. De ugyanezen a helyen kisebb egyéni kiállítások is helyet kaptak 1942-ben. D. Berde Amál és a nagybányai művésztelep alkotója, Nagy Oszkár mutatkozott be itt.

Kolozsvár Múcsarnoka

■ Kolozsvár művésztszadalmának számbeli és minőségi gyarapodásával párhuzamosan érlelődött egy méltó kiállítási hely, korszerű múcsarnok fölépítésének terve. A Barabás Miklós Céh, az erdélyi magyar művészek egyesülete alapításától kezdve szorgalmazta az annyira égető kérdés megoldását. Bemutatkozó kiállításuk alkalmával, 1930 tavaszán Kós Károly, a céh elnöke már a megvalósítandó programponatok közé sorolta ezt a teljes művészközösséget érintő kérdést. A rá jellemző tettekézséssel Kós nem maradt meg az óhajok és igények szintjén. Jövőbe látóan készítette el az épület látványtervét, amit még abban az évben, az összerdélyi művészek 1930-as tárlatán ki is állított. Ígéretek elhangzottak a román kultuszminisztérium államtitkára részéről, de a sűrű kormányváltások miatt semmilyen elmozdulás nem történt.

Ezután már a bécsi döntést követő új helyzetben került napirendre a kérdés. A magyar törvények előírása szerint 1941-ben újjáalakult Barabás Miklós Céh szorgalmazására Kolozsvár városvezetése vette kezébe az ügyet. A 150 ezer pengő építési költségből, amit a város magára vállalt, a művészegyesületnek csak 30 ezer pengőt kellett előteremtenie. Ennek fejében a tervezett épületet tíz évre ingyen vehették volna használatba. Csakhogy a művészegyesület ennyi pénzt sem tudott összeszedni. Így a megoldás a város művészetkedvelő polgármesterére, dr. Keledy Tiborra hárult. Keledy bevonta a tervbe a magyar Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumot. Tétélesen mindez a városi tanács 1942. március 27-i

ülésének előterjesztésében fogalmazódott meg. „A város vezetősége hajlékot akar nyújtani a város képzőművészeinek, és erre a célra Kós Károly műépítéssel elkészíttette a Múcsarnok tervét is, amelyet az eredeti elgondolás szerint a Sétatér fő útvonalától jobbra fekvő és a Rákóczi útra átvezető hídhoz vivő átlós út közelében levő területen szándékoznak felépíteni. Az épület felépítéséhez a kultuszminisztérium 60 000 pengővel, a város ugyancsak 60 000 pengővel járulna hozzá, míg a költségek többi részét társadalmi úton teremtenék elő.¹⁹

Miután a vállalkozóval, Rácz Mihály építőmesterrel megállapodtak, 1942 tavaszán megkezdődtek az építkezések. Mint Szolnay Sándornak egy pár éve előbukkant festménye mutatja, a nyár folyamán a vörös téglafalak már kiemelkedtek a földből. Az építkezés, kisebb módosulásokkal 1943 tavaszán fejeződött be.

Szolnay Sándor: *Az épülő Múcsarnok*, 1942

Kós 1930-as tervének stílusában és tömegében nem történt lényeges változás. Az eredeti tervvel szemben nemcsak kettő, hanem mindhárom kiállítóhelyiség felülvilágítást kapott. Legszembetűnőbb különbség az épületnek a szimmetria-tengelyhez képest, tükörben való teljes elfordítása volt.

A Bauhaus jellegű épület előcsarnokából hármastagolású köríves átjáró vezet a központi négyzetes alakú nagy kiállítóterembe, melynek két oldalán két oszlop csupán illuzórikusan osztja a teret, szabad átjárást biztosítva a két oldalterembe. Ilyenformán a három kiállítási terem egy átlátható, egységes csarnokbelsővé alakul, ahol a központi tér fölmagasodik.²⁰

Az épület emeleti részén külön műtermet alakítottak ki, melyet Szolnay Sándor foglalhatott el. Az erdélyi művészet élvonalbeli festőjének, a Barabás Miklós Céh titkár-műtárosának innen – képletesen – rálátása nyílt a művészeti élet egészére.

Az ünnepélyes fölavatásra 1943. március 27-én került sor, amikor a résztvevők „egy pillanatra megfeledkeztek a háborús gondokról”.²¹

Ez az épület a háborús frontátvonulásig olyan nagyszabású tárlatoknak adott helyet, melyekhez hasonlóra sem korábban, sem később nem volt példa. Ezek között említendő a megnyitó kiállítás, mely az erdélyi, illetve az Erdélyből el-

Csoportkép a kolozsvári Múcsarnok 1943-as tárlatán.

Balról jobbra: Vásárhelyi Z. Emil, Szervátiusz Jenő, Andrásy Zoltán, Szolnay Sándor

származott alkotók munkáinak adott helyet. Itt mutatkozott be az újjászervezett Barabás Miklós Céh. Áttekintő képet nyújtott az erdélyi közösség számára *Az elmúlt harminc év magyar festészete* című kiállítás, a *Szinyei Merse Társaság tagjainak tárlata*, a *Székelyföldi ösztöndíjasok* kiállítása.

László Gyula, a kor erdélyi művészetében olyan jelentős helyet foglaló művészettörténész két fontosabb írásában is foglalkozott a kolozsvári Múcsarnok meghatározó szerepével. Míves fogalmazású sorai, a jövőt még nem sejtető történelmi vízvázalstón, múltról-jelenről adtak számot.

„Kós Károly épülete áll, s az erdélyi művészetnek végre van otthona. [...] Együttal kitűnő alkalom ez a kiállítás arra is, hogy Erdély élő művészetéről képet alkothassunk, színvonalát és jelentőségét megmérhessük.”²² „A művészeknek többé nem kell szűk és rosszul világított helyiségekben kiállítaniok, hanem kiléphetnek a fénybe, s megmutathatják magukat.”²³

Csak terv maradt, megvalósulatlan álmom, hogy a Múcsarnoktól a Szamos-híd felé eső területen az erdélyi művészet állandó képtárát építsék meg. Ez mintegy meghosszabbítása lett volna a Kós-féle épületnek. A háború minden ilyen elgondolást illuzórikussá változtatott. A közelgő front és Kolozsvár bombázása (1944. június 2.) után álcázott légelhárító ütegeket telepítettek a Sétatér fái alá. Nemso-

kára maga a Múcsarnok is megsérült a német–magyar csapatok visszavonulása-kor. A közelében álló Szamos-híd fölrobbantásának iszonyatos légnyomása szinte megemelte a Múcsarnok tetőzetét.

A sebtében helyreállított épületben 1947-től szerveztek nagyobb kiállításokat. Később a kolozsvári Képzőművészeti Főiskola vette birtokába az épületet.

A Múcsarnok egy mai felvételen, Beyer M. Katalin fényképfelvétele

Csak a Szolnay-műterem hangulata emlékeztetett még egy ideig egy letűnt korszak nosztalgias idejére. Hozzá tértek be a szovjet munkaszolgálatból hazatért festőtársak is. A tüdőbajával küszködő festőt a kilakoltatás veszélye fenyegette. Közbenjárásokkal azonban a múcsarnoki műteremlakásban mégiscsak megmaradhatott. Mígnem egy tavaszi influenzától 1950 áprilisában öröklétre nem szenderült. Abodi Nagy Béla festőművész emlékezése szerint megmaradt iratai, köztük a Barabás Miklós Céh nem egy dokumentuma, a szemeteskosárba kerültek.

■ JEGYZETEK

1. Maksay Albert: *Kolozsvár képzőművészeti élete a kisebbségi sorsban*. In: Művészeti Hetek, Kolozsvár, 1942. Tanulmánykötet és katalógus. Bp., 1942. 35–45.
2. *A lyceum rajztanoda...*Hetilap 1853. júl. 27. 39. sz. 31.
3. Murádin Jenő: *Kolozsvár képzőművészete*. ARTprinter Könyvkiadó, Sepsiszentgyörgy, 2011. 60–62.
4. Uo.41–42.
5. Uo. 37.
6. Kacziány Ödön: *Emlékeimből. – A Nemzeti Szalon első vidéki kiállítása Kolozsváron*. Pásztortűz 1930. 23. sz. 552–554.
7. Murádin Jenő: *Kolozsvár képzőművészete*. i. h. 91–96.
8. *Művészek képkiallítása Kolozsvárt*. Ellenzék 1903.aug. 22. 189. sz. 2.
9. Dutka Ákos: *A „Holnap” városa*. Magvető Könyvkiadó, Bp., 1964. 151.
10. Lukács Hugó: *Új Magyar festők tárlata*. Kolozsvár 1909.jún. 4. 124. sz. 3.

11. Jenő Murádin: *Count Géza Teleki and the Transylvanian Connections of the Artists' House*. A Magyar Nemzeti Galéria Évkönyve, 2005–2007. Bp., 2008. 153–159.
12. *Collegium Artificum Transylvanicorum – Erdélyi Képzőművészeti Szalon*. Katalógus, 1921.
13. Benamy Sándor: *A XX. században éltem*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1966. 273.
14. Murádin Jenő: *Szabó Vera (1890–1966)*. In: *Képzőművészeti írások*. Szerkesztette KántorLajos. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1984. 65–86.
15. *A Minerva-tárlatok. Egy kisebbségi intézmény kultúrmissziója*. In: Murádin Jenő: *A biedermeiertől az avantgárdig*. Tanulmányok, esszék. ARTprinter Könyvkiadó, Sepsiszentgyörgy, 2018. 161–167.
16. *A képkiallításról*. Kolozsvár 1890. ápr. 1. 75. sz. 1.
17. Murádin Jenő: *Ács Ferenc, az impresszionizmus erdélyi úttörője*. Litera-Veres Könyvkiadó, Székelyudvarhely, 2008. 13–14.
18. Kós Károly: *A Károli Gáspár Társaság művésztárgjainak kiállítása*. Erdélyi Helikon 1933. 1. sz. 78–80.
19. Románia Országos Levéltára Kolozs megyei igazgatósága – Kolozsvár város levéltára. Jegyzőkönyv a városi tanács 1942. március 27-i előterjesztéséről. Mikrofilm.
20. Murádin Katalin – Murádin Jenő: *A kolozsvár műcsarnok*. Műemlékvédelem 2010. 1. sz. 10–24.
21. (sz.): *Körséta a kolozsvári műcsarnok első tárlatán*. Ellenzék 1943. ápr. 3. 75. sz. 2.
22. László Gyula: *A kolozsvári műcsarnok és az élő erdélyi képzőművészet szemléje*. Hítel 1943. 4. sz. 243–256.
23. László Gyula: *A kolozsvári műcsarnok megnyitőkiallításának tanulságai*. Erdélyi Múzeum 1943. 2. sz. 299–315.

FAZAKAS LÁSZLÓ

KÖZÖSSÉG ÉS KONFRONTÁCIÓ A KOLOZSVÁRI NEMZETI KASZINÓBAN (1920–1944)

■ Az 1896-ban alakult Kolozsvári Nemzeti Kaszinó zavartalan működését csupán az első világháború és az ezt követő impériumváltás törte meg. A megváltozott politikai és gazdasági helyzet ellenére a kaszinó továbbra is Kolozsvár társadalmi életének meghatározó tényezője kívánt maradni. E célt szem előtt tartva az egyesület vezetősége folyamatosan azon dolgozott, hogy legalább részben visszaállítsa a kaszinó háború előtti állapotát. A következőkben azt fogom megvizsgálni, hogy milyen intézkedések révén próbálták újjászervezni az egyesület működését, társasági életét, valamint milyen kényes ügyek, botrányok tarkították a kaszinó impériumváltás utáni történetét.

Társasági élet

■ A vezetőség – már az 1920-as évek legelejétől kezdve – mindent megtett annak érdekében, hogy az egyesület céljait meghatározó alapszabály pontjainak (napisajtó figyelemmel kísérése, a könyvtár, a társalgás, a felolvasások, az eszmecsere, játékok, nyilvános mulatságok)¹ eleget tegyen, és a kaszinót ismételten a város egyik közkedvelt társadalmi intézményévé alakítsa.

Az első lényegesebb, a társasági élet felpozícióját előirányzó próbálkozásokra azonban csak 1926-ban került sor. Ekkortól kezdve hente egyszerű női estélyeket szerveztek, a kellemesebb és szórakoztatóbb kikapcsolódás érde-

A termék általában dél körül és estefelé voltak a legsúfoltabbak. Ilyenkor az olvasóterem, a kártya, a rómi és a rádiózás (időközben vásároltak egy rádiót, ami főleg a sportközvetítésekkor volt népszerű) számított a legkedveltebb szórakozási lehetőségnek.

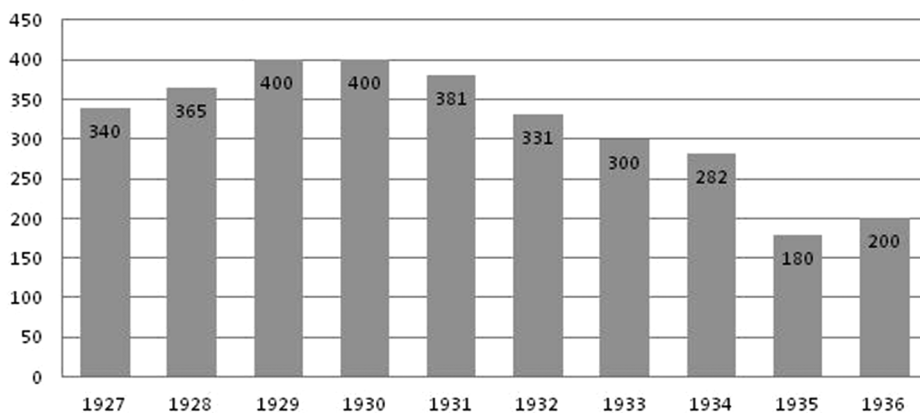
A Kolozsvári Nemzeti Kaszinó 1922 márciusában megválasztott vezetősége		
Név	Kaszinói tisztség	Foglalkozás
Nagy Károly	elnök	református püspök
Jelen Gyula	alelnök	ügyvéd
Kirchknopf Gusztáv	alelnök	lutheránus lelkész
Óvári Elemér	igazgató	ügyvéd
Rohonczy Lajos	gazda	ügyvéd
Jeszenszky Gyula	titkár	volt árvaszéki elnök
Borbély István	könyvtáros	irodalomtörténész, tanár
Sillay István	ügyész	ügyvéd
Novák István	titkár	ügyvéd

kében egy Mah-Jong nevezetű kínai társasjátékot vásároltak, továbbá zongorát és pingpongasztalokat béreltek.² Egy rádió beszerzését is fontolóra vették, ám erről hamar lemondtak, mivel a rádiózás csakis szigorú hatósági megfigyelés mellett volt lehetséges, ezt viszont a kaszinó vezetősége el akarta kerülni.³ Hogy a kaszinó életéből az igényesebb szórakozási lehetőségek se maradjanak ki, elhatározták, hogy bizonyos társasági estélyeken híres zeneművészek darabjait mutatják be. 1927. április 15-én például Beethoven-estélyt szerveztek, ahol egy gramofonon lejátszották a művész leghíresebb zeneszerzeményeit.⁴ Szintén ebben az évben a vezetőség újabb társaságélénkítő intézkedések végrehajtását szorgalmazta: indítványozták, hogy minden hónap első keddjén rendezzenek tagvacsorát, előmozdítva a részvényesek közti barátkozást, valamint dolgozzanak ki egy olyan házirendet, mely a kaszinót családbarátabbá teszi.⁵ A vezetőség által javasolt intézkedések sikeresnek bizonyultak, ugyanis a következő években egymást követték a bálók, táncestélyek, hangversenyek, felolvasások, továbbá számos közérdekű előadást is tartottak, melyek kitűnő lehetőséget kínáltak a tagok közötti vitára, eszmecsereére. Mindazonáltal a vezetőség tagjai az előadások témáit illetően nem minden esetben tudtak közös nevezőre jutni. Néhányan úgy vélték, hogy kerülni kellene azokat az előadásokat, amelyek ugyan tudományos keretek közt zajlanak, de közben politikai kérdéseket is feszegetnek. A legtöbben attól tartottak, hogy a román hatóságok félreérthetik valamelyik előadást, és a kaszinót mint „politikai gyanús” intézményt hatósági megfigyelés alá vonják. Végül az igazgató-választmány 1929 februárjában úgy döntött, hogy azokat az előadásokat, melyek akár csak a legkisebb mértékben is félreérthetőek, nem tartják meg. A döntés értelmében a népszövetségről, a kisebbségi létről és a pártokról szóló előadások elhalasztásra kerültek.⁶

A vezetőség által kitervelt „újrakezdési” kísérlet azonban nem tartott sokáig. Az 1929-ben bekövetkezett gazdasági recesszió jelentősen megtépázta a kaszinó anyagi helyzetét, ami komoly kihatással volt az egyesület mindennapjaira. Az 1930-as évektől kezdődően a kaszinó taglétszáma erőteljes csökkenésnek indult. A fogyás megakadályozása érdekében a vezetőség igyekezett bevonni a fiatalabb generációkat, ezáltal biztosítva az utánpótlást. Kezdeményezésük – a körülményekhez képest – sikerrel végződött, és a következő évek során 35 fiatal pályakezdő orvost, ügyvédet és magántisztviselőt vettek fel soraikba.⁷ Ugyanakkor ez

nem oldotta meg az egyesület létszámproblémáit, ezért újabb fontos döntéseket hoztak. Az 1931. október 6-án tartott választmányi közgyűlésen indítványozták a hölgyek kaszinói tagságát, emellett elhatározták, hogy ezentúl hetente kétszer tartanak partikat, rendszeresítették a teadélutánokat, bevezették a megszüntetett kártyajátékokat, biliárdasztalokat vásároltak, valamint szombat esténként társasvacsorákat szerveztek.⁸ Az 1936-os év folyamán három sikeresnek mondható teaestélyt⁹ rendeztek, melyeken összesen 416-an vettek részt. Az elsőn 96-an, a másodikon 140-en, a harmadikon pedig 180-an.¹⁰

A Kolozsvári Nemzeti Kaszinó taglétszáma
(Forrás: Kolozsvári Nemzeti Kaszinó. Fond 789.)

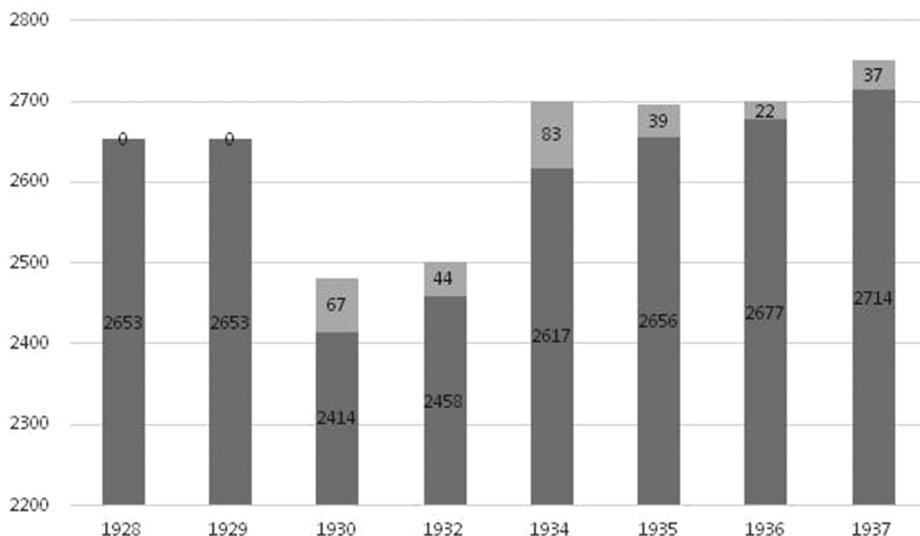
A kaszinó termeit is – az 1935-ös évhez képest – egyre többen kezdték látogatni.¹¹ A termek általában dél körül és estefelé voltak a legzsúfoltabbak. Ilyenkor az olvasóterem, a kártya, a rómi és a rádiózás (időközben vásároltak egy rádiót, ami főleg a sportközvetítésekkor volt népszerű) számított a legkedveltebb szórakozási lehetőségnek.¹² A kaszinó összesen 6 teremmel rendelkezett¹³ (ek-kortájt a Nemzeti Kaszinó a Bánffy-palota homlokzati helyiségeiben működött),¹⁴ ezek közül talán a társalgó volt a legtöbbit használt terem. Ezt elsősorban csendes baráti beszélgetések folytatására rendezték be, de a játékszem zsúfoltága esetén az igazgató¹⁵ vagy a gazda¹⁶ engedélyével a szobát igénybe vehették játékasztalok elhelyezésére. A tekéző szintén az egyik közkedvelt terem közé tartozott, mely a tekézésen túl másfajta játékok rendezésére is alkalmas volt. Ezek mellett a kaszinó rendelkezett még egy kártyázóval, egy étkezővel¹⁷ és egy könyvtárral.

Minden társaságélénkítő próbálkozás ellenére a kaszinó működése továbbra sem volt optimális, ezért 1940-ben azt javasolták, hogy a Kolozsvári Nemzeti Kaszinót tegyék meg az összes romániai magyar kaszinó csúcsintézményévé.¹⁸ Az indítvány tárgyalására összehívott közgyűlésen azonban egy sor olyan probléma került felszínre, melyek a kaszinó leromlott állapotáról tanúskodtak.¹⁹ Egyesek arra panaszkodtak, hogy a kaszinóban elkészített ételt a klozetten keresztül szállítják az étkezőbe, ez pedig többeket undorral tölt el. Emellett kiemelték a kaszinó könyvtárának hiányosságait: „Egy csíkszeredai kaszinó nagyobb és értéke-sebb könyvtárral és több napi és időszakos lapokkal rendelkezik, mint a 100 éves kaszinónk” – mondta az egyik tag. Talán ez lehetett az egyik oka annak, amiért az

új tagok közül csak kevesen vették igénybe a könyvtári szolgáltatásokat. A gazdasági recesszió is nehezítette a könyvtár helyzetét, mivel a kaszinó (pénzügyi okok miatt) kénytelen volt könyveinek egy részét eladni. Ezt követően ugyan történtek kisebb-nagyobb fejlesztések, ám a könyvtári forgalom továbbra is alacsony, kb. 10% körül maradt.²⁰

A Kolozsvári Nemzeti Kaszinó könyvtári állománya

(Forrás: Kolozsvári Nemzeti Kaszinó. Fond 789.)

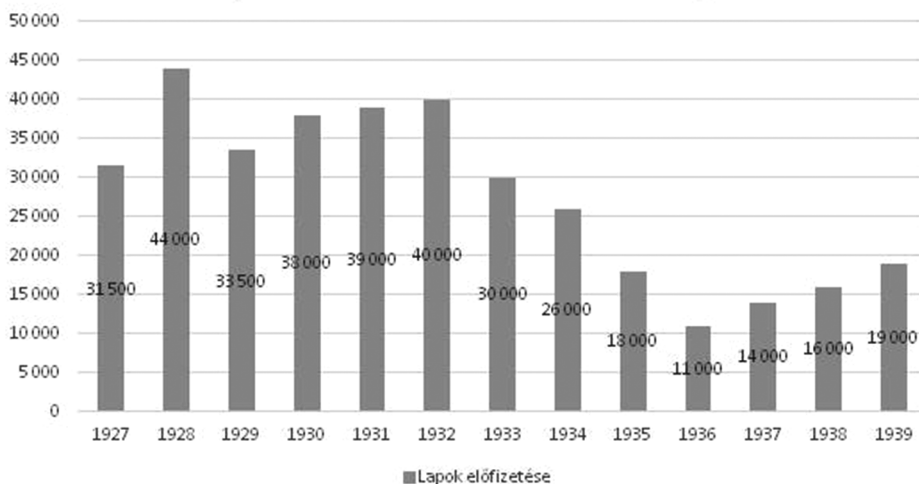
Ami a napilapokat és folyóiratokat illeti, egy 1927-ben készült jelentés szerint a kaszinó a következőkre tartott igényt: *Ellenzék, Keleti Újság, Brassói Lapok, Újság, Erdélyi Gazda, Erdélyi Tudósító, Erdélyi Orvosi Lap, Erdélyi Irodalmi Szemle, Evangélikus Néplap, Keresztény Magvető, Közgazdaság, Magyar Nép, Magyar Kisebbség, Nagyvárad, Pásztortűz, Református Szemle, Színház és Társaság, Tudomány és Haladás, Új Idők, Unitárius Közlöny, Erdélyi Hírlap, Temesvári Hírlap, Művészeti Szalon és Az út*. A román nyelvű újságok közül a *Cuvântulra*, a *Glasul minorităților*ra és a *Patriára*, a hazai német napilapok esetében a *Siebenbürgisch Deutsches Tageblatt*ra mutatkozott igény.²¹ Az évek előrehaladtával azonban egyre kevesebb pénzt költöttek napilapok és folyóiratok előfizetésére. Míg 1928-ban évi 44 000 lejt utaltak ki, addig 1939-re ez az összeg 19 000 lejre csökkent, és csak 1940 után történik kisebb emelkedés.²²

Mindemellett a közgyűlésen újból felmerült a tagdíjhátralék, ami most már több mint egy évtizede keserítette a vezetőséget (a kaszinó rendkívül rossz anyagi helyzetét mutatja, hogy még 1943-ban is mindössze 18 pengő készpénz volt a pénztárukban). A tagborzolás is szóba került, ugyanis a kaszinóhoz egyre kevesebben csatlakoztak. Néhányan azt javasolták, hogy módot kellene találni arra, hogy az alacsonyabb jövedelműek is tagfelvételt nyerjenek, továbbá kiemelték, hogy ideje lenne megszüntetni a kaszinó falain belül tapasztalható osztálykülönbséget, mivel szerintük a tagok között emiatt nincs kialakulva egy erős közösségi szellem. Ugyancsak ezen a közgyűlésen került megvitatásra a kaszinótagok feleségeinek óhaja, akik azt kérték, hogy hetente egyszer – társasági események szervezésére –

A napilapokra és folyóiratokra kiutalt összegek (LEJ)

(Forrás: Kolozsvári Nemzeti Kaszinó. Fond 789.)

használhassák a kaszinó étkezőjét. A vezetőségnek ez ellen nem volt kifogása, viszont felhívta a figyelmet, hogy korábban már egyszer beengedték a hölgyeket a kaszinóba, amiből aztán különféle nézeteltérések keletkeztek. Ennek két oka volt (mármint a vezetőség szerint): az egyik, hogy az „asszonyok túlságosan érzékenyek” voltak (nincs pontosítva, hogy ezt konkrétan mire értették), a másik, hogy elkezdtek kártyázni, aminek általában vitatkozás lett a vége.²³ A közgyűlésen elhangzottakból úgy tűnik, hogy a kaszinó az 1940-es évek elejére nemcsak hogy súlyos anyagi problémákkal küzdött, hanem különböző belső problémákkal is kénytelen volt szembenézni, ami nyilvánvalóan kedvezőtlenül hatott az egyesület társasági életére.

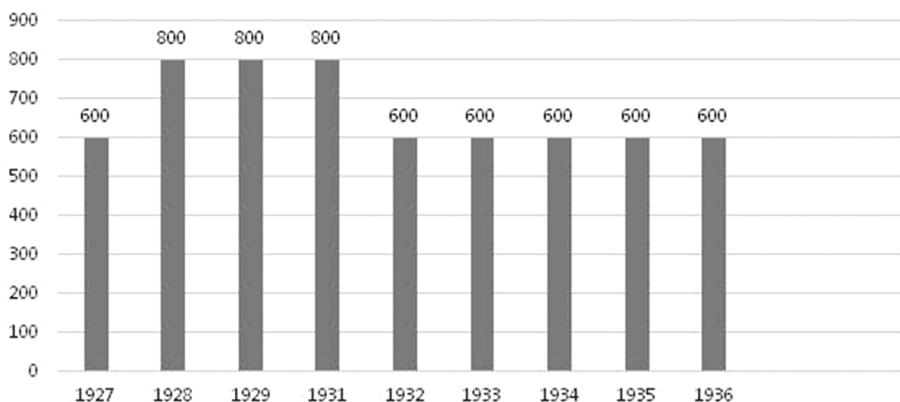
Konfliktusok, incidensek

■ A kaszinó első komolyabb incidense a kártyajátékok körül alakult ki. Ugyan az egyesület alapszabályai szerint a kaszinóban engedélyezett volt a kártyajáték, és az erre utaló belső rendeletek nagy részét a hatóságok is elfogadták, egy szabályt, pontosabban a 25. paragrafust azonban már nem lehetett érvényben tartani. A 25. paragrafus szerint: „A kaszinó helyiségében csak a Nemzeti Kaszinó pecsétjével ellátott kártyákat használhatnak.”²⁴ A hatósági előírások viszont csak az Állami Monopólium Hatóság (Regia Monopolurilor Statului) raktárából vásárolt kártyák használatát engedélyezték. Ezen szabályok megsértése miatt a kaszinó rekordnak számító (109 960 lejes) pénzbírságot kapott.²⁵ Ezek mellett a kaszinót hatósági megfigyelés alá helyezték, aminek következtében a vezetőség még az italfélék felszolgálatát is hosszabb időre felfüggesztette. A rossz pénzügyi helyzet és a gigászi büntetés gyakorlatilag az intézmény létét fenyegette,²⁶ ám végül a kaszinó ügyvédeknek sikerült rendezni a peres ügyet, így az Állami Monopólium Hatóság az eljárást megszüntette.²⁷

A hatóságokkal vívott sikeres jogi párbaj után újabb kínos ügyek következtek. Ezúttal azonban a kaszinó belső ügyei keltettek zavart. Először Asztalos Miklóst vádolták meg sikkasztással, majd több tag ellen intézkedtek, mivel azok nem voltak hajlandók kifizetni a tagdíjartozásukat. A tagdíjak elmaradása a későbbi-

ekben még számos probléma forrását képezte, ugyanis – főként a gazdasági válság után – egyre többen döntöttek úgy, hogy nem fizetik ki azt. Mivel a tagdíj elmaradásából keletkező költségvetési hiány évről évre emelkedett, a vezetőség az ügyben vizsgálatot rendelt el.²⁸ A nyomozást lezáró jelentés szerint a kaszinó tagjai 57 250 lejes díjhátralékot halmoztak fel. A meglehetősen rossz pénzügyi helyzetben lévő kaszinó számára fontos volt, hogy a költségvetési hiányt mihamarabb pótolja, ezért az adósok névsorát kiadták egy ügyvédnek, aki azonnal megkezdte a pénzek behajtását.²⁹ Nyilván az ügy jogi útra terelése nem kedvezett a kaszinó megítélésének, ugyanakkor az egyesület fenntartását, zavartalan működését csak a pénzek beszedése által lehetett biztosítani.

A Kolozsvári Nemzeti Kaszinó éves tagdíja
(Forrás: Kolozsvári Nemzeti Kaszinó. Fond 789.)

Az 1938-as év végéig valamennyivel sikerült csökkenteniük a tagdíjhátralékot, de a maradék 37 926 lejes elmaradást semmilyen szigorított eszközzel nem

Azon tagdíjhátralékkal rendelkezők, akik fizetés végett elnöki felszólításban részesültek (1931)

Abrudbányai Ede	1400	Kovács Kálmán	2000
Bernáth Oszkár	1400	Kovács Dezső	1400
Gróf Bethlen Béla	1600	Kispál László	1600
Boros György	2200	Koncz György	1400
Desbordés Ernő	3200	Báró Kemény János	2000
Deutsch Aladár	1600	Lám István	1200
Fritz László	1600	Oberding Antal	1800
Gerstenbrein Arthur	1000	Prikler Lajos	700
Gabányi Imre	2200	Raácz Árpád	1200
Gaál Elemér	2200	Szent-Iványi József	1800
Gidófalvy István	3200	Szathmári Gyula	3200
Gross Tivadar	1800	Tompa Camil	2000
Horsztzky László	1400	Velits Károly	1800
Janovics Jenő	1800	Ütő Lajos	2200

Azon tagdíjhátralékkal rendelkezők, akik fizetés végett ügyvédi felszólításban részesültek (1931)			
Balla György	1000	Márkos Albert	4200
Barán Lajos	2200	Márkos Aladár	2400
Berényi Dezső	2600	Márkus Tibor	200
Bocz Károly	2000	S. Nagy László	1800
Brunner Károly	800	Nagy Kálmán	2400
Botos János	1800	Oelberg Ernő	1000
Bakó Ignác	2600	Potor Dezső	1800
Csorbits István	4000	Paul István	500
Dávid István	1600	Pethő József	3200
Flórián Dezső	3300	Pielle Ernő	3400
Fehér Dezső	2600	Pálffy Endre	2500
Fuchs Vilmos	800	Schaffer László	1600
Gaál Péter	1600	Szász Endre	3200
Grucza Lipót	2200	Szilárd János	1400
Gyulai Farkas	1800	Szabó Farkas	1400
Hoffer Antal	3200	Szentkirályi Sámuel	4000
Hevesi József	800	Sigmund Ede	3500
Harth Albert	2800	Sárdi Elemér	3200
Jeszenszky Gyula	1800	Tauffer Dezső	2400
Imrei Károly	3500	Tischler Mór	2000
Kraft József	2400	Gróf Teleki Géza	3200
Kabdebó Tibor	3800	Török Pál	2000
Lendvay József	2200	Gróf Teleki Artúr	3200
László Dezső	1600	Gróf Teleki Ádám	2600
Mihelyfi Albert	3350	Vaska Gyula	2000
Vass Domokos	1000	Walter Gyula	3350

tudták behajtani, ezért a választmány felkérte az elnökséget, hogy az adósokat törölje a névjegyzékből, és az összeget nyilvánítsa behajthatatlannak.³⁰

A listát nézve megállapítható, hogy a város több prominens személyisége is jelentős tagdíjhátralékot halmozott fel. Janovics Jenőtől Gyulai Farkason át egészen Tompa Camilig, mind olyan nevekkal találkozunk, amelyeknek viselői Kolozsvár és a kaszinó társadalmi életének meghatározó szerepelői voltak. Tény, hogy az 1929-es válság nagyon sokak számára okozott egzisztenciális gondokat, ami miatt nem tudták befizetni a tagdíjukat, de ha azt vesszük figyelembe, hogy az éves tagdíj 600 és 800 lej között váltakozott, a listán pedig sokan 2500 feletti tartozással rendelkeztek, akkor ez azt jelenti, hogy a legtöbben már jóval a gazdasági recesszió előtt lemondtak az éves díjak befizetéséről.

Észak-Erdély visszacsatlását követően a kaszinó taglétszáma jelentős mértékben emelkedett, ám a gyarapodás nem önkéntes alapon történt, a legtöbben

ugyanis a kaszinó felkérésének tettek eleget. Más szóval a kaszinó vezetősége a Kolozsvárra érkezett magyarországi tisztségviselőkkel próbálta tagállományát feltölteni. Ez viszont teljesen átalakította a kaszinó összetételét. Korábban a kolozsvári és a Kolozsvár környéki magyar elit alkotta a kaszinó többségét. E társaság tagjai – még ha voltak is nézeteltéréseik – ismerték egymást, tudták, hogy ki kicsoda (ha visszatekintünk a 19. századra, akkor láthatjuk, hogy a társas egyleteknek ez volt az egyik sajátossága, hogy külsős, idegen nem igazán tudott felvételt nyerni), ami egy nagyobb fokú alkalmazkodásra, kompromisszumkészségre készítette őket. Ám az 1940-es évektől egyre több olyan tag kapott felvételt, akiről – azon túl, hogy magyar volt – semmit sem tudtak, tehát gyakorlatilag idegennek számított. Ez egy idő után, akarva akaratlanul, kihatott a kaszinó falain belüli társasági életre is. Mivel az újonnan csatlakozott tagok teljesen más környezetben szocializálódtak, és nem ismerték az erdélyi magyar társadalom eltérő gondolkodásmódját, könnyebben alakulhattak ki konfliktusok.

Az elsőre 1941 februárjában került sor. Ekkor egy 46 személyből álló csoport³¹ arra szólította fel a kaszinó vezetőségét, hogy „az eljövendő új korszak ünnepélyesebbé tétele miatt [...] mondjon le”.³² Az indítvány beadásának körülményeit nem ismerjük, ugyanakkor a megfogalmazás arra utal, hogy itt politikai alapú belső ellentét állhatott a háttérben. A felettebb provokatív indítványról nem született egyértelmű döntés, de elrendelték, hogy minden választmányi tag kapjon lehetőséget a lemondásra, illetve pozíciójának megtartására.

Ennél is kínosabb eset történt az 1941 augusztusában tartott választmányi gyűlésen, ahol Bereczky Ernő, a kolozsvári Iparkamara titkára – az Észak-Erdélyben is hatályba lépő zsidótörvényekre utalva – a zsidókérdés mihamarabbi megoldását sürgette. Indítványát azzal magyarázta, hogy amennyiben a kaszinó nem törli a zsidó származású tagokat, úgy ebből „a kaszinónak előre látható hátrányai fognak származni”.³³ Bereczky Ernő valószínűleg az Erdélyi Párt májusban elfogadott programját vette alapul (a kaszinó vezetői közül többen az Erdélyi Párt tagjai voltak), melyben a következőket fogalmazták meg a zsidó közösséggel kapcsolatban: „A román uralom alatt az erdélyi magyarság testéről önként levált zsidósággal szemben helyeslünk és sürgetünk minden olyan törvényes és kormányintézkedést, mely a kérdés általános európai rendezéséig a zsidóságot a nevelés, közvélemény-alakítás és jogszolgáltatás területéről teljesen kizárja, a gazdasági életben pedig sürgős módot nyújt arra, hogy helyüket magyar szakemberek foglalhassák el.”³⁴ Végül a kaszinó közgyűlése 1942-ben elfogadta a zsidók törlését kimondó határozatot, melynek végrehajtását 1943-ban kezdték meg. A határozat érvénybe lépése után 58 zsidót töröltek a névjegyzékből, ez az egységet tagjainak kb. 16 százalékát jelentette.³⁵

Az ekkorra már kifejezetten szélsőjobboldali irányvonalat képviselő³⁶ *Keleti Újság* 1943. október 3-ai lapszámában megjelent cikk szerzője – mintha magyarázni kívánná a zsidók kizárásának okait – arról ír, hogy a kaszinó zsidó tagjai olyan átalakítási tervet indítványoztak, ami a „kaszinó fiatal keresztény magyar szellemű és a megújulást áhító tagjaiból” nagy felháborodást váltott ki. A szerző azt állította, hogy a liberális felfogású tagok (vagyis a zsidók és szövetségeseik) a kaszinót „egy az akkori világ szellemében gomba módra elszaporodott úgynevezett Clubok mintájára” akarják átszervezni. „Jazz és dancng. Modern szellem és társas élet lehetőleg piros körmű hölgyekkel. Játék és koktail pártik, angolosan”³⁷ – írta a nevével *I*-ként feltüntetett szerző. Mindemellett zsidóbarátsággal vádolta a kaszinó korábbi vezetőségét, ami talán magyarázatot ad arra,

hogy a – fentebb említett – 1941. februári közgyűlés során miért kérvényezték az akkori vezetőség lemondását.

Másnap a szintén jobboldali, ám némileg mérsékeltebb hangvételű *Ellenzék*-ben is megjelent egy cikk. A Végh József³⁸ által jegyzett írás a „zsidóbarátsággal” vádolt vezetőséget vette védelmébe, kihangsúlyozva, hogy „helytelenek és egészségtelennek tart minden olyan megnyilatkozást, amely politikai nézőszögből akarja megítélni társadalmi intézményeink tevékenységét”.³⁹ Végezetül kiemelte, hogy „a megújhodott Nemzeti Kaszinónak maradéktalanul kell szolgálnia a magyar társadalom egységét, száműzzük tehát falai közül az ellenségeskedést és az igazságtalan személyi gáncsoskodást”. A szerző egyáltalán nem foglalkozott a zsidó tagokat ért vádakkal, írása kizárólag a korábbi vezetőség védelmében íródott.

Mindezen esetek arra utalnak, hogy a kaszinó társasági életét egyre inkább kikezdte a politika. Az alapszabályok értelmében ugyan a Kolozsvári Nemzeti Kaszinó önmagát politikamentes intézményként definiálta, azonban mindezt gyakorlatba ültetni nem volt könnyű. A felkutatott dokumentumok alapján az látható, hogy a kaszinó falain belül már az 1910-es években is voltak különböző politikai színezetű konfliktusok.⁴⁰ A politika teljes kizárása csak a 1920-as, ’30-as évekre volt jellemző, ami leginkább a kényszerűségnek tudható be. Az egyetlen szervezet, amit nyíltan támogattak, az a Bánffy Miklós gróf és köre által kezdeményezett romániai Magyar Népközösség volt (Bánffy Miklós tagja volt a kaszinónak, és a szervezet megalakulásáról folytatott tárgyalások is a kaszinó termeiben zajlottak),⁴¹ ez viszont nem folytatott politikai tevékenységet, mivel az 1938-ban kiadott királyi rendelet betiltotta a politikai alapon szerveződő pártokat. A visszacsatolást követően a kaszinó igyekezett a politikától továbbra is távol maradni, ám a megváltozott körülmények következtében ezt egyre nehezebben lehetett betartatni.

Összegzés

■ Az impériumváltás után végrehajtott társaságélénkítő intézkedéseknek köszönhetően a kaszinó a kolozsvári magyar elit fontos társadalmi intézménye maradt. Ugyanakkor az 1929-es gazdasági világválság és az ezzel járó politikai, társadalmi, pénzügyi változások kedvezőtlen hatással voltak a kaszinó működésére. A húszas években elkezdett rekonstrukciós folyamat az 1930-as évekre teljesen megtorpan, és ettől kezdve a kaszinó többé nem tudja visszanyerni az első világháború előtti presztízsét. Ezek mellett a kaszinónak egyre több belső konfliktussal kellett szembenéznie. A tagdíjmaradások, a folyamatos kilépések és az évről évre rosszabbodó pénzügyi helyzet következtében a vezetőség a fejlesztések felhagyására kényszerült, és egyfajta kármentésre kellett berendezkednie. Észak-Erdély visszacsatolása után a kaszinó taglétszáma emelkedett, de anyagi helyzete nem javult, eközben pedig újabb, a korábbiaknál kényesebb incidensek adódtak, melyek a tagok közötti ellentétekhez, valamint a társasági élet elhidegüléséhez vezettek. Ez az állapot azonban nem tartott sokáig, ugyanis a háború, majd a város szovjet megszállása a Kolozsvári Nemzeti Kaszinó végleges megszűnését jelentette.

■ JEGYZETEK

1. *A kolozsvári Nemzeti Kaszinó alapszabályai, házszabályai és ügyrendje*, Kolozsvár, 1897. 3-4.
2. *Kolozsvári Nemzeti Kaszinó* iratanyaga. Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Igazgatósága, Kolozsvár (a továbbiakban RNL KMI), Fond. 789. 4. dosszié, 46. fólió.

3. RNL KMI, F. 789. 4. d., 47. f.
4. RNL KMI, F. 789. 4. d., 69. f.
5. RNL KMI, F. 789. 4. d., 68. f.
6. RNL KMI, F. 789. 4. d., 83. f.
7. RNL KMI, F. 789. 9. d., 6. f.
8. RNL KMI, F. 789. 9. d., 6. f.
9. A teaestély annyiban volt eltérő a teadélutánoktól, hogy ezeken nagyobb társaságok gyűltek össze, a hangulat pedig sokkal kötetlenebb volt.
10. RNL KMI, F. 789. 4. d., 98. f.
11. RNL KMI, F. 789. 9. d., 6. f.
12. Merza Gyula: *A Kolozsvári „Nemzeti (Magyar) Kaszinó” és elődintézményeinek százéves története*. Kvár, 1940. 46-47.
13. RNL KMI, F. 789. 2. d., 3-4. f.
14. Merza Gyula: i. m. 28.
15. Az alapszabályokat, házszabályokat és házirendet felügyelte és ellenőrizte és az azok ellen vétkezőket figyelmeztette. A közgyűlés és a választmány határozatainak érvényt szerzett. Továbbá felügyelte az egyesület vagyonát, kiadásait. A tagdíjak pontos beszéde is az igazgató feladatai közé tartozott. RNL KMI, F. 789. 1. d., 98. f.
16. Felügyeli és leltározza a kaszinó vagyonát. Feladataihoz tartozott a házi ügyeknek az intézése és az egyesület működéséhez elengedhetetlen háztartási cikkek beszerzése. A kártya- és biliárdjátékokból befolyt összeget naponta beszéde és könyvelte. RNL KMI, F. 789. 1. d., 98-99. f.
17. A kaszinó állandó főzőkonyhát működtetett, hogy a naponta, illetve a társas összejövetelek alkalmával megjelenő tagoknak friss ételeket és italokat szolgálhassanak fel (mellesleg ezáltal plusz bevételre is szert tehettek). A vacsorákra és minden másfajta eseményekre, rendezvényekre kínált ételeknek és italoknak az árát egy. a kaszinó választmánya által kiküldött bizottság állapította meg.
18. RNL KMI, F. 789. 4. d., 116. f. Pontosabban azt akarták, hogy az összes romániai magyar kaszinó csatlakozzon a Kolozsvári Nemzeti Kaszinóhoz. Javaslatukat azzal indokolták, hogy Kolozsvár a romániai magyarság központja, ezért nagyon sokan járnak fel vidékről, akik ugyan más kaszinók tagjai, de amennyiben csatlakoznak a kolozsvárihoz, úgy ennek a kaszinónak a szolgáltatásait is igénybe vehetik.
19. RNL KMI, F. 789. 4. d., 117-118. f.
20. RNL KMI, F. 789. 4. 55. 60. 61. 88. f.; RNL KMI, F. 789. 7. d., 8. f.
21. RNL KMI, F. 789. 7. d., 2. f.
22. Az erdélyi sajtó 1940 utáni átalakításáról lásd Sárándi Tamás: *Az erdélyi sajtópiac átalakítása 1940 őszén*. Erdélyi Krónika 2017. 11. 18.
(<https://erdelyikronika.net/2017/11/18/az-erdelyi-sajtopiac-atalakitasa-1940-oszen/>)
23. RNL KMI, F. 789. 4. d., 154-155. f.; RNL KMI, F. 789. 4. d., 117-118. f.
24. *A kolozsvári Nemzeti Kaszinó alapszabályai, házszabályai és ügyrendje*, Kolozsvár, 1897. 27.
25. RNL KMI, F. 789. 4. d., 17. f.
26. RNL KMI, F. 789. 4. d., 18-19. f.
27. RNL KMI, F. 789. 4. d., 24-25. f.
28. RNL KMI, F. 789. 4. d., 69-70. f.
29. RNL KMI, F. 789. 4. d., 91. f.
30. RNL KMI, F. 789. 6. d., 28. f.
31. A csoportot alkotó tagok neveit nem ismerjük, ezért azt sem lehet tudni, hogy ezek kik voltak, honnan származtak, ugyanakkor az biztos, hogy az eset valamilyen szinten összefüggésben állt az éppen aktuális politikai irányvonalal.
32. RNL KMI, F. 789. 4. d., 122. f.
33. RNL KMI., F. 789. 4. d., 124. f.
34. *Ellenzék* 1941. május 28.
35. RNL KMI, F., 789. 15. d., 81-82. f.
36. Lásd Harkai Ágnes: *A Keleti Újság jobbratolódása 1940 és 1944 között*. Erdélyi Krónika 2017. 08. 01.
(<https://erdelyikronika.net/2017/08/01/a-keleti-uj-sag-jobbratolodasa-1940-es-1944-kozott/>)
37. *Keleti Újság* 1943. október 3.
38. Végh József (1903-?). Ferencz József unitárius püspök unokája. Újságíró, szerkesztő.
39. *Ellenzék* 1943. október 4.
40. Fazakas László: *Kolozsvári kaszinók: egyenlőség, politikai semlegesség?* Korunk 2018. 8. sz.27-36.
41. RNL KMI, F. 789. 3. d., 52. f.

TOMPA GÁBOR
Hazatérés

Micsoda gyomorfelszabadulás
fogott el újra határátkeléskor!
Patyolatszín, steril védőruhás
fertőtlenítő mesterdoktorokból

állított sorfal fogadott, kevés bor
is elkelt volna a szeszhez, ha más
nem, egy kis Cabernet befektetéskor,
például egy-két pirospaprikás

zsíros kenyérszelet mellé, ha féltik
ennyire egészségemet, hisz értik,
hogy én tünetmentes beteg vagyok,

de terjeszthetném pult alatt a vírust,
mint színházi vagy irodalmi stílust,
amelytől görcsbe rándul sok farok.

NÉMETH JÚLIA

SOÓ ZÖLD MARGITTAL IDŐK ÉS TEREK NYOMÁBAN

■ A kiállításmegnyitók ünnepélyes hangulata egyedi és megismételhetetlen. Ezen morfondíroztam néhány évvel ezelőtt is, amikor lemaradtam Soó Zöld Margit kolozsvári, gyűjteményes tárlatának megnyitójáról. Hogy aztán másnap, a Bánffy-palota földszinti termeinek hűvösében böklészva a gazdag kínálat pótolja az ünnepi percek hangulatát. Mert Soó Zöld Margit úgy is ünnepélyessé teszi a pillanatot, a pillanatokot, a mindenkoriakat, hogy belopja egyéniségét, ember-szerető, varázslatos lényét munkáiba. Úgy éreztem akkor, hogy ott van mellettem, Hogy együtt gyönyörködünk Gilovics mester „egyszer volt, hol nem volt” Petőfi utcai házának mosolyában (az utca neve sem a régi már), szívjuk magunkba a dob-rudzsai ősz illatát-zamatát, teszünk kitérőt a még érintetlen szépségében pompázó Dubrovnikban, pihenünk meg egy halásztanyán, miközben évtizedek súlyát nyögő, karjaikkal kegyelemért esdeklő, göcsörtös fák, szilárd talajért epedező gyökerek, lázalmokban fogant szörnyek szegélyezik utunkat. A csikdelnei télből egy óriásléppel pedig már a jászdózsai perzselő nyárban oldjuk szorongásainkat, belevesszünk a végeláthatatlan sík mezők levegőegébe, s „felhők honából, ég guzsalyából” merítünk erőt a továbblépéshez.

Ezek a 2016-os emlékek jutottak eszembe mostanság, amikor ismét lemaradtam egy kiállításmegnyitőről, még hozzá – úgy tűnik – az eddigi legátfogóbb, retrospektív Soó Zöld Margit-tárlatnak a megnyitójáról. Azzal a különbséggel, hogy ez többedmagammal együtt történt meg. A sepsiszentgyörgyi Erdélyi Művészeti Központ (EMŰK) elegáns termei megteltek ugyan a kolozsvári Munkácsy-díjas művész monotípiáival, szén- és tusrajzaival, pasztellejével, akvarellejével, egyes technikával készült munkáival, az igényes katalógus is elkészült, csupán a március 20-ra tervezett megnyitó maradt el. A világvármány okozta szükségállapot miatt az ajtók zárva maradtak – a munkák a virtuális térbe költöztek –, s csak nyár elején nyíltak ki ismét, hogy a kiállított alkotások immár szentől szemben is megcsilanthassák erőnyeiket. És feltárljon az a művészi oeuvre, amely összetettségében, az ellentétek sajátos harmóniájára, egymást kiegészítő és megtámasztó szín folt- és vonalrendszerére, az alkotó érzelmi beállítottságára, emocionális megalapozottságára épülve teremt karakteres új világot.

Forrásában erdélyit, hatásában, kisugárzásában európai.

Mert Soó Zöld Margit az az ember és az a művész, aki pályája kezdetétől ízig-vérig benne élt korunk valóságában. Aki érezte és magáévá tette mindazt a fájdalmat, kiszolgáltatottságot, megaláztatást, mellőzést, amit sorstársai meg- és átéltek. Aki fekete-fehér grafikáinak mélyfeketéjébe oltotta bánatát, félelmeit és feszültségeit, de aki ugyanakkor derűs életigenléssel lendült bele a mindennapok örömeibe, a természet, valamint az emberi fantázia és alkotókészség teremtette remeklések csodálatába, művészi átlényegítésébe. Aki spontánul áramló folt-vonalörvénybe foglalt keserűséget és vidámságot, dühöt és megbékélést, visszafogottságot és megfélékezhetetlen lendületet, korlátokat nem ismerő képzelőerőt és meditatív elmélyülést.

Alkotási periódusának kezdeti szakaszából, a hatvanas évekből származó, tömören lényegre koncentráló, olykor már szinte a hiányból építkező, azt kiugrasztó és megnemesítő, keletkezésük pillanatában egyenesen formabontónak minősü-

lő, a reveláció erejével ható monotípiái mellett ott vannak a kor hangulatát is sejtető, a modern grafika sajátosan látványos, szürrealisztikus-szimbolikus vonulatát erősítő, műves tollrajzai. Amelyekben a sajátosan értelmezett geometria szigorába foglalt figurális részletek, ember, állat, növény kontaminációk drámai kompozíciókká állnak össze. Az egymásba fonódó, egymást megtámasztó, kiegészítő képi síkok szinte mozzanatokra bontva sejtetik a mozgást, az öröklét és a mulandóság ellentétének képi harmóniává lényegített együttesét. A látszólag spontánul áramló-alakuló folt- és vonalrendszer egyfajta szabálytalan szabályosság szerkezeti egységébe olvadva vált ki katartikus hatást. Az élet lüktetése, a lét szimfóniája ez.

Hogy aztán elérkezzünk az általánosítás legmagasabb fokára, az immár jeleké absztrahált, ideatikus-filozofikus mélységeig hatoló formakonzentrátumok világába. Mi más ez, ha nem a látványteremtés mélylélektanából fakadó, a művészi spontaneitás és tudatosság, a tudat és a tudatalatti együttes megnyilatkozása. A rébuszok világa, a talányoké, melyeknek megfejtési kulcsát eredeti nagylelkűséggel nyújtja át nekünk a művész.

Az a művész, akinek még jelekké redukált formabravúrai sem nélkülözik az érzelmi megalapozottság és a mélységes humánus tagadhatatlan jeleit. Nem beszélve természetből ihletődött, valamint az emberi zsenialitás megnyilatkozási formáit megjelenítő, klasszikusabb hangvételű, figuratív munkáiról. Pasztellekről, akvarellekről, amelyek tematikától függően a légies könnyedségű, sejtelmesen titokzatos kékes szürkés árnyalatoktól a mély tűzű barnáig terjedően villantják fel Soó Zöld Margit sajátosan komplex művészi világát, kifinomult szín- és formaérzékét. Elég csak az *Akt madarakkal* lírai párhuzamát vagy az *Emlékek* festőiesen simogató szépségét említenem, hogy aztán a *Lázálom* és a sötéten fenyegető *Szörny* feketéin át jusunk el a *Formák* és a *Lángok* barnás vörösébe, ahonnan már csak egy lépésnyire van a narancsosan magakellettő *Napfa* sokat ígérő ragyogása. Mintegy vetületeként a művész lelkéből fakadó belső napnak, amelynek sugari valamennyi alkotását beara-nyozzák. A kezdetektől, az ötvenes, hatvanas évektől a mai napig.

Az egykori szocreál legsötétebb éveiben pályára lépett művészt – 1956-ban végzett a Ion Andreescu Képzőművészeti Főiskola festészeti szakán, mesterei Abodi Nagy Béla és Miklóssy Gábor – képszerkesztőként, illusztrátorként a *Napsugár* fogadta be, s ez a tény, nevezhetném akár szerencsés véletlennek is, nagyban befolyásolta pályája további alakulását. A gyermeklap ugyanis, sajátos rendeltetésénél fogva, írók, költők, képzőművészek mentsvárának számított, amolyan szabadságszigetnek, ahol ki lehetett bújni a komor kor követelményei alól, ahol levegőhöz juthatott Kolozsvár vezető értelmisége, Fodor Sándor, Bajor Andor, Bálint Tibor, Kányádi Sándor és társaik. Ilyen miliőben a Soó Zöld Margit-i gondolat is szabadon szárnyalhatt és talált otthonra – a festészeten átlépve – a grafikában. Köszönhetően a művész nem mindennapi rajzkészségének és irodalmi érdeklődésének, gondolatgazdagságának. Minden új iránti nyitottsága, filozofáló hajlama, emberszeretete, de még sajátos, sírva nevető humora is abban a fekete-fehéren is színes folt-vonalbeszédben teljesedett ki, amely monotípiáit (*Föld, Part, Carmina Burana, Akvárium, Temető, Langfuss illusztráció, Madár, Nyíl*) oly sajátossá, oly előremutatóvá teszi. Hiszen a művész szánt szándékkal dobta sutba az akkori szocreál béklyóit, s engedett teret a szabad szárnyalásnak, a röghöz kötöttség bénító kényszerét levetve teremtett lehetőséget a sallangtalan, nemes egyszerűségében szárnyaló, tiszta formának. Igen, az akkori elitélő szóhasználat szerint formalista volt, mint annyian nagyjaink közül, csakhogy éppen ez a „formalizmus” vezetett a valódi értékek felszínre kerüléséhez, a kolozsvári művészeti élet prosperitásához. Amelynek egyik alapembere éppen Soó Zöld Margit, az 1994-ben újraalakult Barabás Miklós Céh alapító tagja.

Az 1989-es változást követő társadalmi-kulturális pezsgés a művészt sem hagyta érintetlenül. A kolozsvári Művészeti Múzeumban 1994-ben jelentkezett azzal a gyűjteményes tárlattal, amelyet mentora, a Barabás Miklós Céh egyik alapembere

és önzetlen támogatója Andrásy Zoltán festő- és grafikusművész, a Ion Andreescu Képzőművészeti Intézet egykori tanszékvezető tanára nyitott meg, méltatva olajképeinek, pasztelljeinek gazdag szín- és formavilágát. Felejthetetlen számomra az akkori pazar, de még véletlenül sem harsogó színekavalkád. A vörösesbarna és barnászörös, a meleg sárga, a szürke barnába hajló változatai teremtették meg tájképeinek, virágcsendéleteinek bársonyos légkörét, amely a meghittség hangulatát árasztotta. De a fel-felbukkanó műemléképületek művészi feldolgozásában sem a hideg monumentalitás dominált, hanem a letűnt korok emberének otthonteremtő üzenete. Tollrajzai viszont már más felfogásban készültek. A modern grafika szürrealisztikus vonulatához sorolható, feszültséggel telített, sajátos képzettársításokat felvillantó formabravúrjai kozmikus mélységeket sugalló zaklatott víziókként hatottak.

Következő, szárhegyi emlékeit megelevenítő, 1997-es tárlatán bemutatott pasztelljei az öröklét és a mulandóság antinómiáját oldották békévé, míg 1999-es kiállításán a művész színes szelek szárnyán röpített a vízi világba. Méghozzá olyannyira érzékletesen, hogy szinte orrunkba csapott a Duna-delta sajátosan fanyar, súlyos illata.

2003-as kiállításának a felhők voltak a főszereplői. Kezdődött mindez a műterméül is szolgáló lakása ablakából feltáruló világgal, a meditálásra sarkalló égi jelekkel, örökmozgó-változó alakzatokkal. És folytatódott a magyar alföldön, a jászdózsai alkotótáborban töltött napok művészi lecsapódásával. Szerkezetileg is érdekes megoldásnak lehettünk szemtanúi: annak, amint a hatalmas távlatokat felvillantó, felhők tarkította égbolt szinte magához emelte, magába olvasztotta a csöppnyivé zsugorodott földdarabot. Úgy tűnt, a kiszélesített, meghosszabbított látóhatár, az ég és a föld találkozása, egymásba olvadásuk, a nagy magyar alföld a ránehezülő égbolttal vagy a rekkenő nyári meleg vöröses barnás izzásában tájjal-éghajlattal dacoló fák s a sárgálló repcemező ugyanolyan otthonossá vált számára, mint a rekettyei magaslatok ölelésében megbúvó falu vihart sejtető egével.

2006-ban megnyílt a Barabás Miklós Céh Farkas utcai székházának galériája, ahova aztán a művész, mondhatni, hazajárt. Szinte minden év júliusában itt ünnepelte meg születésnapját, egy-egy kamarakiállításnyi anyaggal lepve meg saját magát és híveit. Az alkotás kínját-gyönyörét maximálisan átélő, szüntelenül munkálkodó művész minden céhes kiállítására hozott valami újat. A művészi megjelenítés tömörsége, ökonómiája mintha még hangsúlyosabbá vált volna ezekben az években. Bár a túlbeszélés sohasem fenyegette munkáit, itt bemutatott pasztelljei már szinte tüntettek tömörségükkel. A narancssárga vagy a fekete dominanciája immár a kizárólagosságig terjedően uralta a képet, irányította a lényegre a figyelmet. A művész egy újabb lépést tett az absztrahálás, a szintetizáló művészi átlényegítés felé. Kedvencei, a gyakorta antropomorf jelleggel felruházott fák, gyökerek megannyi alakváltozata mintha emberi sorsokat szimbolizált volna. A kidöntött, megbeszett fa éles törésekkel szabdalt vonalhálói vagy a görcsbe merevedett, sajátos fintorokba torzult gyökérváriációk ismerős helyzeteket juttattak eszünkbe. De mindennemű allegórián túl ezek a munkák elsősorban a lenyűgöző látvány erejével hatottak.

Hogy aztán a már említett, 2016-os kolozsvári Művészeti Múzeum-beli és a 2020-as sepsiszentgyörgyi Erdélyi Művészeti Központban bemutatott retrospektív tárlat tegye fel a koronát Soó Zöld Margit Munkácsy-díjas képzőművész közönség előtti megnyilatkozásaira. Súlyosan kemény vonalak övezte vagy éppenséggel lírai könnyedséggel libbenő gondolatmadarai, felhőfóhászai, földből kiszakított gyökérüzenetei, emberfái, tüzes nyilai, csigaházba, kagylóhéjba száműzött kételeyei a bele nem törődésnek, a felvetett fejűségnek, a mindenkori életigenlésnek a művészi vetületei. Idők és terek, évmilliók és kozmikus mélységek-magaslatok, minden, ami volt, s minden, ami lesz, a múlt relikviái, de a jövő üzenete is benne foglaltatik Soó Zöld Margit gazdagon áradó, sejtésekkel, sejtetésekkel, csendhangokkal és gondolatkoncentrátumokkal telített művészi vallomásaiban.

KESZEG ANNA

HOGYAN RENDEZZÜNK KELET-EURÓPAI THRILLERSOROZATOT?¹

The Woods/W głębi lasu²

■ Laura Goldsztajn 2019-ben Varsóban él, finom eleganciával öltözködő, enyhén megfáradt, de minden pórusból professzionalizmust és empátiát sugárzó irodalomtanár. Egyetemi óráin az irodalom és a kísérleti pszichológia közötti érintkezési pontokat keresi, kreatív írásgyakorlatain az a feladat, hogy a hallgatók névtelen dolgozataikban írják ki magukból traumatikus élethelyzeteiket. Van egy fiatal férfi szeminaristája is, aki asszisztál az óráin, segít a szövegfeldolgozás és traumafeldolgozás folyamatait kezelni. Magánéletében a nála jelentősen idősebb dékán felesége, akivel egy gyönyörű, műtárgyakkal, eklektikusan berendezett társasházi lakásban élnek, egy Hyundai i20-at vezet, demens apját egy öregotthonban gondozzák, gyereke nincs. Húsz évvel korábban élete első nagy szerelmével, Pawel Kopinskivel egy tragikus eseménysorozat miatt megszakadt a kapcsolata, s bár e szerelem örökre mérce marad kapcsolataiban, kimért és okos házasságban él idősebb, befolyásos férjével.

Lucy Gold 2007-ben New Jersey-ben él, szeretett szakmáját enyhén fásultan gyakoroló egyetemi oktató, angol irodalom és pszichológiatudományok doktora címmel rendelkezik, heteit magányos vodkázással és sok-sok szomorú zene hallgatásával tölti. „Tartott egy kurzust az egyetemen, amelynek az volt az elnevezése, hogy Kreatív érvelés, és a pszichológiai traumákat próbálta kombinálni kreatív írással és pszichológiával.” (27–28.) Van egy vele egykorú férfi szeminaristája is, Lonnie, aki „beleragadt az oktatási rendszer csapdájába, még egy diploma, még egy év a campusban, közben azonban egyre több lett a ránc a szeme körül. Lonnie-nak elege volt az egyetem politikailag korrekt szexuális rendszabályaiból, és úgy döntött, hogy a maga módján igyekszik aláásni a rendszert: minden nőt lefektet, akit csak tud.” (27.) Lonnie intenzív próbálkozásai ellenére Lucy-t nem sikerül bocsátott lakásban él, meglehetősen igénytelen körülmények között, demens apját egy öregotthonban gondozzák, gyereke nincs, autót alkoholizmusa miatt nem vezet. Húsz évvel korábban élete első nagy szerelmével, Paul Copelannel egy tragikus eseménysorozat miatt megszakad a kapcsolata, e szerelem örökre mérce marad szerelmi viszonyaiban, ezért nem lép tovább.

E két párhuzamos profil Harlan Coben 2007-es *Az erdő* című regényének és annak 2020-as lengyel, netflixes adaptációjának hősnőit mutatja be. Harlan Coben az amerikai krimi nagymestereinek egyike, aki New Jersey-i zsidó családban nőtt fel, majd politikatudományt tanult, egyetemi éve alatt döntött az írás mellett, és előszeretettel hivatkozik rá, hogy Dan Brownnal együtt a Psi Upsilon testvériség tagja. Miközben várakozással követjük, hogy a Netflix európai és kelet-európai terjeszkedése milyen tartalmak megjelenését fogja elősegíteni, hogyan hozza helyzetbe a lokális film- és sorozatgyártást, igencsak érdekes, hogy a streamingszolgáltató és tartalomgyártó második lengyel sorozata egy Coben-adaptáció.³ Az első az 1983 címet viselő 2018-as sorozat, mely a következőkben majd önállóan is sorra kerül. Produkciós szempontból a Cobenre eső választás nem meglepő: a Netflix 2018 au-

gusztusában öt évre szerződött Harlan Cobennel könyvei megfilmesítési jogára, a szerződés angol és más nyelvű feldolgozásokra egyaránt vonatkozott. A kulturális kontextus megváltoztatása sem ritka a Coben-adaptációk esetében: a legelső filmre vitt Coben-munkát, a *Tell No One*-t 2006-ban Guillaume Canet rendezte. A franciák a sorozatfeldolgozásokban is előszeretettel veszik elő Coben regényeit: a *No Second Chance* 2015-ben lett minisorozat, 2016-ban ugyanez történt a *Just One Look*kal. 2016-ban a Sky1 Nagy-Britanniában tévéképernyőre adaptálta a *The Five*-öt, majd francia–brit koprodukcióban 2018-ban elkészült a *Safe*, mely szintén elérhető a Netflix kínálatában. Ugyancsak 2020-ban, ugyanúgy a Netflixen debütált a *The Stranger* című Coben-regényből készült brit minisorozat. A kelet-európai piacokon fogódzót és tájékozódási pontokat kereső Netflix a már európai érdeklődést kiváltott Coben-sztorikban garanciát lát arra, hogy a drámai történetmesélés bravúrjait a helyi produkciós hálózatokban sikerrel viheti színre.

A *The Woods* történetmesélése valóban a *storytelling* mesterfogásait gyűjti össze: a történet két síkon játszódik (Coben gyakori technikája), a múltbeli történetet sűrű titok övezi, a szereplők elfojtással védekeznek rendszeresen visszatérő pszichés hatásai ellen, a jelenbeli történet pedig egy olyan bonyodalom szerint kezd el szerveződni, melyet csak a múltbeli rejtély megoldása árán lehet felfejteni. Adaptációs szempontból a két idősíkból zajló történetmondás dramaturgiaiilag mindig hálás, hiszen a két világ vizuális felépítése önmagáért beszél, ráadásul a múlt mesteri rekonstrukciója a nosztalgikus nézőt is képernyő elé ülteti. Ugyanakkor ahhoz, hogy a történetzálak megfelelően variálhatók legyenek, Coben bevezet egy másik, jelenbeli konfliktust is, melynek közvetlenül nincs ugyan köze a múltbeli eseményekhez, de a szereplők pszichés terhelése szempontjából kulcsfontosságú.

A múltbeli történet a sorozatban és a regényben is egy húsz évvel korábbi nyári táborban történt kettős vagy négyes gyilkosság. A férfi főszereplő a jelenben ügyész, aki egykor egy nyári tábor gyerekfelügyelőjeként az utolsó éjszaka barát-nőjével elhagyta őrhelyét, s ezalatt a tábor öt résztvevője (a másik felügyelő, a legnépszerűbb lány, a főhős lánytestvére és a főhős két közeli haverja) kiment a közeli erdőbe, és közülük csak a másik felügyelő tért vissza élve. A legnépszerűbb lány és az egyik haver holttestét megtalálják a helyszínen, a főhős testvérenek, illetve másik barátjának csak a véres ruhadarabjai utalnak arra, hogy ők is részesei voltak az eseményeknek, és feltételezhetően szintén halottak. Mint tudjuk, míg nincs holttest, nincs büntény, így a két szereplő életben maradása még húsz év után is valószínűsíthető. Ez a tragédia a táborlakók nagy részének életét s e kis mikrokozmosz társadalmi dinamikáit erőteljesen megváltoztatja: Pawel/Paul családjában az apa és az anya közötti viszony annyira megomlik, hogy az utóbbi elhagyja családját, Laura/Lucy táborvezető apja pedig a közösségi bosszú célpontja lesz. Mindkét történetvariánsban nagy jelentősége lesz a ténynek, hogy a lány családja zsidó, így kiközösítésükben korábbi közösségi konfliktuskezelési mintázatok is szerepet játszanak. Bár a büntények elkövetését nem tudják kétséget kizáróan rábizonyítani, a balhét végül a másik tábori felügyelő viszi el, aki a későbbiekben más táborokban is gyilkol, így valószínűsíthető, hogy gyilkos ösztöneinek itt engedelmeskedik először. Coben regényében finoman belengeti az amerikai sorozatgyilkos mediatiszálódott alakját: „A legtöbb bűncselekmény valami aprósággal kezdődik. A feleség veszekedni kezd a férjével valami apróságon – hol a távirányító, kihűlt a vacsora stb. –, aztán egyszer csak elszabadulnak az indulatok. Itt azonban épp az ellenkezőjéről van szó. Valami nagy volt mindennek a kiváltó oka. Egy őrtült sorozatgyilkos, Wayne Steubens vérszomja hozta mozgásba az eseményeket.” (391.)

A jelenbeli szálon e történet úgy folytatódik, hogy a rendőrséget egy gyilkossági ügy Pawelhez vezeti, s a holttestről kiderül, hogy az erdőbeli gyilkosság során

eltűnt fiatal fiúé, aki húsz évet töltött inkognitóban. Pawel ezek után kezd el testvére életben maradásában reménykedni. A nyomozás során Pawel, aki boldog házasságot kötött, gyereke lett, és viszonylag hatékonyan volt képes a családi tragédia romjain új életet építeni, randizni kezd Laurával, így az egykori szerelmi történet elkezd visszaszívárogni jelenükbe. S bár a két felnőtt egymásra való rezonálása a szentimentális kánon kliséihez hasonlóan tökéletes, Coben mégsem ír happyendet szereplői számára. Ugyanakkor interjúkban nyilatkozott arról, hogy kedvenc sorozatbeli jelenete éppen az, ahol a két főhős az újrakezdődő, de hamarosan ismét eltemetett szerelem pillanataiban visszatér a tábor helyszínére – nyomozni, de az első közös élményeket felidézni is. A *storytelling* másik mesterfogása tehát ismét jól azonosítható: a *thriller* és a *romance* cselekményszálait érdemes alaposan összebogozni egymással. Mindeközben ott van a cselekmény jelenbeli szála: Pawel ügyészként egy szenzitív eseten dolgozik éppen. Befolyásos, felsőközéposztály-beli családok fiai egy egyetemi partin meglehetősen brutálisan megerőszakolnak egy lányt: Coben regényében egy fekete bőrű sztriptíz táncosnőt, a sorozatban egy szintén egyetemista lányt, akit a közösségi oldalak kompromittáló pózokban mutatnak. Paul/Pawel a lány védtelenségét, az áldozathibáztatás gépezetének beindulását érzékelve alaposan beleáll a konfliktusba, a lány védelmére fő céljává válik, s még családjá és saját biztonságát is kockára teszi, amikor a fiúk családjai elkezdnek zsarolható pontjai után kutatni.

A fentebbiek jól érzékeltették, hogy a sorozat Coben regényének meglehetősen szoros adaptációja: a történet szálai, a konfliktusok eredői, a karakterek közötti viszonyok könnyen megfeleltethetők egymásnak. Éppen ezért érdekesek a meg nem felelés pontjai, mert ezeken a pontokon történik kulturális átfordítás. A kilencvenes évek mozgóképes koprodukciós viszonyai között előszeretettel használták a *euro-pudding* terminust olyan munkák jellemzésére, melyek a gyártásban részt vevő országokat pozitív színben, a sztereotípiákra ráerősítve, a kulturális realitások iránt érzéketlenül mutatták meg. A kortárs filmes kultúrában a banális jelzőt szoktuk odabiggyeszteni azok elé az alkotások elé, melyek egy-egy kultúra profilozását aprópénzre váltott ötletekből oldják meg. A *euro-pudding* és a banális európaiság annyiban azért különbözik egymástól, hogy mára a kulturális profilozással szembeni elvárásokban az ingerküszöb sokkal magasabban van, mint a kilencvenes években. Gondoljunk csak arra, hogy a skandináv krimi sikertörténetét követően mennyire alapelvárás lett a lokális kultúra értő megmutatása a bűnügyi történetekben. A *The Woods* esetében joggal merül fel a kérdés: mennyire képes a Netflix arra, hogy elkerülje a lengyeliség banalizálását (*banal polishness*)? Az európai Coben-adaptációk esetében már a Netflix-szerződés megkötése pillanatában felmerült az a kritikai érv, hogy az amerikai műgondú műfaji történet nem garancia arra, hogy lokálisan működőképes, a helyi produkciós viszonyok között igényesen előállítható műfaji sorozat fog létrejönni. A *The Woods* azonban mégis mintha inkább amellett szólna, hogy ez lehetséges. Időnként nyilván könnyű azonosítani a mesterfogások tudatosságát, de a sorozat helyi színe mégsem hatásvadász, és *déjà vu* jellege sincsen. Bár erre vonatkozó adatot nem találtam, mégis az az érzésem, hogy Coben regényei közül azért esett a lengyel gyártók választása éppen *Az erdőre*, mert a regénybeli szereplők kelet-európai, pontosabban orosz emigránsok. Így a banális kelet-európaiság mintázatai adottak voltak a regényben (KGB-hez kapcsolódó szálak a főszereplő szüleinél), az adaptáció pedig ezt a szálát erősítette fel azzal, hogy a történetet lengyel kontextusba hozta át. A történetalakítás szempontjából az osztályharcnak mind a regényben, mind a sorozatban jelentős szerepe van: az amerikai társadalomban a hetvenes években jelentős hátránnyal induló regénybeli kelet-európai emigránsok megfelelője a sorozatban a kilencvenes évekbeli varsói leszakadó alsó középosztály, mely e tragédiából anyagi hasznot remél húzni. A jelenbeli történet szálon pedig az amerikai történetben feltűnő rasszkér-

dést a lengyelesített verzióban a közösségi oldalak által lehetővé vált énreprezentációk és a hagyományos nemi szerepelvárások közötti konfliktus kérdéskörére cserélik. Kifejezetten jó megoldásnak tartom azt, hogy a főszereplő lányt a lengyel változatban „férjhez adták”: a társadalmi biztonságot adó házasság meglehetősen régiókonform, s az amerikai változat női értelmiségi alkoholizmusát viszonylag nehéz lett volna hitelessé tenni a lengyel viszonyok között.

A sorozat legfőbb hibája ugyanaz, ami a regényé is: a főszereplő feddhetetlensége. A rutinos sorozatszereplő, Grzegorz Damiński profin uralja ugyan a képernyőt, azonban emberi hitelességét az időnként becsúszó káromkodásai sem tudják biztosítani. A morálisan feddhetetlen, elveiben következetes, megtörhetetlen férfi úgy csinálja végig élete legnagyobb krízishelyzetét, hogy mindeközben egyetlen hibát sem vét. Olyan, mintha személyisége azt a tökéletes prototípust váltaná valóra, amilyennek Laura látta őt az első nagy szerelem idején. S mint a Coben-regényekben általában, a múlt lehengerlő traumáit cselekvésmódban dolgozza fel. A Pawelt körülvevő szereplők megértéséhez szintén van egy-egy algoritmus. Éppen ezért emeltem ki a legelején a Lucy/Laura alakját, mert az ő kontextuális átírása javára válik a szereplő komplexitásának. Mintha valami olyasmit sugallna, hogy ennek a kelet-európai nőkarakternek már alkoholra sincs szüksége ahhoz, hogy alkoholista legyen.

A sorozat fő erősségét a dekor és a dizájn jelenti. Az HBO-s sorozatgyártásban is nevet szerzett rendezők, Bartosz Konopka (30 fölötti filmes díjjal és 30 televíziós társaságtól érkező megbízatással), illetve Leszek Dawid (a *Paktum* – 2015 – lengyel sorozat egyik rendezője) a lengyel kilencvenes évek tárgyi világát, globalizálódó ifjúsági kultúráját hitelesen építik fel. A kortárs lakásbelsőik pedig a lengyel sorozatokkal kapcsolatos magas elvárásaim szintjére emelkedtek. A fiatal Pawel a *Halál Velencében* Tadzsiójának lengyel változata.

A *The Woods* műfaji kódokat vegyítő sorozatként vizuálisan abban a legerősebb, hogy felmutat valamit a kilencvenes évek kelet-európai *coming-of-age* sztorijaiból. S bár kétségkívül van benne némi banális kelet-európaiság, nagyon megnyugtató, hogy a régió sorozatgyártása ilyen ujjgyakorlatokra is képes már.

■ JEGYZETEK

1. A sorozatajánló a *DETECT. Detecting Transcultural Identity in European Popular Crime Narratives* elnevezésű projekt védnöksége alatt készült, mely az Európai Unió Horizon 2020 kutatás- és innovációfejlesztési program keretében a 770151-es sorszámú támogatásban részesült.
2. Netflix, r. Leszek Dawid, Bartosz Konopka, 2020. Harlan Coben 2007-ben megjelent, *The Woods* című regénye alapján. A szövegben hivatkozott oldalszámok a regény magyar kiadására utalnak: Harlan Coben: *Az erdő*. Ford. Illés Róbert. Kelly Kiadó, Bp., 2007.
3. A streaming-szolgáltató kínálatában további lengyel tartalmak is elérhetőek, ezeket azonban nem a Netflix gyártotta.

GYÖRGY PÉTER

LOURMARIN, FARKASRÉT, PORT BOU, A LISTA (II.)

3. A tenger és az ég

„Nehezebb a névtelenek emlékezetét tisztelni, mint a híres emberekét. A történelmi konstrukció a névtelenek emlékezetének van szentelve.”¹⁹

„Emlékezetünk tárházában lassanként pontatlan kifejezéseink láncolata, melyben semmi sem marad mindabból, amit valóban átéltünk, ez a láncolat adja a gondolatainkat, az életünket, a valóságot.”²⁰

■ Amikor Walter Benjamins már nem volt többé helye Párizsban, úgy remélte, eljut Amerikába.²¹ Végül utolsónak bizonyult, 1940 szeptemberében végződött útja a szabadság helyett a szabadon választott halálba vezetett. Egy kisebb csoporttal kelt át a Pireneusokon, s mint azt a szökeést szervező Lisa Fittko hosszú évtizedekkel később németül, majd angolul is megjelent emlékiratában leírta, Benjamin a hegyeken át egy nehéz kézitáskát cipelt, benne egy, mint azt ő maga hangsúlyozta, a saját életénél fontosabbnak tartott kézirattal. A sokszor, sokak által keresett legendás táskának nyoma veszett, Benjamin életműve nem lett gazdagabb az immár visszavonhatatlanul ismeretlen remekművel. Benjamin és útítársai szeptember 25-én értek a francia–spanyol határra, ahonnan Lisa Fittko, feladata végeztével, visszatért Franciaországba. Benjamin többek között a fiával együtt menekülő, ugyancsak német Henny Gurlanddal együtt megérkezett Port Bou-ba, ahol éjszákára szállást kaptak a Hotel Franciában. Benjamin papírjai nem voltak rendben: a nemzetiszocialista állam az országot elhagyó (német) zsidó emigránsoktól megvonta az állampolgárságot, s ez a Spanyolországból történő kiutasítással fenyegetett. Benjamins az akkor már New Yorkban működő Institut für Sozialforschung (azaz többek között Horkheimer és Adorno) segítségével volt amerikai beutazó vízum, csak épp a Barcelonába való eljutáshoz szükséges átutazó vízum hiányzott – jövátételtenül. 26-án reggel Benjamin a szobájába hívta Henny Gurlandot, elmondta, hogy halálos adag morfiúmot vett be, s átadott egy neki és egy Adornónak írt levelet. Az eredeti, elveszett levélben Gurland későbbi rekonstrukciója szerint Benjamin az öngyilkosság elkerülhetetlenségéről számolt volna be.

A helyi orvos – Ramón Vila Moreno – megállapította a halál beálltát, majd Henny Gurland öt évre kifizette a helyi – katolikus – temetőben a sírhelyet a plébánosnak, bizonyos Andrés Freixának. Amikor Hannah Arendt pár hónappal később elment Port Bou-ba, hogy megkeresse Benjamin sírját, nem találta. Minden bizonnyal az történhetett, amit Michael Taussig amerikai antropológus *Benjamin's Grave* című tanulmányában felvet: „Van azonban egy részlet, mely segítségünkre lehet itt, és szorosan összefügg a névadással: halálakor Walter Benjamin nem zsidóként, hanem római katolikusként tüntették fel a hivatalos jegyzőkönyvben, Benjamin Walter néven (ahogy azt a nemrégiben létrehozott Port Bou-i Walter Benjamin Múzeumban őrzött dokumentum tanúsítja). Egészen pontosan Dr. Ben-

A tanulmány első részét augusztusi lapszámunkban közöltük.

jamin Walter néven. Így aztán a temető katolikusoknak fenntartott részében temették el, vagyis korántsem névtelenül: teste is olyanná vált, amilyenné a sírja, hamis kereszténnyé, hamis névvel.²² 1940-ben, Spanyolországban, egy katolikus temetőben saját nevén eltemetni egy ismeretlen, öngyilkossá lett német zsidót nem volt sem magától értetődő, sem egyszerű feladat.

1945-ben, miután lejárt a Henny Gurland által kifizetett sírhely, vélhetően nem volt senki, aki meghosszabbítsa azt, így Benjamin földi maradványai tömegsírba kerültek. A Franco-diktatúra idején a továbbiakban senki sem foglalkozott az esettel. Ma már eldönthetetlen, hogy egyszerűen nem volt, aki emlékezzen a történetekre, vagy politikai kérdés lett volna belőle. A háború utáni első évtizedekben Benjamin nevét legfeljebb egykori barátai, illetve a németül olvasó kulturális elit ismerte. Mai hírneve – mint arra Hannah Arendt is rámutat – utólagos, s a Port Bou-i szimbolikus síremlék is ennek eredménye.

Franco 1975-ben halt meg. 1979-ben a temető falánál egy rusztikus kő előtt elhelyeztek egy emléktáblát a *Történetfilozófiai tézisekből* vett idézettel: „Nincs olyan dokumentuma a kultúrának, amely ne volna egyben a barbárságnak is dokumentuma.”²³ A szerény méretű emlékművön, amelynek szövege több mint rejtelmes, számos kő, kavics van elhelyezve. Az idézet befolyásolta, azt is mondhatjuk: a feliratok tekintetében mindenképp kényszerpályára terelte az izraeli szobrász, Dani Karavan 1994. május 15-én, *Passages – Homage to Walter Benjamin* címmel felavatott emlékművét, amelyben építészeti szempontból semmi közös sincsen az 1979-es emléktáblával, a szövege ugyanakkor mégiscsak némiképp kényszerűen kell hogy kövesse azt. A két emlékmű együttes jelentése kihatott a Port Bou-i temető emlékeztetőtörténeti helyzetére és jelentőségére.

A katalóniai kormány és a Német Szövetségi Köztársaság által finanszírozott síremlék drámai megoldással él: a temető területén kívül mintegy megismétli a hegyoldali temető emelkedő lépcsősorát. A hegyoldali részben a föld alatt átmetező, majd a szabadban folytatódó zárt kortenacél folyosó, mint azt Michael Taussig lenyűgöző elemzésében írja, *a tengert köti össze az éggel*. A hegyoldali bejáratról lefelé elindulva a tengerig, pontosabban a tenger fölé jutnánk el, ha a passzázs végét a víz fölé kiugró zárt kockában nem zárna el egy hatalmas üveglap, melybe több nyelven belemarva a névtelenek emlékezetből való kiszorítottságának a fenti mottóban szereplő tétele olvasható. S amennyire utóbb nehezen volt értelmezhető az 1979-es szöveg, olyan félreérthetetlen s magának az emlékműnek az önkritikai interpretációja egyben az 1994-ben felavatott idézet.

Ott van továbbá a láthatatlan felirat is. Mene – tekel – ufarszin. S persze nem maga Benjamin, hanem a későn születettek, mindannyian, a zarándoklatok példáját követjük. Az emlékezetből való aktív részesevést ígérő „túra” valójában Benjamin Pireneusokon át vezető menekülési kísérletének persziflázsa: elvégre a koncentrációs táborok látogatói sem tudják elválasztani rossz közérzetüket és jó szándékukat. Port Bou építészeti nagyvonalúsága, a tenger és az ég közé zárt történelmi emlékezet munkájának reménytelenségét és szükségszerűségét érzéki tapasztalatát lefordító s végül mégis *a nyelv által megszabott világba visszavezető* kettősség olyan kihívás, amelynek nehéz ellenállnunk, s amelyről minden bizonynyal elég nehéz elfeledkezni. Azaz az öngyilkosságba menekülő Benjamin szövegei semmi másra nem valók, mint részben a perceptuális illúzió lehetetlenné tételére, részben a temető történetének „helyreállítására”.

Mert az nem kérdés, hogy Benjamin a nevek és a névtelenek, az emlékezet kiváltsága és az elfelejtettség visszavonhatatlanságának vitájában ugyanúgy és ugyanott áll, mint Camus, aki apja sírjánál elég félreérthetetlenül fogalmazott. „Senki sem ismerte, csak az anyja, ő azonban elfelejtette. Ebben biztos volt. És ismeretlenül halt meg azon a földön, melyen csak áthaladt, ismeretlenül.”²⁴

Dani Karavan 1994-ben létrehozta azt a teret, amely éppoly pontos, mint amilyen költői; ha a tér teremtését tekintjük a feladatnak, akkor „másolata”, ha tetszik, eltérő léptékű és stílusú másolata a temető lépcsősorának, amelyet óvnak, körülvesznek a helyi halottak. Ha a temető valóban olyasfajta hely, mint azt Rosenzweig fent idézett levelében leírta, akkor egyszerre van a föld alatt, és idefent: az élet részeként tekintett sírkövekben és a halottat elevennek tekintő képzeletünkben.

Port Bou-ban, Dani Karavan emlékművében, Walter Benjamins életműve és öngyilkossága²⁵ után hosszú évekkel kialakult kultusza egyik fontos terét ismerhetjük fel. S közben nincs meg, nem tudjuk, hol van mindaz, ami valaha a teste volt, ami legkésőbb 1945 óta felismerhetetlenül összekeveredett Katalónia földjével, mindössze a bizonyosság maradt meg. „*És mégis itt állt.*”

A Dani Karavan által teremtett tér, amelyet Benjamin két mondata zár le, lehetlenné teszi, hogy egykori munkája, az életműve által garantált végső akarata ellenére, őt magát a hatalom védte bensőségből részesedő kiválasztottak – Orwell kifejezésével a Belső Párt tagjai – közé emelje át. Az is igaz persze, hogy Benjamin életműve kiváló kortársai, közvetlen barátai, így Horkheimer, Adorno és Hannah Arendt szemében is elég szabálytalan volt ahhoz,²⁶ hogy a rá való emlékezés se férjen bele a köztéri szobrászat bármelyik hagyományos zsánerébe, kellemesen sikeres megoldásába. Mint azt a Párizsban élő fordító, szerkesztő, publicista Roger Gathman is írta Berlinből: „Amikor kiértem a Walter Benjamin Platzra, azt hittem, rossz helyen járok. Nem azt, hogy eltévedtem vagy hogy elnéztem valamit a térképen – magával a térrel nem stimmel valami. Tágas teret láttam magam előtt, mindkét végét kis betonoszlopok jelölték, hogy gépjárművel ne lehessen behajtani, egyenletesen kövezett járdát láttam és egy szelíden csörgedező szökőkutat, mely a Platzot két oldalról határoló épületek között terült el. Ez a két, többféle célra szolgáló, nyolcemeletes épület szűrkén simult bele az összképbe. Az oszloposorral tarkított földszinten boltok és éttermek. Minden jellegtelen és összehangolt volt, akár egy fókuszcsoport. A tér nem keltett rossz benyomást – csak éppen az volt az érzésem, senki sem sajnálná, ha valamilyen okból egyszer csak mindenestül átalakítanák. Főképpen pedig nem mondott semmit Walter Benjaminról, a labirintushoz hasonló városok nagy felfedezőjéről, a nyilvános terek magánéletének teoretikusáról, a pszichogeográfia egyik atyjáról. Itt aztán nyoma sem volt minotaurusoknak.”²⁷

Azaz, mint Dani Karavan pontosan felismerte, a spanyolországi kisváros temetőjében, pontosabban annak közvetlen közelében az építészeti párbeszédként érthető emlékmű, szemben az angol *memorial* kifejezéssel, a német emlékezetpolitika rossz közérzete, illetve a nemzetiszocialista múlttal való szembenézés állandó feszültsége miatt számos, bonyolult viszonyban álló kifejezés mögötti valóságos építmények kérdését teszi megkerülhetlenné. A saját múltjával küzdő Németország, a holokausztot a jelenébe és a jövőjébe beleépítő Izrael és Port Bou a Benjamin-emlékmű mentén hatásosak. (A *memorial* német megfelelője, pontosabban az arra használt kifejezések, így a *Denkmal*, *Mahnmal*, *Gedenkstätte*, *Lern und Gedenkort*, *Erinnerungsort* helyes használatának kérdése körül újra és újra fellángol a vita, és a különböző korszakokban létrehozott temetők utóélete ebben a folyamatos nyilvános vitában különösen releváns.)

Ami nagyon valószínű, az mindössze annyi, hogy Benjamin „földi maradványai”, pontosabban azok minden bizonnyal felismerhetetlen maradékai ma is valahol a temető területén vannak a föld alatt. A létrehozandó emlékmű tehát nem utalhat pontosan a sírhelyre, ezért is volt bölcs döntés a temető területén kívülre helyezni. Ennek megfelelően ugyanis nem az épített tér egyes pontjaival áll közvetlen párbeszédben, hanem magával az egésszel: a természettel, illetve a magára maradt s mindenkiben a saját habitusának megfelelően működő emlékezettel. Az országhatár 1940-ben előbb a reményt jelentette, majd a halált. A tenger csend-

je, a hullámok zúgása, a sziklákról visszaverődő víztömeg morajlása, a végtelen távolságok, a történelmet nem ismerő terek, a történelmen kívüli idők és közben pár méterrel odébb a modern emberi történet vége, az egyetlen építmény a temető és valahol abban annak a lénynek a maradványai, akinek nemcsak neve, nemcsak becsvágya volt, hanem olvasói: újabb és újabb nemzedékek tagjai különböző nyelveken lapozzák fel azokat a könyveket, amelyeket elődeik is. A természet, a történelem és a túlvilág határa egy helyen. Michael Taussig – okkal – attól tartott, hogy Port Bou hamis bizonyosság, tehát egy történelmi zarándoklat célpontja lehet. Úgy vélem azonban, a sötét kortenacél folyosó végén, a hirtelen fényben, az üveglap mögött állni, jó esetben egyedül, mégiscsak az igazi fordulat lehetőségét hordozza magában. Nincs nehezebb vagy lehetetlenebb, mint elképzelnünk egy valaha élő embert holtan, miközben néhány fényképet és egypár könyvet ismerünk tőle. Megeshet, hogy eltérő tapasztalatokra teszünk szert azon a helyen: a közöny, a megहतóság, a reszketés vagy a sértődöttség határán túlmenő bosszúvágytól, pontosabban tehetetlen cselekvési kényszertől lesújtottan jövünk el. És bármikor visszafordulhatunk.

4. A Lista²⁸ – az ismeretlen halott

■ A berlini fal „összeomlásával”, az addig kettéosztott városon túlmutató jelentésének eltűnésével, Berlin nyilvános tereinek szabadtéri múzeumként „örzött” műemlékké válásával egy új korszak szimbolikus kezdete kapta meg földrajzi közép-pontját. Berlin hosszú évtizedek után felzárkózhatott Párizs és London mellé, s a német főváros immár az 1989 utáni Európa szimbolikus fővárosa szerepének megfelelően alakítja múltját és jövőjét. Az Európán belüli határok rövid évtizedek alatt láthatatlanná váltak, a schengeni övezeten belül élő új nemzedékek számára a „határátlépés” gyakorlata ismeretlen tapasztalat, egy eltűnt történelmi korszak emléke lett.²⁹

Ugyanakkor mindezzel majdnem egy időben az Európai Unió úgymond „külső” határain a menekültek ezrei, majd tízezrei tűntek és tűnnek el ma is nyom nélkül, azaz fulladtak bele a Földközi-tengerbe. A határon történő halál (*border death*) olyan spektakulum, amelyről ugyanakkor és ugyanott, folyamatosan két párhuzamos értelmezés zajlik egymástól teljesen függetlenül. Az egyikben a menekültek egy humanitárius katasztrófa áldozatai, a másikban a migráció absztrakt kérdésével, tehát biztonságpolitikai megfontolásokkal állunk szemben. A két értelmezés érvrendszerének, valóságfogalmának politikai-filozófiai kontextusa radikálisan eltér egymástól. Az alábbiakban nem foglalkozom a két normatív állítás közti viszony elemzésével, tekintettel arra, hogy nem a külső határon élek, s nem csak személyes tapasztalataimról írok – ami pedig a magyar határt védő kerítést illeti, az valójában a posztberlini új Falak egyike, díszlet a kegyetlenség politikai színházainak egyikében Európa közepén.

Az én kérdésem, szoros összefüggésben a fentiekkel, a kulturális rituálék, az emberi maradványokról való gondolkodás és gondoskodás mikéntje. Részben a halál előtti egyenlőség és egyenlőtlenség, részben a halott testtel való bánásmódok közti radikális eltérések működése, amely ama bizonyos virtuális, de közben mégis létezőnek tűnő „európai identitás”, tehát e sokrétegű, bonyolultan összefüggő meggyőződés- és szokásrendszer tudomásul nem vett, de létező katasztrófája. Mindezen részben az élőknek járó segítségnyújtás megtagadásának mára uralkodóvá váló kulturális, politikai normáit, részben a láthatatlanná tett halottakat, *a halál meg nem történné tételének gyakorlatát értem, amely praxis következményével számos társadalomtudós³⁰ és jelentős kortárs művész foglalkozik.*

Egy hiányzó ember valahol a földön valamely közösség tagja volt, ez kétségtelen tény. Nyilvánvalóan így van ez azokkal az emberekkel is, akik a Földközi-ten-

gerben fulladtak meg, bár azok számára, akik holttestüket fellelték, akár a vízben, akár valamely ország tengerpartján, teljesen ismeretlenek. Mi, akik itt élünk, itt is remélünk meghalni, továbbá azt is reméljük, hogy valamely általunk vagy a hozzáunk tartozó hátramaradottak által elfogadott módon fogunk helyet kapni abban a térben, amelyet temetőnek ismerünk, s ahol megszokott, azaz magától értetődő, hogy a nevek, a születés és a halál időpontja egymás mellett szerepelnek. Azaz, ahogyan azt Connie Francis 1960-as slágeréből több nemzedék tudja: *Everybody's Somebody's Fool*, mindenki valaki bolondja. Azaz az európai temetőben – jó esetben, többnyire s hosszabb időn át – mindenki valaki halottja. Ezeket a tereket, az emlékezettörténet különböző korszakainak nagy és kis színpadait, megannyi összefüggés tartja egyben: személyes ismeretségtől a vallási közösségekhez tartozás vagy épp annak kideríthetlensége, a hírnév és a kevesek számára ismert személyesség, a különböző kulturális azonosságok és különbségek sűrű hálózata. S persze a temetőknél is megvan a maguk életkora, haláluk időpontja, vagyis fel-tárásuk ideje, régészeti leleté válásuk pillanata.

Azok a közösségek, amelyek tagjai elhagyni kényszerültek a szülőföldjüket, Európától távoli országokban, földrészekben voltak otthon, s ők maguk sokszor DNS-adathordozókká változtak át. A nevüket vesztett, becsült életkoruk alapján „azonosított”, mindössze nemüket megőrző, néma holttestekről igen gyakran még azt sem tudjuk, vajon honnan menekülhettek el. Annyi bizonyos, hogy *máshol* hiányoznak és *másoknak*. Miként írhatnák másként, mint többes szám első személyben, azaz annak a virtuális és bonyolult, tanult és anyanyelvek között átjárást kereső, nem homogén kulturális-politikai közösségnek egyik tagjaként, amely ismeretlen emberek sorsáért felel – pontosabban nem felel, mert a számos retorikát használó, eltérő nyelveken folyó vitáktól függetlenül a maga abszurd módján a „cuius regio, eius religio” hagyományát kell követnünk. A *mi területünkön* – ha minden igaz – a mi hagyományaink szerint élünk, s ha itt fulladtak meg vagy pusztultak el, akkor ugyan kinek másnak, ha nem nekünk kell eltemetnünk őket. Ez igen ritkán és bonyolult körülmények között történik meg: innen a mi válságunk, és a saját kulturális identitásunk alapkérdése, hogy miként gyászoljuk meg azokat, akikről számtalan, már-már mitikus elbeszélést olvashattunk, dokumentumfilmeket is láthattunk, de róluk magukról, egyedi és egyszeri lényükről nem sokat vagy épp semmit sem tudunk.

Miként gyászoljuk meg azokat, akiket mi temetünk el, és teljesen ismeretlenek lévén, gyászoló gyülekezet sincs, s nem is hiányoznak senkinek? Zavarunk feloldhatatlan. Itt „nyugszanak”, de máshol hiányoznak; hiányzik lezáratlan történetük, a temetlen, temetésre váró holtak hiánya nem egykönnyen felejthető. Itt „lelték halálukat”, és máshol, egy másik időszámításban, egy idegen galaktika mélyén valaki naponta várja, hogy hírt kapjon róluk, azokról, akik már nem beszélnek soha többé, s akikről mi sem beszélünk többé.

Pontos vizsgálati módja ez a közösségekről alkotott fogalmaink gyakorlati igazságának, a saját énünk felépítéséről alkotott képzeink valóságának. Idegeneket eltemetni bármelyikünket akaratlanul is pappá teszi, ha tetszik, „felszenteli”, mert valahonnan el és át kellene vennünk azt a nyelvet, azt a tudást, azt a hagyományt, amely végső soron bárkit Isten teremtményének tekint. Az épp ott adódó vallási, egyházi vagy kulturális hagyomány, azaz a gyakorlatban működő önazonosság bármely képviselője saját hite, meggyőződése érvényességével vagy összeomlásával szembesül, amikor idegeneket, ismeretleneket temet el, velünk azonos lényeket, mert egyikünk sem jogosult arra, hogy kétségbe vonja a Teremtő szándékát vagy a véletlent. „Nem tudom” – ennek a mondatnak itt kell hogy jusson egy kis hely.

Ha mindez igaz is: egy temetés mégsem más, mint egy konszenzuális konstrukció eredménye, amelynek gyakorlatában, liturgiájában nincs sok mód az eltérésre. A temetésen tanúsított önfegyelem a közösséghez tartozás nyilvánvalóvá tétele.

Azaz a temetés a gyász próbája: akit nem érint meg a halott némasága, és mit sem tart a személyes veszteségről, annak nehéz a dolga. Bármelyikünknek az, ha olyan embert kell temetnünk, akinek DNS-azonosítása az egyetlen, amibe kapaszkodhatunk. Testeket, történetük nélküli testeket is el kell temetnünk, ez vitán felül van. Hogy mit jelent egy ilyen alkalom, azt nem tudom. Én a hiten kívül nevelkedtem, de az a gyanúm, hogy az ismeretlen temetésének zavara az önvizsgálat kényszerű gyakorlata. S akkor ott van még a Földközi-tengerben elveszett, vízbe fulladt halottak temetésének kérdése. Miként temethetünk el valakit, akiről mindössze egy nyomtatott vagy on-line létező listán szerepel egy név, vagy még az sem. N. N. – ennyi. Ugyan miként kell és miként lehet megemlékeznünk több emberről, akik egyszerre veszték oda egy elsüllyedt hajóban. Itt áll elő a zavar, az önvizsgálat, a gyászra való tanult képességünk működésképtelensége, a hiány értelmezhetetlensége és a kötelesség, a *minden holttestnek kijáró emberi megbecsülés rituáléjának kötelessége*. Együtt és külön. Milyen jóvátehetetlen és egyedi esemény az, amely nemegyszer saját hagyományának másolata csupán. Az N. N. feliratú, technikai azonosítószámokkal ellátott sírokkal teli temetőben Szicíliában és Lesbosz szigetén. Mintha egy radikális performansz ismétlődne újra és újra. Egyes mozzanataiban hasonlóképp volt ez Benjamin esetében, akit végül talán csakugyan dr. Benjamin Walterként temethettek el, s ez volt a fejfájára írva 1940 és 1945 között, míg belőle magából is nem lett olyasféle ismeretlen egy tömegsírbán, amilyen halandókról beszélünk akkor, amikor a Földközi-tengerről magáról beszélünk mint temetőről. A közhely színéváltozásának vagyunk a tanúi.

Banu Cennetodlu Amszterdamban élő török fotográfus, politikai aktivista 2006 óta foglalkozik a UNITED for Intercultural Action által 1993 óta gyűjtött adatok, vagyis az Európa határain életüket veszített menekülők listájának vizuális reprezentációjával, tehát nyilvános terekben való kiállításával. Tizennégy éve foglalkozik a Földközi-tenger temetőjében elveszett halottak évről évre emelkedő számaival, s nem a vég és a végzet közötti összefüggésekkel, azaz filozófiai kérdésekkel, nem azzal, mennyiben alakítja életünket és végünket a bűn mint sors- és életese-mény. Cennetodlu ehelyett egy felettébb gyakorlati problémával találja magát szemközt újra meg újra. *Mit jelentenek azok a listák, amelyek jelentős része így szól: A halottak megtalálása: 29. 05. 2017. Számuk: 30. Nevük, koruk, nemük: N. N. Származási helyük: ismeretlen. A halál oka: két holttestet találtak, huszonnyolc hiányzik, megfulladtak vagy pánikba estek, ahogyan a líbiai hajó elsüllyedt.* Forrás: Voice of America / US News.

Ahogy azt a kanadai képzőművésznek, Alexander Massourasnak, az *Art Monthly* képviselőjének adott interjújában³¹ Cennetodlu mondta: „Csak leírni próbálom a dolgot: múlt ősszel, amely nehéz időszak volt számomra, sokat gondolkodtam a halálon, erre személyes okom is volt, de az is, hogy akkor már hosszú évek óta dolgoztam *A Listával*, a menedéket keresők halálának dokumentumaival, és épp a *Der Tagesspiegel* című német újságnak készítettem belőle egy szerkesztett változatot. Az anyám pedig júliusban halt meg. Sok éve próbáltam hangot adni valaminek vagy beszélni a hallgatásra ítélt és halott emberek helyett, miközben jól tudtam, hogy ez lehetetlen. És arra jutottam, hogy az egyetlen érdekes és értelmes dolog abban, amit csinálni próbálok, az ennek a lehetetlenségnek a tudatosítása. Bármit is csinálok, abból semmi sem lesz igaz, mert itt nincs mit tenni. Én itt vagyok, ők pedig ott. Vagyis nincs mód az igazi képviselőtükre, egyszerűen nincs rá mód.”

2019. április 1-jén 36 570 halottat tartott nyilván a UNITED for Intercultural Action honlapja. S valóban, mint Cennetodlu mondja, a lista léte önmagában több mint nyugtalanító egyrészt az emelkedő számok, másrészt az azonosíthatatlan áldozatok miatt. E lista legitimitását riasztó „természete” okozhatja – már ha bárki

tudomást venne róla. De nem sokan figyelnek rá. A tengerben eltűnt holtak és a név nélküli táblákkal ellátott temetőkből „nyugvók” mind a feloldhatatlan és értelmezhetetlen büntudat tereit lakják be, vagy azok hiányaival mennek egy melékutcában.

Egy általam elkövetett bűnért megfizetnem rendjén való is lehet; ha a bűnt bűnnek el nem ismerem, lázadással is felelhetek. Azonban egy általunk még csak nem is tudott bűnért érzett büntudat, rossz lelkiismeret – feloldhatatlan kérdés. Ez már nem az Antigoné-történet. Ez mindannyiunk közösségének, közösségünk ürességének a valósága. A néma halottak fenyegetése, akik soha nem akartak nekünk rosszat, s most már nem is akarhatnak. Csak épp a haláluk lehetetlenné teszi, hogy jók legyünk. Pontosabban lehetetlenné teszi, hogy a jó és igaz élet kérdését valós kérdésnek tekintsük. Mi már azt sem tudjuk, hogy mit és mikor, miként és ki ellen követtünk el. S a felelősség kiismerhetetlensége, a döntés pillanatának felismerhetetlensége, a szolidaritás elmulasztásának értelmezhetetlensége, az életünk etikai kérdéseire szükebb konszenzus, tagadás, tudás, tudatlanság: mind lehetetlen kihívás, kísértés és menekülés magunk előtt.

Lourmarin, Farkasrét, Port Bou – mind Antigoné örökségének terei. A Lista halottainak nincs helye a világunkban, s ennek beismerése éppolyan reménytelen, mint a tagadása.³²

■ JEGYZETEK

19. Walter Benjamin: *Paralipomena zu den Thesen Über den Begriff der Geschichte. Gesammelte Schriften*. I. 3. Kiad. Rolf Tiedemann – Hermann Schweppenhäuser. Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1991. A 691–704. oldalhoz tartozó jegyzetek, 1241.

20. Marcel Proust: *A megtalált idő*. Ford. Jancsó Júlia. Atlantisz, Bp., 2009. 228.

21. „Walter Benjamin, aki Amerikába készült emigrálni, szeptember 26-án a francia–spanyol határon oltotta ki saját életét.” Walter Benjamin: *Illuminations*. Szerk., bev. Hannah Arendt. Harcourt Brace Jovanovich, New York, 1968. 17–18. Arendt vezető esszéje először a *New Yorker*-ben jelent meg, 1968. október 19-én. A szöveg német változata számos ponton eltér a Benjaminget az amerikai közönség számára bemutatni hivatott angol közléstől. Ami a menekülés kérdésével, tervezésével kapcsolatos részeket illeti, azok azonosak. Vö. *Arendt und Benjamin. Texte, Briefe, Dokumente*, kiad. Detlev Schötker Erdmut Wizisla, Suhrkamp Taschenbuch Wissenschaft, Frankfurt am Main, 2006. 45–99. Az utolsó út történetét rögzítette a Marseille-ben dolgozó amerikai újságíró, Varian Mackey Fry „border project”-jében, azaz zsidómentő munkájában részt vevő, a többek között Benjaminget is a Pireneusokon átszelő Lisa Fittko (1909-ben Eckstein Erzsébetként Ungváron született, családját a nemzetiszocializmus előtti években Berlinbe költöztette; Hans Fittkóval kötött házassága után végül, több állomást követően maga is az Egyesült Államokban élte le hosszú életét). Vö. Lisa Fittko: *Mein Weg über die Pyrenäen*. Carl Hansen, München, 1985; *Escape Through the Pyrenees*. Northwestern UP, Chicago, 1991: *Old Benjamin*, 103–117.

22. Michael Taussig: *Benjamin's Grave*. University of Chicago Press, Chicago, 2006. 5.

23. Benjamin, mint Hannah Arendt írta egy Adornónak szóló levelében, nem sokkal a halála előtt rábízott egy példányt, amelynek másolatát 1941-ben New Yorkba érkezése után átadta Adornónak. 1967. január 30-ától levelében megemlíti, hogy az Institut für Sozialforschung 1942-ben kézirat gyanánt kiadott emlékkönyvében, illetve az utóbb megjelent reprintben a VII. tétel *nem* szerepelt, amint a „Schriften”-ben sem. Mindkét kiadásból hiányzik tehát az a tétel, amely Port Bou-ban az 1979-es síremlék szövege. Adorno válasza – feltehetően okkal – a Benjamin által barátainak adott, küldött kéz- és gépiratok közti eltérésre utalt vissza. *Arendt und Benjamin*, id. kiad., 175.

24. *Az első ember*, id. kiad., 34.

25. Benjamingnak az öngyilkossághoz való viszonyában meghatározó része volt fiatalkori barátja, Fritz Heinle és annak szerelme, Rika Seligson 1914. augusztus 8-án éjjel, a háború elleni tiltakozás nevében elkövetett közös öngyilkosságának, melyről Benjamin másnap értesült. Ezt követően hosszú évtizedeken át összesen 73 „Heinle-szonettet” írt, melyeket 1940-ben, mielőtt elhagyta Párizst, számos más, fontos kézirattal együtt Georges Bataille segítségével a Bibliothèque Nationale-ban hagyott. A szonettek végül 1981-ben Giorgio Agamben találta meg. Vö. Walter Benjamin: *Sonette*. Herausgegeben und mit einem Nachwort von Rolf Tiedemann. Bibliothek Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1986; Walter Benjamin: *Sonnets*, Translated and with commentary by Carl Skoggard, Pilot Editions, Quebec, 2015. Vö. Burkhard Lindner: *Benjamin-Handbuch. Leben – Werk – Wirkung*, Stuttgart–Weimar, Metzler, 2006.

26. „Ahhoz, hogy adekvát módon beszélhessünk Benjamin művéről és róla mint szerzőről bevett fogalmainkat használva, először számos negatív állítást kell tennünk: erudíciója nagy volt, de tárgyának nem volt szaktudósa, szövegekkel és azok értelmezésével foglalkozott, de nem volt filológus, nem a vallás vonzotta mérhetetlenül, hanem a teológia és az a fajta teológiai értelmezés, amely a szöveget szentnek tekinti, mégsem volt teológus, a Biblia pedig nem érdekelte különösebben; született író volt, legfőbb ambíciójává azonban egy olyan mű létrehozása vált, amely csak és kizárólag idéze-

tekből áll [...] megkísérlek rámutatni arra, hogy költői módon gondolkodott, de se költő nem volt, se filozófus.” Hannah Arendt bevezetőjét lásd Benjamin: *Illuminations*. id. kiad., 3–4. Más kérdés, hogy mindez olykor igaz volt magára Arendtre is.

27. Roger Gathman: *Dreaming of Walter Benjamin on Walter Benjamin Platz. Tourism Lit: A tortured seer's lost metropolis in Berlin*. Book Film Globe 2018. augusztus 12. <https://bookandfilmglobe.com/creators/dreaming-of-walter-benjamin-on-walter-benjamin-platz/>, utolsó letöltés: 2020. március 31. Gathman a *Berlini gyermekkor a századforduló tájánra*, majd a kényszerű emigrációra, végül a Harris angol légimarsall által szétbombázott Berlinre utal. Benjamin népszerű témája a kortárs művészetnek is. Vö. Siah Armaiani: *Glass Front Porch for Walter Benjamin*: legutóbb kiállítva a Hamburger Bahnhof állandó kiállításán, *Hello World, Revision Einer Sammlung*, 2018.

28. Die Liste 33 293 Namen, 33 293 Schicksale, 33 293 Tote – die Künstlerin Banu Cennetodlu erinnert an Menschen, die auf der Flucht nach Europa gestorben sind, *Der Tagesspiegel*. Berlin, Donnerstag, 9. november 2017.

29. Vö. Sonnevend Júlia: *Határok nélkül – a berlini fal ledöntésének története a globális médiában*. Corvina, Bp., 2018. A zavaros, kiismerhetetlen eseményből napok alatt – a globális média normáinak, pillanatnyi érdekeinek megfelelően – azóta is érvényes mítosz lett, ennek megfelelően egy kulturális tér politikai átalakulásának eseményei az „első pillanattól” az univerzális történelem kontextusában nyertek értelmezést, s persze ezt a kontextust e mítosz maga is megerősítette.

30. Lásd például *Border Deaths. Causes, Dynamics and Consequences of Migration-related Mortality*. Szerk. Paolo Cuttitta, Tamara Last. Amsterdam UP, Amsterdam, 2020; Stefanie Grant: „*Identity unknown*”: *migrant deaths at the sea*. *Forced Migration Review* 2011. 10. 11., lásd <https://www.fmreview.org/technology/grant>, utolsó letöltés 2020. május 3.

31. Lásd <https://www.artmonthly.co.uk/magazine/site/issue/jul-aug-2018>, letöltve 2020. május 10.

32. Köszönettel tartozom Morcsányi Gézának, Schmal Alexandrának a szöveg szerkesztéséért, Beck Andrásnak a fordításért.

ORBÁN KATALIN

„A TÉVÉ SZÁMOMRA CSÉP SÁNDOR”

A Román Televízió kolozsvári magyar adása első főszerkesztőjének szellemisége

■ „Jó napot kívánok, kedves nézőink, és boldog újévet! Jó napot és boldog újévet kívánunk Önöknek innen, a kolozsvári stúdióból, mondom még egyszer, hiszen olyan jól esik mondani, hiszen olyan régen nem mondhattam már, hogy jó napot kívánok. Emlékeznek, hogy volt egyszer egy magyar adás a tévében, amit öt évvel ezelőtt a zsarnok keze letörölt a képernyőről? De most újra van, és ezután lesz!” – ezek voltak az első szavak a Román Televízió kolozsvári területi stúdiója magyar adásának életében. 1990. január 3-án, a néhány nappal azelőtt már újraindított Kolozsvári Rádió adásai mellett román és magyar nyelven tévéadást is sugároztak a kolozsvári Donáth úti stúdióból. Idén 30 éve annak, hogy útjára indult az ország első regionális közszolgálati televíziója.

Az első adás felvételein román részről Horea Bădescu író (a stúdió első igazgatója), valamint Constantin Colhon mérnök köszöntötték a nézőket. A magyar nyelvű adásrészben Csépp Sándor, Xantus Gábor és Kántor Lajos látható. Csépp meghatódva, ujjaiával V betűt formálva, örömmel mondja, hogy „győzött a forradalom”. Majd miután örömét fejezi ki az iránt is, hogy elindították „ezt a kísérleti adást”, Kántor Lajos irodalmár, az akkori Kolozs Megyei Nemzetmentési Front tagja, a Kolozs Megyei Magyar Demokrata Tanács ideiglenes elnöke, valamint az „új” *Korunk* új főszerkesztője számol be a forradalom utáni napok társadalomszervezői eredményeiről. „El kellene kerülnünk a jövőben, hogy ennyi funkciót halmozzon valaki, nagyon rossz emlékeink vannak ebben a tekintetben, s csak az átmeneti hetek magyarázzák azt, hogy néhány embernek sok mindent kellett és kell vállalnia” – mondta Kántor Lajos az 1990. január 3-i első kolozsvári magyar adás műsorában.

Xantus Gábor operatőrre hárult akkor a feladat, hogy az induló televízió technikai személyzetét bemutassa: „nehéz lenne néhány szóban elmondani az utóbbi napok eseményeit, amelyek itt zajlottak az újjáélelt Kolozsvári Rádió és most már Televízió stúdió falain belül és azon kívül is. Mivel egy nem létező stúdióból sikerült néhány nap alatt egy működő kis helyi adást varázsolniuk kollégáimnak, akik valóban, itt az üvegfal mögött drukkolják végig az első közvetítést. A teljesség igénye nélkül csupán néhányukat említeném meg: Onoriu Atanasiu mérnököt, Ion Flore mérnököt, Mircea Macavei, Radu Negru Aurel, Gherlea, Octavian Dohotaru,

Alexandru Marius, aki épp a kamera mögött ül most ezekben a pillanatokban, és tulajdonképpen az egykori, Kolozsváron működő, úgynevezett 7-es számú televíziós közvetítő kocsij teljes legénységét.”

Előzmények

■ A Román Televízió kolozsvári területi stúdiója létrejöttének előzményeként tartjuk számon ezt a bizonyos 7-es számú televíziós közvetítő kocsit. Íme, a teljes történet időrendi sorrendben:

1972 – a párhatalom Kolozsvárra küld egy közvetítő kocsit, amelynek az a feladata, hogy felvételt készítsen a régióban történő párteseményekről, megünneplésekről. Ioan Flore mérnök 1969-től dolgozott a Román TV bukaresti stúdiójánál, őt bízta meg az intézmény akkori vezetése, hogy csapatot verbuváljon a közvetítő kocsis munkához, és Kolozsvárra költözzön, itt végezze a további munkát. Amint az a vele készült interjúból kiderül: a hatvanas évek végén az egyik öt éves terv keretében dönti el a hatalom, hogy területi stúdiókat hoz létre a Román TV számára. Ezért három darab fehér-fekete adásra alkalmas közvetítő kocsit vásárol Lengyelországból. Az első közvetítő kocsit Kolozsvárnak volt szánva, lefedni az erdélyi régió eseményeit. Érdekesség, hogy a kocsinhoz állandó technikai személyzetet és operatőröket utaltak ki, de szerkesztőt, riportert nem, a szerkesztők Bukarestből érkeztek az eseményekre. A másik két kocsit Jászvásár (Iași) és Temesvár kapta, 1972-ben és 1973-ban. Mindhárom csapatnak megvolt a saját körzete, de az interjú szerint ezt nem igazán tartották tiszteletben, sürgősségek szerint osztották be őket, hogy melyiknek hová kell mennie.

1985 – a kommunista hatalom a centralizálás szellemében úgy dönt, hogy bezárja a területi stúdiókat (is), amelyek akkor már a Román Rádió-televízió égisze alatt működtek. Ekkor még együvé számították a Román Rádió kolozsvári területi stúdióját (ami 1954. március 15-én alakult) és az oda kiutalt közvetítő kocsit, amely mobil stúdióként működött. 1985 januárjában állították le a Román Rádió kolozsvári területi stúdiójának adását, április 14-én pedig a közvetítő kocsit is lezárták, amelyet azután visszavittek Bukarestbe. A Donáth út 160. szám alatti Román Rádió-televízió épületében minimális műszaki felszerelés maradt, bármi eshetőségre. Ennek a felszerelésnek, valamint az épületnek őrzésére egy négytagú csapatot tartott meg a felügyelő intézmény, a Rádió és Televízió Igazgatóság (Direcția Radio și Televiziune), amelyhez a műsorszóráshoz szükséges közvetítő állomások, azaz a relék tartoztak. Szintén ekkor állították le a Román TV 1-es csatornáján működő magyar adást és a TVR2-es stúdiót, csak az 1-es maradt működésben, az is napi 2 órással.

1989 – a kényszerszünet után december 22-én közvetít először a Román Rádió kolozsvári stúdiója, a meglévő rádiófrekvencián, amely továbbra is a Rádió és Televízió Igazgatóság (Direcția Radio și Televiziune) hatáskörébe tartozott. A diktátor bukásának hírére összeverődtek a régi munkatársak, és elkezdtek az adásokat azokból a szalagokból, amelyeket 1985-ben kimentettek a stúdióból. Gyakorlatilag elfoglalták a Donáth úti stúdiót, ultrarövid hullámon kapcsolatot teremtettek a zsuki adóval, és már a kora esti órákban műsorról jelentkeztek, románul és magyarul is.

– december 25-én szintén a Rádió és Televízió Igazgatóság közbenjárását kérték, hogy megpróbáljanak képi jelet is átjárszani. Az Igazgatóság biztosította a kilövőegységeket (jeladó reléket), amelyek a jelet egyenesen a feleki tetőn található reléállomásra juttatták át, onnan meg a bukaresti Román TV stúdiójába. December 22-e és 25-e között többen is megkeresték a Donáth úti stúdiót, hogy felajánlják saját amatőr kamerájukat (amelyeket a kommunizmus idején rejtegettek) riportok készítésére, sőt a forradalom napjainak kolozsvári eseményein filmezett nyersanyagait is, amelyeket maguk készítettek.

– december 29. – megtörténik az első próba, képi jelet küldenek a feleki reléállomásra.

– december 30. – Feleken keresztül jelet küldenek a bukaresti központi stúdióhoz.

– december 31. – ekkor történt az első élő közvetítés a kolozsvári stúdióból a bukaresti stúdió felé, ahol rögzítették az anyagot, majd a híradóban bejátszották mint a kolozsvári stúdió riportját.

1990 – január 1. és 2. – filmezett anyagok közvetítése a bukaresti stúdióhoz.

– január 3. – az első élő közvetítés kolozsvári stúdióból. Az előző napok sikerin felbuzdulva a kolozsvári rádiósok-tévésék kérték a feleki reléállomás munkatársait, hogy a TVR1-es országos adó akkor még napi kétórás adása után ne tegyék be rögtön az úgynevezett MIRA-t (amit standardizált képnek vagy beállítási képnek nevezünk, amely a közvetítés technikai ellenőrzéséhez szükséges), hanem adják meg a jelet a kolozsvári stúdiónak, hogy folyamatosan közvetíthessen azon a frekvencián Kolozsvárnak és negyven km-es körzetének. A TVR1 kétórás bukaresti adása 14 órakor zárult, Kolozsvár ekkor lépett be élőben egy egyórás műsorral.

– a következő napokon már Bukaresttel egyeztetve folytatták a központi stúdió adását, továbbra is egy órában, általában 14-15 óra között.

Csép Sándor, a főszerkesztő

■ 2015-ben, a kolozsvári tv 25 éves fennállása alkalmával készült dokumentumfilmben megszólaló szerkesztők majdnem kivétel nélkül Csép Sándorral azonosították a Román TV kolozsvári stúdiójának magyar adását. Ő volt az, aki az 1990-es induláskor magyar szerkesztői gárdát verbuvált a magyar nyelvű műsorokhoz, aki 1994-ben, amikor az akkori Rádió-televízió Társaság kettévált, győzködte a rádiós kollégákat, hogy válasszák a televíziózást, hiszen neki a televízió volt a szívügye.

Csép Sándor a kolozsvári rádió munkatársaként kezdte médiamunkási pályáját 1968-ban, majd 1972-től a Román Televízió bukaresti magyar adásának munkatársa. 1985-ben kényszerszünetre küldték őt is, mint a majdnem teljes audiovizuális médiát, majd 1990-től a kolozsvári Rádió-televízió főszerkesztőjeként dolgozott tovább. 1994-ben, a két intézmény szétválása után nyugdíjazásáig a kolozsvári tv magyar adásának volt a főszerkesztője.

Csép Sándor főszerkesztővé válásának is voltak előzményei. Nemhiába ül az első élő adás napján a stúdióban mellette televíziós kollégája, Xantus Gábor, valamint Kántor Lajos.

Xantus Gábor rendező-operatőrnek óriási szerepe volt a kolozsvári rádió újraindításában, valamint a televízió létrehozásában. Ő volt azon kevesek egyike, akiket 1989. december 21-e a Donáth úti stúdióban ért. Az *Erdélyi Figyelő* 2010. január 7-i műsorában a következőket mesélte: „...engem az események itt értek ebben az épületben. Volt ott egy vágószobám, ahol egyedül vágtam egy 16-os dokumentumfilmemet. Úgy csöppentem bele, azokkal a kollégáimmal együtt, akik egy emelettel feljebb dolgoztak, műszakiak, akiknek nem volt egyéb dolguk a stúdió felszámolásától, bezárásától számítva, mint az, hogy vigyázzanak a megmaradt

technikára, törölgessék a port a lezárt magnetofonokról. A forradalom kitörésének első pillanatában megfogalmazódott bennünk, hogy ez itt egy alkalom. Időközben megjött Horea Bădescu, aki majd a stúdió első igazgatója lett. Egy maroknyi ember voltunk itt, egészen addig, amíg néhány óra múlva, december 21-e este, ha jól emlékszem, úgy hat óra után meg nem szállták a stúdiót a katonák. Csőre töltött gépfegyverekkel, minden fordulóban homokzsákokat helyeztek el, éles helyzet volt, egyáltalán nem tudtuk, hogy minek nézünk elébe, fogalmunk nem volt arról, hogy milyen rizikók lehetnek ebben az egészben. December 21-én még bármi történhetett volna, Ceaușescuék akkor még szabadok voltak” – mesélte 1989. december 21-i élményeit Xantus Gábor. „Akkor mi már tudtuk, hogy a rádiót el fogjuk indítani, el is indítottuk. Én egy UHR riportermagnóval megkerestem éjszaka Szabó Gyulát, *A sá-tán labdáinak* az íróját, vele készült el a Kolozsvári Rádió legelső interjúja. Ez a szalag megvan, őrzöm, s megvan a magnó is, amivel ez készült. Ugyanúgy megvan az a puskatussal szétvert filmfelvevő kazetta is, amit az Astoria és a Horea út sarkán egy katona vert ki a kezemből, miközben én a tömeget filmeztem. Már aznap este megfogalmazódott a televízió gondolata is. [...] A rádiót, persze, műszaki infrastruktúra tekintetében jóval könnyebb volt újraindítani, de tudtuk már akkor, hogy meg kell csinálni a televíziót is. Az úgynevezett építkezés annyit jelentett, hogy egy sima videokábelt bedugtunk egy hihetetlenül amatőr kamerába. Valahogy úgy képzelem ezt el, mint a némafilmgyártás korát, amikor fából vaskarikát kellett fabrikálni. [...] de evidenciaként kezeltük, hogy lesz a kolozsvári rádió-televízióban tévé, és hogy ezen belül lesz magyar adás. [...] és ez jelentette tulajdonképpen a kolozsvári székhelyű, erdélyi első magyar közszolgálati televíziós műsort.”

Xantus Gábor rendező-operatőr előzőleg és majd a változások után is a Román Televízió bukaresti stúdiójának alkalmazottja volt. Az előbb említett és idézett 2010-es tévéműsorban, Csép Sándor jelenlétében mesélte el a következőket, amit majd a 2020. január 7-i műsorban is megerősített: „...amikor a rádióműsor elindult, a hirtelen megválasztott, megjelölt, a szó jó értelmében vett önjelölt igazgató, Horea Bădescu, aki kézbe vette ennek az intézménynek az indulását, felkért engem, hogy legyek a magyar műsorok főszerkesztő-helyettese. Én soha nem törtem vezetői babérokra, de ezt a három napot azért elvállaltam (értsd 1989. december 22–25.), és ha jól emlékszem, december 28-án hívtam fel Csép Sándor volt kollégámat és barátomat, hogy mentsen fel engem ebből a tisztségből, jöjjön és vállalja fel a kolozsvári rádió, majd a tévé magyar adásainak a vezetését.”

Kántor Lajos egy 2015-ben, a kolozsvári televízió 25 éves évfordulójára készült interjúban így emlékezik: „...amikor elindult a kolozsvári tévé, akkor Csép Sándorral meg Xantus Gáborral együtt beszélgettünk, és állítólag, nem tudom, hogy milyen alapon, de én neveztem ki Csép Sándort oda vezetőnek, az RMDSZ alakulásakor, még a Kolozsvári Magyar Demokrata Tanácsnak a vezetőjeként.”

Jelen írásban a televízió kezdeti periódusának történetén túl Csép Sándornak, a kolozsvári kisebbségi adások első főszerkesztőjének szellemiségét szeretném felidézni, azt a szellemiséget, amely – kollégák vallomásai szerint – máig meghatározza a szerkesztőség munkáját. Szellemiségének felidézésére két vele készült interjúra, valamint volt és jelenlegi kollégák emlékezéseire támaszkodom.

1. Korunk, 1990. májusi lapszám

Cseke Péter: Az erdélyi tévékultúra első hónapjai – Beszélgetés Csép Sándorral

■ Ebben, a Román Televízió kolozsvári területi stúdiója kezdeti periódusáról szóló egyik első interjúban megfogalmazódik valójában a regionális közszolgálati televízió szerepkör-meghatározása. A megalakulás utáni első három hónap beszá-

molója ez a cikk, de ennél sokkal több is. Cseke Péter szerkesztő kérdései nem csak a múltra, sokkal inkább a jövőre irányulnak, így Csép Sándor főszerkesztőnek alkalma nyílik megfogalmazni mindazokat a gondolatokat, amelyek ennek az újonnan megalakult médiainstítványnak a szerepére utalhatnak. Hasznosnak ítélem idézni Csép Sándor erre vonatkozó gondolatait a *Korunk* 1990. májusi számából:

- feladatunk a közösségi úgyszeretet, áldozatvállalás,
- a hagyományos erdélyi tolerancia lebegett előttem,
- nem feledkezhetünk meg arról, hogy négy nemzet, hét vallás évszázadokon át megélt itt egymás mellett, létérdekünk, hogy ma is figyelmeztessünk erre,
- az egymás mellett élő kultúrákra, elsősorban a magyar–román irodalmi és művészeti kapcsolatokra építünk,
- mindnyájan ragaszkodunk az identitásunkhoz,
- egyik vezérelvem: mindent szabad, de nem minden használ,
- arra törekedtünk, hogy mi ne dezinformáljunk, ne uszítsunk,
- feladatunk az egymás mellett élő kultúrák bemutatása,
- rendkívül fontos, hogy a román közönség megismerje nézeteinket, értse szándékainkat,
- feladatunk a formálás, az informálás mellett,
- a romániai magyar tévzés egyik legfontosabb funkciója: a közösségi élmény megteremtése,
- feladatunk a pozitív érzelmek keltése, hiszen annak nem lehet negatív hatása.

Kutatásaim azt bizonyítják, hogy ezek az eszmék és a felsorolt funkciók ma is érvényesnek bizonyulnak, az akkor megfogalmazott szellemiség tehát gyökeret eresztett az intézményben.

Ugyanítt beszámol Csép Sándor a technikai, infrastrukturális tudnivalókról is. Beszél arról, hogy a beindulás után harminc állást kért, de csak húszat kapott a kolozsvári rádió és tévé magyar adása számára. Ennyi emberrel kellett lefedni a heti 105 perc tévé-, valamint a napi négyórás rádióadást. A Kolozsvári Televízió-nak összesen heti öt óra adásideje volt a TVR1-es és TVR2-es csatornákon. Első körben mindenki a Rádió-televízió-nál volt alkalmazásban, mind a két médiumnak kellett gyártani (majd csak 1994-ben válik szét a két intézmény, és lesz külön televízió- és külön rádiószerkesztőség). A szerkesztőség feladatát az első hónapokban abban látta, hogy „tűzoltómunkát” végezzenek, odafigyeltek az aktuális, olykor drámai történésekre, és próbálták normális mederbe terelni a konfliktusokat. Ezért, a cikkben leírtak szerint, nagyon sok román nyelvű megszólalás volt a magyar nyelvű riportokban, éppen azért, hogy a többség jól értelmezze a magyarok szándékait. Szintén a Cseke Péter által 1990 májusában jegyzett *Korunk*-szöveg mutat rá arra is, hogy Csép Sándor már a kezdet kezdetén tudta, hogy milyen szerepkört kell ellátnia az intézménynek. Azt nyilatkozta: „nyilvánvaló, hogy higgadtabb társadalmi körülmények között kell kialakítanunk saját arcélünket a hazai társadalmi, politikai, művelődési élet bemutatása és alakítása alapján”. Bemutatása és alakítása – már ekkor tudta a főszerkesztő, hogy nem elég csak informálni a nézőt a mindenkori történésekről, hanem az intézménynek aktív szerepet kell vállalnia a társadalmi élet különböző aspektusaiban, alakítania is kell azt.

Harminc év távlatából elemezve ezt a beszámolót, amely az intézmény első három hónapjáról szól, elmondható, hogy megvalósultak az álmok. Doktori disszertációmban módszeresen is bizonyítom állításomat, miszerint a Román Televízió kolozsvári területi stúdiója adásai révén nemcsak tájékoztat, de aktívan alakítja is az erdélyi közösségi életet. A kezdeti heti öt óra adásidőből mára önálló csatornává fejlődött az intézmény, amely a TVR Cluj logó alatt működik, és amely az első adástól máig megőrizte többnemzetiségű, többnyelvű jellegét. A román adáson kívül magyar, német, zsidó, roma és ukrán kisebbségi műsorok is megtalálhatók a mindenkori műsorrácsban.

2. Stúdióbeszélgetés 2010. január 7. – kolozsvári magyar adás, Erdélyi Figyelő

■ Egy következő és egyben utolsó évfordulós beszélgetés Csép Sándor egykori főszerkesztővel a 2010. január 7-i magyar adásban történt, amikor a stúdió fennállásának 20. évfordulóját ünnepelték. Az ünnepi műsor műsorvezetője Bardocz Sándor volt, akinek meghívottai Csép Sándor egykori főszerkesztő, Xantus Gábor rendező-operatőr, valamint Márkus Etelka szerkesztő, főmunkatárs voltak. Ebből az adásból Csép Sándor gondolatait emelem ki, amely gyakorlatilag folytatása az 1990-es eszméknek, és amely, amint azt majd a későbbiekben a szerkesztőségi gondolatok is tükrözni fogják, egy hatékonyan foganatosított eszmerendszert képeznek. Mindamellet, hogy ebben az interjúban is elhangzanak történeti adatok, elhangzik az is, hogy a televízió létrejöttének gondolata benne volt a levegőben már legalább tíz évvel korábban, azaz az 1980-as évekkel kezdődően. Csép elmondása szerint a bukaresti magyar adás akkori főszerkesztőjével, Bodor Pállal tervezgették már, hogy kellene egy egész napos erdélyi magyar televízió. Ugyanitt elhangzik, hogy kik azok az önkéntesek, akik saját VHS kamerájukat felajánlották az induló televízióknak, és az is, hogy az első VHS lejátszómagról, amelyről adásba játszották a filmezett anyagot, valójában egy bizonyos Mureșan úrnak köszönhető, aki akkor a Megyeközi Vámfelügyelőségnek volt a vezetője, ő adott kölcsön egy elkobozott videolejátszót, amiről adást tudtak közvetíteni.

Csép Sándor ebben a 2010-es interjúban fontosnak tartja megemlíteni, hogy dicséretet érdemel az egész munkaközösség. Mert amikor azt mondta a jelentkező munkatársaknak, hogy a televízió esetében munka van, de státus nincs, a legtöbben úgyszólván vállalták a munkát. Mint elhangzott: volt egy furcsa lélektani helyzet akkor, senki nem gondolt a saját bőrére, annak ellenére, hogy nagyon forró napok, hetek, hónapok voltak azok. A Rádió-televízió ugyanis stratégiai intézménynek számított, mint ahogy nemzetstratégiai státusa van ma is. Az interjúban elhangzottak szerint: „...egy teherautónyi, csőre töltött fegyverrel felszerelt katona jött az emeleten, a folyosókon, akik egy parancsra vártak. Hogy ez a parancs honnan jött, hogy merre kell löni... nem lehetett tudni.” Csép elmondása szerint forradalmi hangulat volt, a fiatal társaság pedig hasonlíthatott az 1848-as forradalmi ifjúsághoz. Akkor fel sem vetődött az, hogy fognak-e fizetni vagy sem, mindenki tudta, hogy éhen nem fog halni, aztán valahogy ki fog alakulni. De rendkívüli elégtétel volt – persze szakmailag, ha nagyon igényes voltál, akkor kevésbé, de lelkileg mindenképp. Az a tény, hogy az üzenetedet el tudtad juttatni magyar nyelven a nézőkhöz, már önmagában megérte – mondta.

Arra a kérdésre, hogy beváltotta-e a rendszerváltás a hozzá fűzött reményeket, Csép a műsorban így válaszolt: „hogyha reményeinket, elvárásainkat, illúzióinkat vetem össze azzal, ami bekövetkezett, akkor azt mondom, hogy csalódtam. De ha összevetem azt, ami ma van, azzal, ami 1989 előtt volt, akkor azt mondom, hogy mégis lépett előre velünk a történelem, hiszen ez az megvalósult. A számunkra nagyon fontos autonómiából, mondjuk, megvalósult az egyházak autonómiája, valamely mértékben a kulturális autonómia is, tehát többnyire már nem Bukarestből mondják meg, hogy mit szabad játszani a színházban, vagy mi hogy alakuljon a művelődési életben. Persze a szabadság a legtöbb, amit adhat önmagának az emberiség, mondta Juhász Ferenc, a költő, és ez a fejlődés nem áll le soha, mert a szabadság végtelen, mint az univerzum. Mindig lesznek elvárásaink s célkitűzéseink a szabadság kiterjesztése, kiteljesítése tekintetében.”

A műsorvezető kérdésére, miszerint mikor érezte először azt, hogy már nem egy összeszedett csapattal, hanem valós televíziós szerkesztőséggel tud dolgozni, Csép így válaszolt: „igyekeztem a küldetésük tudatára ébreszteni azokat a matematikusokat, közgazdászokat, humán értelmiségieket, akik ide kerültek. És arra,

hogy mindenik tarsolyában ott van a marsallbot, s tekintsek úgy a mikrofont és a kamerát, mint egy marsallbotot. Akkor azt hittem, hogy ha megtanulják a szakmát, akkor minden nagyon jól fog menni. Nem is volt nehéz a műfajelméletre megtanítani őket, hogy mi a riport, mi az ankét, mi az interjú, csak utána rájöttem, hogy ez nem elég, kellene egy kis műveltség is. Annak ellenére, hogy az újságírótól nem is várnak túl sokat műveltség tekintetében, mert az újságíró az, aki mindenhez ért, de alapjában semmit sem tud a mélységeiben, azért kell műveltség is – és akkor megpróbáltuk ezeket a hiányosságokat pótolni. Majd miután úgy éreztem, hogy kezdenek művelődni, mert alapvető műveket elolvastak, akkor rájöttem, hogy most már kezd minden jól menni, de igazi életmű ebből a tevékenységből csak akkor alakul ki, hogyha van hozzá megfelelő etika, morál. Az át kell hogy sugározzon a szakmai tudás, műveltségen, mindenben, az erkölcsi tartás, mert csak akkor hiteles a mi munkánk. Az, hogy megszületett a szerkesztőség, kiderült a gyűléseken meg beszélgetések alkalmával, majd azáltal, hogy egyre jobb műsorokat kezdtek készíteni, amit aztán elismertek nemzetközi fesztiválokon, díjakat nyertek, tehát nem csak képzelődtem, tényleg szerkesztőséggé alakult a társaság.”

2015-ben, a 25 éves évforduló ünnepi adásaiban Csép Sándor már nem vehetett részt, 2013. január 16-án elhunyt. De eszmeisége, szellemisége elhangzott a kollégák emlékező szavaiban. A 25 éves évfordulóra készült magyar nyelvű dokumentumfilmben megszólaló szerkesztők, akik még Csép Sándor keze alatt kezdték televíziós pályafutásukat, valamilyen formában utaltak a tőle tanultakra vagy arra a szellemiségre, amit ő képviselt. Az egyik kolléga így kezdte mondanivalóját: „számomra a tévé Csép Sándor”. Mások azt mondták, hogy tőle tanulták meg a közszolgálat fogalmát és azt, hogy hogyan kell szolgálni a közösséget. Ezekből a gondolatokból szerkesztettem meg azt a meghatározást, amely a közszolgálat fogalmára utal, ahogyan azt a Román Televízió kolozsvári stúdiója magyar adásának szerkesztői látják.

A közszolgálati televízió sajátos kommunikációs közeg, amely fontosnak tartja olyan műsorok készítését, amelyek tágítják a nézők látókörét, amelyek tanítják a befogadót, és hasznára válhatnak. A közszolgálati televíziós műsorok sokszínű, fontos és közérdekű témákat feldolgozó anyagok, hitelesek, manipulálásmentesek, őszinték, egy olyan értékrendet közvetítenek, amely által nevelni, formálni hivatottak – mindezt egyszerű és tiszta közlés által. Hangsúlyt fektetnek a hagyományok, a kulturális értékek, a nemzetiségi, nemzeti identitástudat megőrzésére, a teljes közönséget kiszolgálják, vélemény- és ízlésformálók. A közszolgálati tévés munkás alázattal dolgozik, a néző elvárásait tartja elsőrendűnek, célja az értékeket megismertetni, bemutatni, ezekről és a világ történéseiről hitelesen tájékoztatni, ízlést, véleményt, erkölcsöt, értéket formálni, áldozatot hozni azért a közösségért, amelyet műsoraival kiszolgál.

Ez tehát Csép Sándor szellemi hagyatéka, annak az egykori főszerkesztőnek az eszmeisége, aki 1990-ben, az újonnan induló televízió kapcsán adott első *Korunk*-interjúban azt mondta: „sokáig azt hittem, hogy az éterbe kergetett szó *verba volant*. Nem marad meg abból jóformán semmi. De amikor az ember észreveszi, hogy szavai tovább élnek a lelkekben, attól kezdve nyomasztóan hat rá a felelősségérzet. [...] Ha valakiben, akár egy egész közösségben, pozitív érzelmeket keltünk, annak nem lehet negatív hatása. Hiszen megtörténhet – s ezt őszintén remélem –, hogy éppen erre van szükség ahhoz, hogy elinduljon az igazság keresésének útján.”

Epilógus

■ A 30 éves kolozsvári magyar adás már csak emlékeiben idézheti meg Csép Sándor egykori főszerkesztőt. Az idei 30 éves évforduló valójában Csép halálának 7. évfordulóját jelenti. 2020. január 16-án, Csép Sándor halálának évfordu-

lóján a következő gondolatokkal hajtott fejet a szerkesztőség az egykori főszerkesztő emléke előtt:

„A tévé számomra Csép Sándor” (Szabó Csaba)

Sokan vagyunk még a Román TV kolozsvári területi stúdiójában, akik így érünk. 30 év elmúltával is a kolozsvári tévé, azon belül a magyar adás egyenlő Csép Sándor nevével. Az ő jellegzetesen megragadó hangját hallották először a nézők a kolozsvári tévé adásában. Ez a markáns hang és markáns megjelenés végleg rányomta bélyegét arra, amit ma kolozsvári magyar adásnak hívunk. Amellett, hogy főszerkesztőként igazgatta a Román Rádió-televízió, majd 1994-től nyugdíjazásáig a különvált Román Tv kolozsvári magyar adását, számos értékes dokumentumfilmet készített, valamint riporterként is dolgozott. Abból, ahogy riportjait, interjúit készítette, ma is szakmát tanulhatunk. A televíziós tevékenysége mellett a BBTE újságírás szakán oktatót is. Nagy figyelmet fordított arra, hogy a televízióhoz kerülő fiatal riportereket felkészítse, szakmai tudását velük is megossza. Erre vonatkoznak a következő gondolatai, amelyekkel épp riporter állásra válogatott a televízióhoz a jelentkezők közül.

„A tervem az volt, hogy átadjam a hallgatóknak mindazt, amit én az elmúlt negyed évszázad alatt erről a hivatásról megtanultam, és hogy igyekezzem azon, hogy ők is hasznosíthassák mindazt, azokat a titkokat, amelyekre rájöttem menet közben. Mert hát nekünk nem volt olyan szerencsénk, hogy újságírói főiskolát végezzünk. Valahonnan mindnyájan jöttünk, ki ilyen, ki amolyan pályáról, aztán lett belőlünk ilyen vagy amolyan újságíró.” (Részlet az 1994-ben rögzített riporter kerestetik válogatóból – TVR Cluj archívum.)

Csép Sándor nyugdíjasként is emblemikus alakja volt a magyar adásnak. Több műsorban is felbukkant, a Délután címűnek például meghívott műsorvezetője volt. Nagyon sok műsor, adás őrzi Csép Sándor arcát és hangját a Román TV kolozsvári területi stúdiójának szalagtárában. Nagyon sok volt és jelenlegi kolléga köszönheti neki televíziós karrierjét, szakmai tudását. Csép Sándorról valójában nem is lehet múlt időben beszélni. Csép Sándor van, ő a kolozsvári magyar adás, őt ünnepeljük tehát most, 30 éves évfordulónkon. És köszönjük neki azt, hogy vagyunk.

■ HIVATKOZÁSOK

A Román TV honlapja: www.tvr.ro.

25 éves a Román TV kolozsvári stúdiója, dokumentumfilm. https://www.youtube.com/watch?v=QpA_JqmMvsQ

A Román TV kolozsvári stúdiójának az elmúlt 29 évet ünneplő emlékműsora. <https://www.youtube.com/watch?v=muAhibeVR-o>

http://www.tvr.ro/istoric-alb-negru-si-color_2223.html#view

<https://www.youtube.com/user/ErdelyiFigyelo>

A Román TV kolozsvári stúdiójának archívuma – dokumentumok, videokazetták, TVR Styleguide, Pacht identitáse TVR Cluj, hír-scriperek, statisztikák, jelentések – Kolozsvár, Donáth út 160. szám.

Interjú Ioan Flore volt főmérnökkel. Dátum: 2019.01.22. – a szerző birtokában.

Interjú Xantus Gáborral. Műsor: Erdélyi Figyelő, 2020. január. 13. <https://www.youtube.com/watch?v=gzDXbBn5YU8>, TVR Cluj archívum.

Interjú Kántor Lajossal, 2015 – TVR Cluj archívum. https://www.youtube.com/watch?v=aDK_KzVbjFI

Beszélgetés Csép Sándorral. Cseke Péter: *Az erdélyi tévékultúra első hónapjai*. Korunk 1990/5. 610-615.

Csép Sándor halálának 7. évfordulójára írt megemlékezés. Elhangzott: Erdélyi Figyelő, 2020. január 16. Szerkesztő: Orbán S. Katalin. Átirat – TVR Cluj archívum.

DEMÉNY PÉTER

EGY SZÉP ÉLETRAJZ, KELEPCÉKKEL

Dan Coman: *Enescu. Caiete de repetiții*

■ Mit tudunk az egyik legnagyobb román zeneszerző életéről, akit a román közélet ma is előszeretettel nevez „a legnagyobbaknak”? Én majdnem semmit nem tudtam, s amit mégis, azt is „mandinerrel”: a Nae Ionescu életrajzából, hogy Maruca Cantacuzino az ő szeretője is volt – a román portálok mindig hozzátesznek, hogy „előbb, mintsem Enescu felesége lett volna”, arról azonban már bölcsen hallgatnak, hogy a két férfiú párhuzamosan volt a hölgy szerelme, és a zeneszerző kétségbeesett, mert az egész Bukarest tudott Maruca liasionjáról a „Professzorral”.

Dan Coman, a Besztercén élő román költő és író életrajzot írt George Enescuról. Vállalkozása a Polirom új sorozatának, a *Biografii romanțate* (Regényes életrajzok) címűnek az egyik darabja. Maria Tănase, Caragiale, Brâncuși, Steinhardt, Ionesco, Cioran, Luchian. A borítókön Radu Răileanu stilizált arcképeit láthatjuk. Mindegyik cím úgy strukturálódik, hogy a név alatt egy szintagma áll: az Enescué alatt az, hogy *Caiete de repetiții* (Próbafüzetek). Az életrajz hat „próbafüzetre” oszlik, és közben mindent megtudunk a zeneszerző életéről, amit tudnunk kell.

Gyerekkoromban imádtam az életrajzokat, főleg Bókay János két könyvét, az *Egy rózsaszál szebben beszél* címűt és a *Bohéme és pillangókat* – az egyik a János vitéz daljáték születéséről szól, a másik Puccini életéről. Cseppet sem zavart, hogy ezek más kategóriába tartoznak, mint *A három testőr* vagy a *Twist Olivér*, a mai napig rajongok értük, és nekik köszönhetően olvastam el

Julian Budden sokkal szakszerűbb *Puccini*jét is.

Így hát érdeklődéssel figyeltem a *Regényes életrajzok* alakulását, és amikor rávettem magam, hogy megvásároljam az egyiket, a Dan Comanét választottam. Mindenki izgat, akiről könyv készült, de hát mindegyik könyvet mégsem vásárolhattam meg.

Azt sem állíthatom nyugodt szívvel, hogy a szerzők közül csak Coman érdekelné: a Luchian-életrajzot író Veronica D. Niculescu pályáját például szintén követem, és tulajdonképpen, így vagy úgy, mindenképp, aki írt a sorozatba, és azét, akiről írtak. Egy idő óta viszont, főleg, mióta meghallgattam a Celibidache vezényelte *I. román rapszódia*t, valóban eldöntöttem, hogy mélyebben beleásom magam Enescu életművébe, és az élete jó kiindulópont ehhez.

Summa summarum, Coman Enescu-életrajza a szokásos modellre épül, nyilván azért, mert mindegyik művész életrajza ezekre az elemekre. A gyermek Enescu csodagyerek volt, két és fél évesen már megpróbált olvasni, négy évesen már olvasott, és üstökösként robbant bele a zene világába. Szülei az akkor szokásos divat szerint Bécsbe, majd Párizsba küldték, s ezzel nemcsak elindult, hanem meg is érkezett a világhírbe, akárcsak a román arisztokrácia köreibe: a Párizsban élő Elena Bibescu éppúgy szerette és támogatta, mint a királyné. Az, hogy olykor keserűségek várták, szintén sztereotípiák: a meg nem értettség minden „zseni” életében ott kísért.

A szót nem gúnyból tettem idézőjelbe, hanem mert túlságosan ott kísért a romantika pecsétje rajta. Dan Coman éppen azt mutatja meg, mi minden volt ez a zseni: szülei nippje (édesanyja tizenkét gyermeket veszített el, a széltől is óvták), egyes francia zenekritikusok gúnyainak céltáblája („vessetek húsz frankot a cigánynak!” – kiált fel egyikük a bemutatóján), Maruca Cantacuzino „bokszzsákja” a hölgy depressziós korszakaiban, aggódó gyermek, aki egy időre megakadályozza szülei válását, francia nevelőnőjének haláláig hálás tanítványa stb.

Minden életrajz legfőbb veszélye, hogy az író nem találja el az arányt az anekdotika és a belső művészet között, illetve az, hogy magas irodalmat szeretne művelni. Dan Coman nem téveszt: intim részleteket elárul ugyan, ezek azonban részben köztudottak, részben mégiscsak szükség van rájuk, ha az író élő embert szeretne ábrázolni (szép például az a jelenet, amelyikben Ninette Brăiloiu ledobja a ruháját, és Enescu ölébe ül), és bár a könyv egy nagy tehetségről szól, a stílus többnyire visszafogott.

A másik kelepccét már nem sikerült ugyanilyen éberrel elkerülnie. A szalamandra-motívum, mely a gyermek Enescu félelmeit hivatott jelképezni, fokozatosan kifárad, mechanikussá válik. Másfelől bizonyos részletek igazi írói bravúrok (ilyen például annak az

időszaknak a leírása, melyben a szülők a fiuk születését várják és félik, vagy a fiatalember és párizsi házigazdájának lánya, Eva közötti szerelemről szólók), míg akadnak olyanok, melyekben egyszerűen az információk lendítik tovább a történetet.

Az ellenben pontosan látszik, és nemcsak a bibliográfiából, hogy Dan Coman alaposan szemügyre vette és megélte George Enescu életét és művét. Az elemek lehetnek megszokottak (ugyan milyenek lennének, ha így hagyományozódik tovább egy nagy művész élete), de soha nem „üresek”, meg vannak indokolva. Különben is, a mese eleve „teleologizálja” az életet: „meghalásról szó sem lehetett” – írja Heidi Urban de Jauregui Thomas Mann *Doktor Faustusa*, pontosabban annak kapcsán, hogy az író éppen ezen a regényen dolgozott, amikor súlyos betegség gyűrte volna le, ha foggal-körömmel nem ragaszkodik az életéhez; Enescu pedig az *Oidipuszra* tette fel egyre betegesebb életét, illetve azért küzdött hátfájással és agyvérzéssel, hogy be tudja fejezni.

Akárcsak Bartók, Enescu is 1881-ben született, és akárcsak a magyar zeneszerző, ő is külföldön, Párizsban hunyt el. A huszadik század közepe nem volt könnyű az olyanok számára, akik már zsigereikkel is másként gondolkodtak, mint mindazok, akik a történelmet csinálták.

KÉSZ ORSOLYA

KÖZÖS ÉLETÜNK

Lucia Berlin: *Bejárónők* kézikönyve. Válogatott történetek

■ A kortárs amerikai kispróza egyik legizgalmasabb szerzőjét halála után tizenegy évvel fedezte fel magának a kontinens és a világirodalom. 2015-ben jelent meg posztumusz kötete, a *Bejárónők kézikönyve*, amely sok millió olvasót és elképesztő népszerűséget hozott Lucia Berlinnek, akit rövid időn belül több mint húsz nyelvre fordítottak le (magyarra 2017-ben Bíró Júlia), a válogatást pedig az évtized tíz legjobb novelláskötete közé sorolta a Literary Hub.

Az amerikai novellista életében összesen hetvenhat elbeszélést közölt, ezekből olvashatunk negyvenháromat a *Bejárónők*ben. További huszonkét történetet tartalmaz az *Este a paradicsomban*, Berlin második posztumusz kötete; a 2020-as magyar kiadás novelláit az *Isten hozott idehaza* című memoár kíséri, melyben azokról a helyekről ír Alaszkától Argentínáig, Kentuckytól Mexikóig, New Yorktól Chiléig, ahol hihetetlenül mozgalmas élete első huszonkilenc évét töltötte. A rendhagyó és töredékes emlékiratot fia, Jeff Berlin által válogatott fényképek és levelek kísérik.

Fergeteges novella a címadó, amelyet egy luxusvillákban dolgozó bejárónő nézőpontjából olvasunk, egyszerre nyomorúságos és felszabadítóan humoros, de látunk kiszolgáltatott és rémült nőket illegális abortuszklínikán, ahol ki-ki a saját szegyenébe és magányába zárva létezik, látunk kórházi betegirányítót és asszisztentst haldokló páciensek között, és nemcsak olvassuk, de bele is érezzük magunkat abba,

hogyan a karácsonyi buszozás igen keserves dolog tud lenni.

„Lucha, Maria, Laura, Maya, Jane, Cassandra (!), Clare vagy Maggie? Vagy egyszerűen csak »én« vagy egy nőnemű »ő«? Igen, a felsorolt nevek és névmások mögött mind Lucia Berlin lakik” – írja Lukács Laura, az *Este a paradicsomban* fordítója a történetek önéletrajzi karakterére utalva. Minthogy Lucia Berlin maga is volt takarítónő, telefonközpontos, kórházi recepció, egyetemi tanár, és megjárta az elvonók poklát. És valóban lenyűgöző Berlinnel tartani sürgősségi osztályon, börtönön, rehabilitációs központon, mosodán át, egyetemi kollégium háztetőjén, egyházi iskolában, tárgyalóteremben, fogdában, vitorlásban, fogorvosi rendelőben, hétköznapin drámai helyzetekben.

Berlin mindig először a végtelenségig kidolgozott környezetet mutatja meg, aztán egyre mélyebbre, óvatosan, kíméletesen hatol a főszereplők tudatáig. Történetei a „hétköznapi embereknek” az összes idegesítő, gyötrelmesen unalmas, apró kis hülyeségeiről mesélnek – vagyis a *mi* hülyeségeinkről. Komolyan veszi a szereplői olykor akár első blikkre semmiségnek tűnő drámáit is, számára „minden fájdalom igazi”. És a legelhagyatottabb figurákat is méltósággal ruházza fel.

Elbeszéléskötete hirtelen még aktuálisabbnak tűnik, mint valaha. Amikor a strukturális visszaélések, az erőforrások egyenlőtlen elosztása, a szegregációt felerősítő politikai szövegek és ezekben rejlő erőszak, amelyet milliók

tapasztalnak meg nap mint nap, az elviselhetetlenségig feszítette az USA társadalmát, a lázadás legszimbolikussabb, legmediatizáltabb gesztusai a szobordöntés és a hatalmat reprezentáló intézmények megrogálása voltak. A köztéri szobrok azonban a láthatóságról és a társadalmi kánon(ok)ról is szólnak, ledöntésük kánonrevízióra vonatkozó gesztus. Berlin indiánjainak, jazzzenészeinek, takarítónőinek, hajléktalanjainak, egyetemi tanárainak, bányász mérnökeinek Amerikája, ha valamire, hát éppenséggel az izolált társadalmi csoportokból való kilépésre, az osztályokon átívelő találkozások megjelenítésére alkalmas.

„Rendeteg megalapozatlan sztereotípiám van az emberekről, például, hogy a feketék mind kedvelik Charlie Parkert. A németek borzalmasak; minden indiánnak olyan fanyar humora van, mint anyámnak” – mondja a nyitó novella elbeszélője, majd akkurátusan bontja le sorra mindegyiket.

Az elbeszélések legjobb részei egyébként azok, amikor a változatos élethelyzetből érkező szereplők életében a megszokottról, az ugyanolyanról olvasunk: amikor épp nem történik semmi, csak ami mindig van, a napi rutin. Például a mosás, vagy hogy egy Henriette nevű szereplő minden vasárnap elolvassa egy magazin női rovatát, először a horoszkópot, ami persze min-

dig a 16. oldalon van – kétértelmű és pikáns üzeneteket. Nehéz a vasárnapról írni, de Lucia Berlin ezt is tudja.

De aztán arra is rájövünk, hogy a *Bejárónők kézikönyve* milyen pattogó párbeszédeket, éles váltásokat képes elrejteni a látszólagos mozdulatlanság, állandóság és tobzódó, hosszú leírások mögé. Mindig a mögöttesig hatol: egyszerre képes megírni valakinek a mély, zuhatagszerűen áradó kacagását, de a legharsányabb örömmön is átütő, mélyen e mögött szunnyadó szomorúságot.

„A takarítónők mindent tudnak” – olvassuk a *Bejárónők kézikönyvében*. A „bejárónőség” lehet az írás allegóriája: tapintat és figyelem. Egy fojtottan vitatkozó házaspár kapcsán például ezt olvassuk: „Az énem másik része bekapcsolta a porszívót, hogy ne hallja, mit felel a felesége. Odakint ömlött az eső.” Berlin bejárónője finoman jelzi ugyan a két ember között lezajló drámát, de nem szolgáltatja ki a szereplőit, a csúcsponton kivezeti a tekintetünket az ablakon.

„Ami hőn remélek, az az, hogy a körülményes részletekkel annyira hihetővé tehetem ezt a nőt, hogy az olvasó önkéntelenül is együtt érezzen vele” – mondja a *Nézőpont* című novella elbeszélője. Ezek a figyelemgyakorlatok és Berlin írástechnikája az olvasót is empátiára „trenírozzák”, nemcsak a kötet, de közös életünk (együttérzőbb) olvasására is.

EGY TORZÓBAN MARADT ÉLETMŰ DARABJAI

Szoboszlay Aladár: *Áldozatok és áldozottak.* In memoriam Szoboszlay Aladár I. Közzéteszi Vekov Károly

■ Szoboszlay Aladár neve ismerős mindenkinek, aki az 1956-os magyar forradalom leverését követő romániai retorziók eseményeiről hallott. A pécskai római katolikus papot kilenc társával „a romániai szocialista társadalmi rend megdöntésére irányuló szervezkedésben való részesség” vádjával ítélték halálra és végezték ki Aradon, 1958. szeptember 1-jén, s a perben további 5 vádlottat ítélték életfogytiglanra, 41-et 4-25 évi (összesen 586 évi) börtönbüntetésre. Az 1964-es közkegyelmi rendelettel a túlélők ugyan mind kiszabadultak, de az 1989-es változásokig sem ők maguk, sem a közvetlen családtagok nem beszéltek arról, ami történt, amit átéltek.

Különböző lapokban aztán már mindjárt az 1989-es változás után megszólaltak a túlélők, a rokonok és ismerősök, majd Hetényi Varga Károly könyvében (*Papi sorsok a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában*. Abaliget, 1994) további visszaemlékezések jelentek meg, illetve kerültek felhasználásra. Ezt követően Péterszabó Ilona foglalta kötetbe az általa megkeresettek visszaemlékezéseit (*56 után 57-en... a temesvári perben. A Szoboszlayi-per*. Arad, 2003), majd Tófalvi Zoltán adott ki egy önálló kötetet a per iratanyagából (*1956 erdélyi mártírjai. I. A Szoboszlayi-csoport*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2007). Közben – már a per bírósági dossziójának ismeretében – megszülettek az első elemzések is (Stefano Bottoni: *A hontalan forradalmár*. Magyar Kisebbség 2004. 3. sz.;

Vekov Károly: *A személyi adatok tanúsága*. Betekintő 2015. 4. sz.; Bandi István: *Szoboszlay Aladár és társainak „56-os pere”*. Betekintő 2018. 1. sz.), miközben a „másik oldalról” még mindig fenntartották, sőt meg is toldották az egykori vádakat. „1960 (!) nyarán – olvahattuk Cristian Troncotă *Istoria securităţii regimului comunist din România. 1948-1964* című könyvében (Ed. Academia Română, Institutul Național pentru Studierea Totalitarismului, Buc., 2003. 223–224.) – a Bánát tartományi Securitate szervei beazonosították a Keresztény Dolgozók Pártja nevű titkos szervezetet, amelyet Szöböszay (!) Aladár római katolikus pap s egy bizonyos Husar Josif (»volt báró«) alapított és vezetett. Ennek a pártnak a fő célkitűzése egy »kormány« alakítása, amely átveheti a vezetést Bánát tartományban, a romániai kommunista rendszer egy esetleges erőszakos megdöntése nyomán. A Securitate dokumentumaiból kiderült, hogy ennek a »szervezetnek« a magja Pécska környékén van, de erős elágazásokkal rendelkezik Aradon kívül más zónákban, így a Magyar Autonóm Tartományban, sőt Bukarestben is. A letartóztatott, a bíróságnak átadott és elítélt 50 (!) személy »volt földbirtokos, kereskedő, római katolikus pap és korábban magyar nacionalista szervezetekhez tartozó elem«, akik Románia és Magyarország területén fejtették ki tevékenységüket a második világháború előtt és után. Érdekes, hogy ebbe a »szervezetbe« a román hadsereg egy magyar nemzetiségű (!)

tisztje is be volt szervezve, egy gépesített alakulat parancsnoka, akinek feladata »a katonai műveletek vezetése« lett volna, abban az esetben, ha a romániai népi demokratikus rendszer megdöntésére irányuló erőszakos cselekmény kirobban.”

Az ügyben, többszöri kísérlet után csak 2010-ben vált lehetővé a perújrafelvétel, s született az egykori ítéleteket a perrendtartás előírásainak be nem tartása, valamint a vallatások során meg nem engedett eszközök alkalmazása indoklásával érvénytelenítő bírósági döntés.

Időközben azért a közönség kegyeletének kifejezéseként már 1993–1995 között Torján, Kézdivásárhelyen, Aradon a minorita templomban, Pécskán, Csíksobottfalván kopjafát, emléktáblát avattak Ábrahám Árpádnak, Kónya Istvánnak, Karácsonyi Istvánnak, Lukács Istvánnak, Orbán Istvánnak, Tamás Dezsőnek és Tamás Imrének, végül 2013-ban ismét Pécskán méltó emlékművet az egész csoportnak.

A per tárgyát és az ítéletek alapját képező „összeesküvés” valóságos története tulajdonképpen ma sem ismert. A túlélők többnyire a tárgyaláson tudták meg és mérhették fel, mibe is keveredtek, esetleg az ítélet után, a börtönben összekerülve egyeztethették részinformációikat, már amennyire ezt a bentiek besúgók (vamzerek) miatti óvatosság megengedte, lehetővé és kívánatossá tette. A börtönökbe ugyanis, az ítélet kihirdetése után nagy előszeretettel helyezték egy cellába (szobába) ugyanannak a pernek az elítélteit, arra számítva (és sokszor nem alaptalanul), hogy az elítélt társak egymás között olyasmit is kibeszélnek, ami a kihallgatások, a vallatások során nem derült ki. A Szoboszlai-pernek is nem egy egykori elítélte visszaemlékezésében bukkan fel utólag ilyen „kibeszélésekre”, egymás közötti számonkérésekre utaló emléktöredékek.

Tófalvi Zoltán 2007-ben kiadott könyvében és annak bevezető tanulmányában annak idején elsősorban a per hivatalos iratanyagára koncentrált, a kihallgatási jegyzőkönyvek egy részét,

az ítéletet és a halálra ítélt kivégzéséről felvett jegyzőkönyveket foglalta bele kötetébe, valamint a vád indoklásánál felhasznált néhány dokumentumot: a Keresztény Dolgozók Pártja Szoboszlai Aladár által kidolgozott programját, a román–magyar *Confederatio* tervezetét és szemelvényesen Szoboszlai néhány levelét, 1950-ból, illetve 1953-ból. A Vekov Károly által most sajtó alá rendezett kötet újdonsága mindezek után az, hogy közzétette a házkutatások során a Securitate kezébe került majdnem teljes iratanyagot: Szoboszlainak az 1940-es évek végétől írott tanulmányait, feljegyzéseit, irattöredékeit, ezenkívül a gyulafehérvári Egyházmegyei Levéltár óréa vonatkozó anyagát, s ebből rakta össze azt a több mint 600 oldalas kiegészítő kötetet, amely most végre Szoboszlai Aladár szellemi arcképét hivatott a nyilvánosság elé tárni.

A kötethez írott bevezető tanulmányában Vekov Károly elsősorban Szoboszlai Aladár életútját követi végig – teljesebben, mint ahogy ezt eddig a periratokból megismerhettük. Szoboszlai a kolozsvári Középiskolai Tanárképző Intézet elvégzése után, 1944 őszén került a Gyulafehérvárról Kolozsvárra átköltözött teológiára, és miután az intézettel együtt megjárta a menekülést, s 1945-ben hazakerült, a Kolozsvárról Gyulafehérvárra visszaköltözött Római Katolikus Teológián folytatta tanulmányait – azokban az években, amikor annak szellemét még Márton Áron határozta meg. Amikor tehát a fiatal teológus világszemléletének, nézeteinek forrásvidékét vizsgáljuk, az általa is megjelölt *Quadragesimo anno* (XI. Pius pápa 1931-ben kiadott és a kor katolikus gondolkodását nagymértékben meghatározó enciklikája) mellett számolnunk kell egyfelől a nemzedékét ért kegyetlen háborús tapasztalatokkal, másfelől azokkal a dilemmákkal, amelyek elé a háború utáni első években az egész újra kisebbségivé lett magyarság s főképp annak vezetői kerültek a Párizs környéki béke aláírásáig még lebegtetett, de aztán a kommunis-

ta hatalomátvétel által meghatározott helyzetben. Igazság szerint akkoriban az összes romániai kisebbségi egyházak szembekerültek a „modus vivendi” kérdésével, de a római katolikus egyházra a Vatikánhoz való kötődése különleges helyzetében még kivételes állami nyomás is nehezedett.

A római katolikus egyház – és annak kötelékében egy papi pályára készülő fiatal – számára meghatározó volt Márton Áron püspök személyisége, olyannyira, hogy amikor Szoboszlay elgondolásai komolyabb formát öltöttek, őt kereste fel, s ővele ismertette meg tervezeit. Amikor Szoboszlay, felszentelése után, 1948 novemberében elfoglalja pécskai segédlelkési állását, a romániai katolikus egyház ellen már megindult az összevont támadás, s őneki ebben a teljesen új helyzetben: az állam (és helyi hatalmasságai) részéről jövő szorongatások és az elvtelen kompromisszumok útjára lépett gyulafehérvári egyházi vezetés között kellett a maga útját megtalálnia. Hogy ez az útkeresés milyen konfliktusokkal és milyen csábításokkal járt az ő számára, az a hatalom gátlástalan kiszolgálását vállaló egyházi feletteseivel való összeütközéseiről, az aradi egyházközség belső életét nem valami kedvező színben feltüntető és Vekov által most teljes egészében először publikált 1950–1953-as levelezéséből rajzolódik ki számunkra. Ezek a konfliktusok vezetnek oda, hogy az egyébként sem kimondottan béketűrő természetű fiatal pap szembekerül egyháza akkori vezetésével, s miközben világfelfogása radikalizálódik, a körülötte tornyosuló problémákra a megoldást a maga egyházi hivatásán kívül egy, a politikai harcokban is szerepet vállaló párt létrehozása formájában véli megtalálni.

Szoboszlay állítólagos „békepapsága” az idők folyamán többféle megítélésben részesült. Volt, aki felmentette, de volt, aki még a „szekus-ügynökség” gyanúját is meglebegtette fölötte. Vekov Károly ebben a tekintetben nagyon határozott: „Szoboszlay valójában soha sem vallotta a »békepapi« ideoló-

giát” – írja (i. m. 25.). A valóság, azt hiszem, bonyolultabb: A fiatal papnak – és ez a most közreadott levelekből is kitűnik –, hivatásából következően a mindennapokban felvetődött problémákkal kapcsolatban (a vallásoktatás akadályoztatása, híveinek a templomból különböző módszerekkel való elriasztása, megfélemlítése) néha a hivatalos szervekkel való párbeszédet is vállalnia kellett, az egyházi feletteseivel való konfliktusai pedig eleinte inkább személyi jellegűek voltak, s csak amikor a gyulafehérvári egyházi vezetés e konfliktusokban őt marasztalta el, radikalizálódott véleménye azokról a feletteseiről, akik az államnak való teljes alárendelődést vállalták. Ennek a radikalizálódásnak tanújelei, a papságnak a hatalomhoz való viszonyulását megítélő későbbi szövegei ott vannak a Vekov által most közreadott szövegek között, például *Az ördög nem alszik az egyházban sem* címet viselő IV. fejezetben, illetve a VII. fejezet egyik alfejezetében, ahol többek között ilyeneket olvashatunk: „A kommunisták az ateista stratégiának megfelelően gondolkodnak, nem kevés eredménnyel, amikor a keresztény embert kiszorították a közéletből... Megadatott nekünk az alkalom visszavonulni, s szüntelenül imádkozni! A visszavonulás meg is történt, csak az imádkozás maradt el...” (i. m. 334–335.)

A fiatal pap gondolkodásában és magatartásában bekövetkezett fordulat hiteles tanúja a perben is kulcsszerepet játszó Ferencz Béla Ervin, aki egy Tófalvi Zoltánnak adott interjújában ezt mondta: „Nem mondom, hogy egymással régi barátságban voltunk, sőt, bizonyos szempontból – a »jurisdikciós vita« – ellenfelek voltunk. Szoboszlay azonban megtért... és én bizalommal fogadtam, Máriaradnán mi oldoztuk fel...” (Tófalvi Zoltán: *1956 erdélyi mártírjai. V. Az erdélyi kérdés, ahogy a túlélők látták*. Marosvásárhely, 2012. 99.). Különben az 1953-as börtönjárás után Szoboszlay maga is nagyon határozottan fogalmaz: „A »békeegyház« azzal védekezik római hatósága előtt,

hogy ő azért alkalmazkodik az ateista zsarnokhoz, hogy így közelebb kerüljön, s megtérítse őt: akár az ősegyház... Csakhogy az akkori közeledésben a kereszténység erkölcsé szilárd, erős s példaadó maradt. Ma a »békeegyház« azzal bizonyítja barátkozását, hogy maga is lezüllött.” (i. m. 390.)

A most először nyilvánosságra került írásokat olvasva tehát nemcsak „békepapságának” kérdése kerül más megvilágításba, de alkalmunk adódik nyomon követni Szoboszlav Aladár politikai szerepváltását és azt az utat, amelyen eljutott a hatékony és célravezető politikai harc eszközeinek és módszereinek végiggondolásáig, egy elképzeléseit megtestesítő párt programjának és szabályzatának kidolgozásáig, azzal összefüggésben pedig egy kelet-közép-európai magyar–román–osztrák államszövetség utópiájáig.

A kötet elé írt bevezető tanulmányban Vekov Károly részletesen foglalkozik magával a perrel is: az előzményekkel – Szoboszlav és munkatársa, Huszár József első, „kuruzslási” perével –, s rámutat – immár az ügyben hozott 2010-es Legfelső Bírósági ítélettel is megerősítve – az egész eljárás törvénytelenségére, továbbá azokra a kérdőjelekre is, amelyek a valós tényeken túl egy már előre elkészített forgatókönyv keresztül-erőszakolását jelzik. Az *In memoriam Szoboszlav Aladár* 2019-ben megjelent, ugyancsak a Magyar PEN-Club által kiadott II. kötetében Tófalvi Zoltán ebből a szempontból új adatokkal szolgál, de úgy érzem, ez még mindig kevés ahhoz, hogy a tíz halálos ítélethez vezető pernek a háttértörténetébe tényszerűen bepillanthassunk. Kár, hogy a kötetbe (legalább annak valamiféle függeléként) nem került be a 2010-es perújrafelvételt megelőlegező főügyészi előterjesztés, amelyben, szokás szerint, az előterjesztőnek részletesen meg kell indokolni a perújrafelvételre vonatkozó konklúzióját, amely aztán alapul szolgál a Legfelsőbb Bíróság számára a per újrafelvételének elrendelésére.

Szoboszlavról írva a korábbiakban inkább a Keresztény Dolgozók Pártjá-

nak programja, illetve a magyar–román–osztrák konföderációra irányuló tervezet felé fordult a kutatók érdeklődése. Érthető ez, hiszen aki a per iratanyagához hozzáfért, annak számára az első látásra is gyanút keltő kihallgatási anyag bozótjából ezek kínáltak kiemelhető koherens anyagot. Vekov Károly viszont a Szoboszlav-kérdésben egy másik irányba kíván nyitni.

A feladat, amire vállalkozik: rekonstruálni a perhez rendelkezésre álló anyagban megőrződött Szoboszlav-szövegekből a hazaárulási vád alapjául szolgáló két tervezet eszmei-gondolati előzményeit – az elképzelhetőnél is nagyobb horderejű. A vállalkozásnak ugyanis az egyik nehézsége abból adódik, hogy a házkutatások során a Securitate kezébe került tanulmány- és feljegyzésanyag jóval nagyobb annál, mint amit a Tófalvi által 2007-es kötetében közölt két dokumentum, illetve a bevezető tanulmányában szereplő, a többi anyagból kiemelt néhány idézet sejtet. Szoboszlav – írja Vekov a könyv bevezetőjében – „...már 1945-től, még teológus korában kezdett olvasmányai nyomán feljegyzéseket készíteni politikai elképzeléseiről. Később ezeket kibővítette és végleges formába öntötte...” A másik nehézség, hogy az elrendezésre váró szövegek nagyobb része keltezetlen (sőt keltezhetetlen!). Vekov Károly maga vág utat ebben a sűrűben: „Mivel e fejezetek (témakörök) sorrendjéről Szoboszlav nem nyilatkozott, jelen kötetben egy általunk megállapított – kétségtelenül szubjektív – logika szerint csoportosítottuk írásait...” (i. m. 11.) Ez a „megállapított logika” nyilván ahhoz a koncepcióhoz igazodott, hogy a fennmaradt szövegek a két tervezet előkészületei. Ennek az elgondolásnak a végigvitelét részben segítette (de olykor zavarta) a szerkesztés során az egyes szövegek közvetett bizonyítékokra (tartalmi elemekre) támaszkodó megközelítő keltezése. Magukkal a szövegekkel megismerkedve én magam hajlok arra, hogy igazoltnak érezzem a szövegek mostani, Vekov-felállította sorrendjét. (Néhány pontosításra a későbbiekben visszatérek.)

A most közölt Szoboszlai-szövegeket Vekov Károly tíz fejezetbe rendezi: *I. Áldozatok és áldozottak, II. A kevesek uralma, III. Az erkölcsi forradalom, IV. Az ördög nem alszik az egyházban sem, V. Stratégia a romok felett, VI. Stratégia, VII. A vezérkar, VIII. Feldúlt otthonok, IX. Nagyhatalom, X. A fix pontig, XI. fejezetként szerepel a kötetben a korábban több közlésben is megjelent *Confederatio*, XII. fejezetként a *Keresztény Dolgozók Pártja* programtervezete, végül egy XIII. fejezetbe kerülnek a kötetben Szoboszlai 1947–1955 között írott levelei.*

Az első (Vekov által 1950–1951-re keltezett) fejezetek Szoboszlai Aladár gondolkodásának történelmi megalapozódására nézve nyújtanak betekintést. Az alap nyilván a katolikus vallás-erkölcs, amelynek társadalom- és történelemmeghatározó voltát a keresztény középkorban, a reneszánszig terjedő történelmi időben látja megtestesülve. „A középkorban az emberek testvérek voltak – írja. – Ekkor született meg az európai kultúra. Vitális erő volt akkor a kereszténység, korlátai között... A határok, osztályfalak leomlottak, s minden ember testvér lett.” Majd így folytatja: „A keresztény középkort isteni ideáljaival a reneszánsz polgársága tette tönkre. Aztán jött a protestantizmus, majd az új pogányság. Ez az utóbbi a propaganda minden eszközével irtotta, ahol csak lehetett, a keresztény elveket, főleg az állam vezetésében.” (i. m. 112.) Így érkezik el történelmi visszatekintése rendjén az újkorba, amikor a francia forradalmat megelőző és az azt követő évtizedek történelmi eseményeit felidézve felkarolja azt az elméletet, amely szerint „... a történelmet egy-két évtized óta titkos kezek irányítják, melyeket egyedül világnézeti, keresztény, s elsősorban katolikus-ellenes szempontok vezéreltek Európában”. (i. m. 122.) Tovább pedig: „A történelem háttérben filozófiai elveket találunk, melyek egy titkos társulattól, páratlanul ügyes szervezettséggel s a legaljasabb eszközökkel hullahegyeken keresztül szerzett magának érvényt a

történelemben...”. (i. m. 123.) A jelent illetően pedig kijelenti: „Hogy a sztálini-rákosi és titoista kommunizmus szabdokműves irányítás alatt állt, ez egyházi emberek előtt nem szorul különösebb bizonyításra.” (i. m. 167.)

A múlt megítélésén túllépve a Vekov által rendbe állított szövegtöredékek tanúsága szerint Szoboszlai inkább a jelenre és főképp a jövőre figyelt. Egyfelől szerteágazóan mérte fel azt a káros hatást, amelyet az emberiségre (közösségi és egyéni szinten egyaránt) a szekularizált világ gyakorolt (ebből a szempontból a *Quadragesimo anno* néven ismert pápai enciklika társadalomkritikájának nyomán halad), másfelől részletekbe menően körvonalaz egy olyan társadalmi és állambe rendezkedést, amelyben „...a kormányzás s hatalomgyakorlás [...] valójában az igazság szellemében, a polgárok érdekében történik (i. m.199.), amelyben „az Istentől szabott erkölcsi törvények” uralkodnak, s ébresztik fel az emberben azt az erkölcsiséget, amely felelősséget jelent Istennel, felelősséget a néppel, felelősséget a politikával, és felelősséget a történelemmel szemben”. (i. m. 227–231.) Egy ilyen rendszer létrehozásának biztosítéka szerinte egy olyan szellemiségű erkölcsi elit, amely – hatalomra kerülve – hozzájárulhat ahhoz, hogy a világ megtisztuljon attól az erkölcsi szennytől, amely a modern ember anyagiassága és hatalomvágya következményeként ma a legfőbb nyomorúsága.

Amikor a *Quadragesimo anno* 1931-ben megjelent, abban a hangsúly még egyfelől a szabadverseny helyébe lépett s korlátlan gazdasági és politikai hatalomra szert tett pénztőke uralta rendszerek bírálatán volt, s az egyház a nyugati világban a szocialista eszmékkel kacérkodó, ugyanakkor a kereszténységtől eltávolodó nézetek elhatalmasodását érezte a nagyobb veszélynek, arra figyelmeztetve, hogy „a társadalmi megújulást meg kell előznie a lelki megújulásnak, keresztény szellemenben”. Szoboszlai – negyedszázaddal később, a kommunizmus világhata-

lommá növekedésének körülményei között – már azokat a kártételeket méri fel, amelyeket a kommunista totalitarizmus és harcosságot idézett elő a hatalom által megfélemlített emberben. Úgy látja, hogy az osztályharcot meghirdető kommunista rendszer alapeleme a gyűlölet, amelynek nem csupán hogy tízmilliók estek áldozatául, de amely végeredményben nem pusztán az osztályelenségnek, de az *embernek* üzent hadat. Ebből adódik, hogy a kommunista hatalom biztosítéka a félelem, amelynek nyomása alatt kialakul az egyéni életét, egyéni törekvéseit – de felelősségét is – elveszített tömegember.

Foglalkozik a jelen és az általa elgondolt jövőendő gazdasági vonatkozású problémáival is: szerinte „a magántulajdon elvesztése után a dolgozó nem látja munkája értelmét”, a rendszer pedig „megköti az egyén szabadságát, természetesen kiöl minden vállalkozó szellemet”. (i. m. 321.) Rámutat arra is, hogy a családot, amely a társadalom legkisebb közössége, a kommunizmus nemcsak morálisan, de fizikailag is szétrobbantotta, a rendszer vallásellenes propagandáját pedig úgy tekinti, mint ami többek között arra is szolgál, hogy – a közvéleményt más irányba terelve – elleplezze a tömegeknek megígért anyagi jólét elmaradását.

Ennek a bírálóknak az alapjára épít fel aztán Szoboszlai egy olyan társadalmi-politikai ideált, ahol a hatalom egy erkölcsi elit kezében van, amelynek alapja a család mint az erkölcsiség bástyája, s amely gazdasági dimenziókban elismeri a magántulajdont, de annak részesévé (mégpedig anyagi konzekvenciákkal is járó társtulajdonosává) teszi a gyárakban, bányákban vagy a mezőgazdaságban dolgozót. Államformaként ideálja a parlamentáris királyság, egy olyan államapparátussal és politikai vezetéssel, amely mentes kora politikai osztályának általa felsorakoztatott és elítélt bűneitől. A vallási kizárólagosság esetleges vádjával szemben pedig egyfajta ökümenizmust tart lehetségesnek és szükségesnek: „A mi kormányzásunk célja nem a katolikus mentalitásnak ráe-

rőszakolása bárkire [...], mi mindnyájan, protestánsok, katolikusok, görögkatolikusok és keletiek, kik a keresztény erkölcsi elveket szent dolognak tartjuk, szövetkezzünk arra, hogy igenis hegemóniát gyakorolhassunk az erkölcsatlenség és a pogány erkölcsiség szelleme fölött.” (i. m. 201-202.)

Egy ilyen alapokon álló rendszert kíván – hatalomra jutva – valósággá váltani a Keresztény Dolgozók Pártja, amely felé a Vekov által sajtó alá rendezett szövegek jelentős része mutat.

Szoboszlai társadalmi reformtervezéseivel szorosan összefügg a román-magyar ellentétek feloldását szolgáló *Confederatio*-tervezet, amennyiben mindennapi élettapasztalatai nyomán tudatosult benne az, hogy az általa szükségesnek tartott változásnak mennyire súlyos akadálya a román-magyar ellentét. Elítéli a nemzeti kizárólagosságot, és a nemzeti hiúságot legyezgető politikusokat „a magyar nép legnagyobb árulóinak” (i. m. 203.) tartja, arra figyelmeztetve, hogy „[a] magyar nemzetnek erősnek kell lennie saját gyengéivel szemben mindenekelőtt, s uralkodni saját szenvedélyein”. (uo.) Ugyanakkor azt is látja, hogy túl a nemzeti ellentétekre manipuláló politikusok mesterkedésein, milyen súlyos terhétételei vannak a két nép viszonyának a mindennapok szintjén: „Ha körülnézünk, csak előítéleteket látunk, ha hozzányúlunk, máris sértődést okozunk. Érdekes megfigyelni az emberek arcjátékát, amikor magyarok románoknak, s románok magyaroknak felvetik problémáikat... A hűvösség jele mutatkozik azonnal, amint a probléma véletlenül fölmerül, az idegesség jele látszik rajtuk, feszélyezve érzik magukat... Román és magyar között ma a barátság csak addig áll fenn, míg a téma fölmerül, akkor még udvariaszkodnak egy kicsit, de mind a kettő úgy érzi, hogy ennek a barátságának vége.” (i. m. 439.) És ez csak a mindennapi tapasztalat, a hagyományosan békésnek tartott soknemzetiségű bánási mindennapoké. Innen kiindulva jut el Szoboszlai arra a következtetésre, hogy a

román–magyar viszonyt egyszer s mindenkorra meg kell oldani, és arra, hogy stratégiáját a KDP-nek Romániában és Magyarországon párhuzamos kiépítésére, az általa elgondolt új társadalom felépítésére e két párt párhuzamos hatalomra kerülésére s biztosítékként egy román–magyar államszövetség létrehozására építse.

Hogy ennek az elgondolásnak – részleteiben és egészében – milyen realitása volt, és hogy miképpen alakult át „a romániai szocialista társadalmi rend megdöntésére irányuló szervezkedésé”, az teljesen más kérdés, és semmit nem von le az elgondolás nemességéből.

A Vekov Károly által most hozzáférhetővé tett iratanyagban az olvasó időnként találkozik olyan megállapításokkal, amelyek a dolgok későbbi történései folyamán igencsak meggondolkodtatóak, s legalábbis megkérdőjelezzik a Szoboszlay-per alapját képező koncepció néhány sarkalatos pontját.

Az általa elgondolt társadalmi rend megvalósításának lehetőségeit fontolgatva Szoboszlay megfogalmazza politikai pályára lépésének indítékát: „Benünket nem a karrierizmus vagy a szerepelni vágyás vitt a politikai élet mezéjére, kizárólag azért léptünk e munkaterületre, mert beláttuk, hogy hiába prédikálunk, bölcsekedünk, hiába sürgetjük az egyénnek tökéletesebb életét szöszékről könyvekben, amikor nem elsősorban az egyénen, hanem a körülményeken múlik az emberi fejlődés. Ezen társadalmi és anyagi körülményeket azonban csak politikai úton tudjuk megváltoztatni.” (i. m. 279.) Ugyanakkor azonban annak is tudatában van, hogy „... lehetetlen [egy hatalom] megbuktatása egy totális rendszerben...” „... milyen naivul gondolkodtak polgártársaink közül azok, akik államcsínyek szervezésével akarták ezt a rendszert az útból elseperni. Nem ismerték az embert, és nem ismerték a történelmet.” (i. m. 193.) A *Stratégia* c. fejezet elején pedig, méghozzá kurzívval kiemelve, ezt írja: „A stratégia annak a művészetete, hogy elhatározó erőt, elha-

tározó ponton, elhatározó pillanatban vessünk latba.” Alább pedig: „A legmerészebb tervnek is az egyszerűen kell alapulnia.” (i. m. 289.)

Az meg – a kihallgatási jegyzőkönyvek egy-egy kitételének ismeretében – már egyenesen félelmetes, amikor ilyeneket olvasunk: „Hány összeesküvés volt már, mely cselekvés előtt összeomlott, helyesebben alig tudunk egy-kettőt, mely nem végződött az összeesküvők akasztásával. 12 óra előtt 1 perccel elárulják egymást, félelmükben... Halottam egy puccskísérletről... minden kész volt, s adott óra előtt a »rohamozók« nem jelentek meg. Feltételezték? Biztosra vették, hogy valaki el fogja árulni őket.” (i. m. 374.) Vagy más helyütt: „Csak szöszátyárok, feltűnni vágyó emberek kijelentéseiből tevődnek össze dossziék.” (i. m. 382.)

Végül néhány megjegyzést egyes fejezetek időbeni elhelyezéséről, kronológiai behatárolásáról.

Az egyik lapalji jegyzetében (i. m. 13.) Vekov megadja az 1949-re datált *Stratégia* és az 1956 nyarára helyezett KDP-tervezet között elhelyezkedő néhány szöveg kikövetkeztetett dátumait. A szövegekkel megismerkedve úgy gondolom azonban, hogy néhány esetben helye van bizonyos korrekcióknak, így például az *Erkölcsei forradalom* c. fejezet esetében, amelyet ő „1950 után”-ra datált, ami azonban túlságosan is tágnak tűnik, hiszen egy helyütt azzal a megállapítással lep meg, hogy „a kommunizmus bukásával egy történelmi korszak záródott le”, amit azonban inkább a Sztálin halála utáni években, legalábbis Rákosi Mátyás leváltása után írhatott le. Vagy ott van az általa 1955-re tett *Stratégia a romok felett* c. fejezet, amelyben meg az áll, hogy „a francia katolikus párt[na]k 1956-ban meg kellett elégednie 70 mandátummal”, és amelyben egyértelműen a Sztálin halálát követő változások (az „olvadás”) közhangulatából fakadó lelkesültség fakaszthatja fel benne az ilyen felkiáltást: „Nekünk adatott meg először a lehetőség a hazugságokat

leleplezni... Hál 'istennek, vége van... összedől! Kezdejük előlről." (i. m. 253.) Egyébként a Vekovnál keltezhetetlen *Feldúlt otthonok* c. fejezetet Tófalvi 1954-re teszi, a *Nagyhatalom* című fejezet pedig szerintem egyértelműen 1953 októbere utánra helyezhető, abban ugyanis a félelemről írottak nyilvánvaló élményháttere az 1953. októberi letartóztatását követő börtöntapasztalat.

További kutatásokra gondolva, hasznos lett volna az egyes szövegek (szövegrészek) lelőhelyének pontosítása is az egész ügy anyagát tartalmazó dossziékban. A kötetben Vekov csupán a Gyulafehérvári Érseki Levéltárban talált Szoboszlai-levelek eredetijeinek lelőhelyét adja meg, a szövegkiadás túlnyomó részét képező Szoboszlai-iratok lelőhelyére, a CNSAS P 000157. jelzetű ügycsomó 10. és 11. kötetére viszont csak summásan utal. Az előszóban adott közvetett magyarázata első pillantásra elfogadható. Csakhogy összevetve néhány, az idők folyamán több helyen is közölt szöveget, olykor apró szövegeltérésekkel találjuk szemben magunkat, s ha a téma egy eljövendő kutatója esetleg vállalkoznék arra,

hogy mélyebben belenézzen a most közölt szövegekbe, a jelzetek híján nincs módja megállapítani, melyik is a hiteles Szoboszlai-szöveg. Legfeljebb ha visszamegy a dokumentum eredeti forrásához, a teljes bírósági ügycsomóhoz.

Bevezető tanulmánya egyik fejezetében (*Ellentmondások*, i. m. 71–72.) Vekov Károly összefoglalja azokat a szembevető eseteket, amelyek megkérdőjelezik egyes vádpontok fenntarthatóságát. A most közrebocsátott kötet ismeretében viszont lehetőségünk adódik túllépni az egyes eseteken és lehetséges kérdőjeleken, s Szoboszlai Aladár egész világszemléletének és gondolatrendszerének ismeretében tehetünk mérlegre egy tíz halálos ítéletre vezető (pontosabban tudatosan torzító szándékkal végigvitt – és tegyük hozzá: a gyanúsítottakból a saját mércével mérve is megengedhetetlen eszközökkel „bizonyított”) prekonceptciót. Ez az *Áldozatok és áldozottak – In memoriam Szoboszlai Aladár* Vekov Károly által sajtó alá rendezett kötet önmagán túlmutató jelentősége.

Dávid Gyula

HÓMAN BÁLINT ÉS NÉPBÍRÓSÁGI PERE

■ Hóman Bálint kultuszminiszter minden kétséget kizáróan az egyik legvitatottabb 20. századi magyar politikus. A Horthy-korszakban meghatározó közéleti szerepet betöltő, kitűnő középkoraszt az 1945 után berendezkedő bolsevik államhatalom nem egyszerűen kitörölte a magyar politikumból, hanem személyét megalázva lényegében meggyilkolta a váci fegyházban 1951-ben. Az Ujváry Gábor szerkesztette kötet e drámai életút utolsó hat esztendejére fókuszál.

L. Simon László bevezető gondolatai után (e részben az országgyűlési képviselő a Hóman-szobor afférra utal leginkább, elhelyezve ezt a problemati-

kát a 2010 óta megjelent emlékezetpolitikai vitákba) egy csaknem 100 oldal hosszú kronológiát olvashatunk Hóman életéről – ezt a fejezetet Ujváry Gábor készítette el. Hóman életművének legavatottabb ismerőjeként Ujváry lényegében vázlatos biográfiát készített, amely messze túlmutat a kötet vertikumán. Terjedelmi okokból csak néhány – elsősorban Hóman jellemét bemutató pontot mutatnék be. 1918. május 2-án a középkoraszt az MTA levelező tagjává választották – ekkor ajánlói ekképp jellemezték: „Általában Hóman tehetségében épp úgy látjuk érvényesülni a kritikai, mint a rendszerező képességet. Ez utóbbinak legfényesebb tanújelét Ma-

gyar Pénztörténetében adta, szigorú kritikai analízise pedig valamennyi munkájának értékes jellemvonása.” (16.) 1922 végén a történést kinevezték a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára igazgatójává. December 27-én beiktatásakor Hóman kijelentette: „Nem ismerem el, amint-hogy ti sem ismeritek el a szocialisták alapelvét, mely szerint a hivatal kenyeret adó munkahely és a tisztviselő bér-munkás. Nem ismerem el a munkanél-küli segély, a bizalmi rendszer és a be-szűgő kegyencek jogosultságát. Minden erőmmel küzdeni fogok a magyar köz-tisztviselőt munkátlan, fegyelebontó és intrikus közalkalmazottá lefokozó törekvések ellen. Kitartó, lelkiismeretes és pontos munka, kölcsönös nyílt őszinteség és tekintélytartó szigorú fegyelem a hivatali élet és a nemzeti fej-lődés alappillérei.” (19.) 1936 májusában tett berlini látogatása kapcsán így jellemezte Adolf Hitlert: „[...] szemé-lyében a célkitűzésbe vetett rendület-len hitét és hivatástudatát, puritán erkölcsi felfogását, az egyszerűségig me-nő közvetlenségét, tekintetében és be-szédében megnyilvánuló szuggesztív erejét s az alkotásokban és rendszere-zésben jelentkező akaratát találok a legjellegzetesebbnek. Napjainknak két-ségtelenül egyik legnagyobb egyénisé-gével álltam szemben, akit alkotásaival együtt igyekeztem a historikus szemé-lyvel meglátni és megismerni.” (51.) Hóman a Führert éltető sorai az ekkori közvélekedéssel nem állt kontradikció-ban, s ebben nyilvánvalóan jelentős szerepet játszott a magyar politikus antiszemitizmusa is. 1944 júniusában Hóman részére eljuttatták az ún. Auschwitz-jegyzőkönyv egy példányát, amelynek tartalmában a volt miniszter kételkedett, és a borítékra a „nyilván a háború utáni németellenes propaganda számára készült” mondatot írta. (102.)

A következő fejezetet – amely a népbíróságok működését, ezzel párhuzamosan pedig a magyar jogtörténet 1945 utáni justizmordját mutatja be – Zinner Tibor jegyzi. Nagyon találó a fe-jezetet bevezető idézet, amely Rákosi

Mátyástól való, aki a sorokat 1945 ápri-lisában vetette papírra: „Éjjel-nappal jó hangulatban dolgozunk és igyekszünk igazolni a belénk vetett reményeket.” (115.) Az értékes tanulmányból pusztán egyetlen részt mutatok be, ahol a szerző részletes statisztikai alapon mutatja be a népbíróági ítéleteket. (146–152.) Ezek alapján megállapítható, hogy Hóman életfogytiglani fegyház-büntetése igen súlyos ítéletnek számí-tott, még úgy is, hogy összesen 477 em-bert halálra ítélték, akik közül 189 főt ki is végeztek (146.). A szabadságvesz-tések majdnem fele ugyanakkor 1 évnél rövidebb volt, és az öt évig terjedő ka-tegóriát is figyelembe véve az elítéltek 80%-a részesült ebben az ítéletben.

Ezt követően Ujváry Gábor magát a Hóman-pert mutatja be, annak 2015. évi újratárgyalásával együtt. Ebben a részben a szerző mintegy kiemeli a legfontosabb dokumentumokat a vonatkozó iratanyagból. A történész részlete-sen bemutatja, hogy Hóman miért került a vádlottak padjára, mikor és ho-gyan vették őrizetbe (165. skk.). A volt kultuszminisztert elsősorban az 1941. évi szovjet–magyar hadiállapot beálltá-ért, illetve 1944-es tevékenységéért számoltatta el a magyar – erősen bolse-vik hatás alatt álló – jogszolgáltatás. Ujváry a leglényegesebb tanúvallomá-sokat összegyűjtötte ebben a fejezet-ben. Ezek alapján ambivalens kép bon-takozik Hóman szerepéről – Edmund Veessenmayer például a következőket állította: „Amennyire visszaemlékszem a dologra, Hóman Bálint [...] meglehe-tősen élesen állást foglalt Magyaror-szágnak a németek által történt meg-szállása ellen, és a felajánlott kultusz-tárcát élesen elutasította magától. [...] Hóman Bálint által hozzám intézett le-vélre emlékszem [...] meglehetősen éles szellemben van megírva, és az ak-kori viszonyokhoz mérten meglehető-sen erős ellenzést, illetőleg óvást jelen-tett.” (175.) Egy másik – zsidó szármá-zású – tanú arról számolt be, hogy Hóman 1944 végén megpróbált köz-benjárni az érintett személy internált rokona érdekében. Mi több, találkozó-

juk során, amikor Hóman megpillantotta beszélgetőtársa sárga Dávid-csillagát, „egész felháborodva kikelve azt mondta, hogy vegyem le magamról azt az ocsmányságot, ha arra ránéz, szégyelli a magyarságát” (175–176.). A fejezetben Ujváry több legendát, közhiedelmet is cáfol: ilyen rész például Szekfű Gyula vallomása, pontosabban a per kapcsán írt levele. Ebben a történelemszfejedelem kifejtette, hogy nagyra értékeli Hóman tudományos munkásságát, továbbá azt is megállapította: bár a politika terén számos dologban nem értett egyet a kultuszminiszterrel, egy 1944. március 19. utáni találkozójukon katasztrofálisnak nevezte a német megszállást, és „a zsidóság sorsáról is részvétellel beszélt, és közölte velem, hogy lépéseket próbál meg annak érvényesítésére [!]”. (176–177.)

A kötet dandárját, egyben legfőbb meritumát a következő részben találhatjuk – majd 300 oldalnyi kimerítő forrásközlést a peréről. Az 1946. március 18. és 23. között a Budapesti Népbíróságon lefolytatott, valamint az 1946. augusztus 17-én a Népbíróságok Országos Tanácsánál lezajlott fellebbevitelem tárgyalásnak mind a Budapest Főváros Levéltárában, mind az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában is fennmaradt egy-egy példánya (199.). Miután Hóman 1945. december 3-án fogházba került, ügyében viszonylag gyors ítélet született. A Magyar Tudományos Akadémia viszont még szűk egy félévvel korábban, július 20-án kizárta Hómant (103.) – József Ágost főherceggel, valamint Orsós Ferencsel együtt. Ez azért is fontos történet volt, mert a közhiedelemmel ellentétben az 1948–1950 közötti akadémiai tisztogatások során a bolsevik Kulturkampf a nem kívánatos akadémikusokat „tanácskozási joggal rendelkező” tudósokká fokozta le – a végeredmény azonban hasonló volt, mint ami a három kizárt személlyel történt.

A népbírósági per bemutatása számos kevésbé ismert részlettel bővítheti Hómannal kapcsolatos ismereteinket. Nagyon érdekes Kosáry Domokos tanú-

vallomása (354–358.): ennek alapján ismét ellentmondásos kép alakulhat ki a kultuszminiszterről. Kosáry például felidézte, hogy Hóman a Magyar Történelmi Társulat egy 1943. évi ülésén kielt a náci nemzetfogalom ellen (357.)

A per részletes bemutatása után Susa Éva antropológus tanulmánya következik, amelyben megismerhetjük a váci fegyház Hóman haláláról keltezett iratait. A váci rabtemető 2000-ben történő feltárása során vált lehetővé a kultuszminiszter földi maradványainak azonosítása – ez annak fényében is jelentős eredmény volt, hogy az előkerült 41 csontmaradvány alapján mindössze három személyt sikerült azonosítani. A munka eredményeként 2001. október 13-án lehetőség nyílt Hóman maradványainak újratemetésére a Fejér megyei Tass református temetőjében, a Darányi-sírkertben – a miniszter édesanyja Darányi Borbála volt. (499.)

A következő fejezetet Varga István ügyvéd, politikus jegyzi, aki részletesen bemutatja azt a folyamatot, amely lehetővé tette Hóman perújrafelvételét. Sok más jogi nehézség mellett számos objektív akadályt kellett elhárítani ebben a folyamatban: ilyen pont például az eljárásjogi törvény azon passzusa, amely perorvoslat benyújtását csak egyenes ági rokonnak tette lehetővé – 2013-ban pedig ilyen rokon már nem volt életben, így törvénymódosítást kellett kezdeményezni (505.). 2015. március 6-án végül megszületett a fellebbező ítélet, amely megsemmisítette a Hóman Bálint bűnösségét megállapító koncepciók ítéletét (512.). A fejezet nem könnyű olvasmány, hiszen jogi szakszövegek alkotják gerincét, mégis érdemes elolvasni és megfontolni ezeket, mert ezek alapján valóban kirajzolódik a Hóman-per koncepcionalitása, valamint sok esetben az 1989–90. évi rendszerváltoztatás befejezetlensége, illetve ellentmondásai is.

A kötet utolsó része Hóman népbírósági perének 2015. évi újratárgyalását mutatja be Ujváry Gábor szakértői véleményével, valamint Varga István per- és védőbeszédével. Ujváry az

ügvétség, a védő, valamint a bíróság kérdéseire adott kimerítően részletes történelmi válaszokat, amelyek az 1941. évi szovjet–magyar hadiállapot beálltára vonatkoztak. Különösen érdekes az 1941. június 26-i minisztertanácsi ülésről fennmaradt – pontosabban utólag rekonstruált – két jegyzőkönyv összevetése (553–559.). Arra a kérdésre, hogy Hóman a kormány tagjaként megakadályozhatta volna a hadiállapot beálltának kimondását, Ujváry meggyőző érveléssel adott „nem” választ (584–585.). Mint az a recenzio korábbi részeiből is kitűnik, Hóman számos esetben tett olyan nyilatkozatokat a háború során, amelyek nem álltak összhangban az ellene hozott ítélet állításaival. Így a szakértőnek – ebben az értelemben – nem volt nehéz dolga érvelni például a kultuszminiszter németellenes nézetei összefoglalásánál (pl. egy 1941. szeptember 14-i beszéd kapcsán, 598–600.).

A következő részben Varga István beszédeit találjuk, amelyeket a 2015-ös bírósági felülvizsgálat kapcsán tartott, majd faksimile formájában a Fővárosi Törvényszék 46 oldalas ítéletének első és utolsó oldalát olvashatjuk (630–631.).

Az utolsó fejezet Horváth Zsolt tanácsvezető bíró gondolatait tartalmaz-

za. Igen érdekes összevetésekre ad ez alkalmat, hiszen a történész szakértő, majd az ügyvéd meglátásai ezúttal bírói szempontból bukkannak elő. Talán a legérdekesebb rész annak vizsgálata, hogy a törvényszéki ítélet miért nem foglalkozott a tényállásban szereplő egyéb cselekményekkel (645–647.).

A rendkívül alapos munka, amely egyszerre tekinthető forráskiadványnak, valamint monográfiának is, számos aktuális kérdést vet fel az olvasóban. Ujváry Gábor szerkesztői érdeme, hogy sikerrel valósította meg a *tacitusi sine ira et studio* elv alapján e rendkívül komplex életút legkritikusabb állomásának feltárását. A kötet nem könnyű olvasmány: a jogi tényállások alapos ismertetése nagy figyelmet kíván az olvasótól, amelyek újra és újra további kérdéseket vetnek fel. A leírattól egy tanulságot azonban mindenképpen le kell vonnunk, ez pedig a tudós és politikus Hóman Bálint szétválasztása. Mindebből következően pedig – a *politikai* morális megfontolásait is figyelembe véve, elkerülhetetlennek látszik a kitűnő történész *akadémiai* tagságának visszaállítása.

Ligeti Dávid

„EZ A RAGACSOS FÉLELEM...”

Olga Tokarczuk: *Bizarr történetek*

■ Edmund Burke *Filozófiai vizsgálódásaiban* a fenséges fogalma a rettenethez kapcsolódik, hiszen semmi sem fosztja meg olyan mértékben az elmét a gondolkodás képességétől, mint a félelem.¹ Bármi, ami képes felkelteni a fájdalom vagy a veszély képzetét, a fenséges forrása lehet, ahhoz pedig, hogy valami rettentő legyen, szükséges homályba burkolóznia.² Olga Tokarczuk történetei beleilleszkednek a felvázolt sémába: a szövegekből kirajzolódó világokat áthatja a borzongás, amelynek forrása

mindvégig homályban marad, mivel minden történetre ránehezedik valami megmagyarázhatatlan, valami ki nem mondott sejtés, amit a zárlat sem old fel –, mondhatni a kötetben szereplő tíz szöveg ennek a koncepciónak a művészi megvalósulása.

Az *utas* című nyitónovella hatását nagy mértékben növeli kötetbeli kiemelt helyzete. A többi szövegnél terjedelmileg rövidebb, kevésbé árnyalt világot felvillantó történet azzal, hogy nyitószöveggé válik, felkínálja annak a

lehetőségét, hogy kijelölő funkciót tulajdonítsunk neki, hiszen nem pusztán áttekinti a rémtörténetek különféle hagyományait, hatásmechanizmusait,³ de előre meghatározza a félelemmel szemben tanúsított azon viszonyulási módot, amelyet a későbbi szövegek is feltételeznek. A gyermekkorra óta mindig ugyanazzal a rémálommal küzdő férfi egy repülőút során mesél szomszédjának a visszatérő rémképről, amely mozdulatlanul áll, arcának helyén folt húzódik, annak közepén pedig vöröslő pont izzik – egy cigarettavég. A gyermekkori emlékek felidézése a félelem különféle válfajainak és az azokkal való szembesülés módozatainak áttekintése is egyben. A nővér, aki „rémtörténeteket mesélt vámpírokról, sírjuktól kikelő hullákról és mindenféle pokolbéli teremtményekről”, a gótikus irodalmi hagyomány közismert toposzait sorolja, amelyek nem keltenek félelmet a kisfiúban. Ezzel szemben a folyamatosan visszatérő rémkép, amelynek leírásához egyszerűen nem volt nyelve, s csak úgy tudta megnevezni, hogy *ő, valami* vagy *az*, már olyan hatást gyakorolt rá, ami a Burke-féle elgondolással összhangban megbénította az elméjét: „[f]élelmének forrása kimondhatatlan volt, hiába is kereste rá a szavakat.” A félelem eme forrása arc nélküli és megnevezhetetlen, így elűt a szokásos rémtörténetek elemeitől, lényege pedig a ciklikus megjelenés: „[a] legrosszabb az, ami ismétlődik, ritmikus, változatlan, előre tudható és elkerülhetetlen, a saját tehetetlensége viszi előre.” Az ismétlődés mozzanatának, s így az állandó félelemkeltésnek a gesztusa egy, a burke-i elméletet követő megközelítésben válik fajsúlyossá: Ann Radcliffe különbséget tesz a félelem létrejöttének tekintetében horror és terror között, azaz hirtelen történő és állandó érzület között – ez utóbbit tartva esztétikailag felsőbbrendűnek.⁴ A visszatérő rémkép egy ideig eltűnik, majd az idős korú férfi egy este, cigarettázás közben, újra szembesül vele, amikor az ablaküvegre pillant, amelyet „a kinti sötétség rövidlátó tükörré változtatott.” Ez a

jelenet több szempontból is fontos: egyrészt sejthető, hogy ismét egy, a rémtörténetekhez kötődő hagyomány idéződik fel, hiszen az ablak egyszerre fénytörő és -visszaverő jellegéből indul ki Coleridge is ismert kísértetelméletében,⁵ másfelől egymásra játszódik a gyermekkori rémkép és a félelmet érző férfi arcképe, ezzel is hangsúlyozva, hogy a félelemnek talán nem is külső forrása van, hanem a külső hatások bennünk válnak hátborzongatóvá, a félelem általunk lesz félelmmé: „Az ember, akit látsz, nem azért létezik, mert látod, hanem azért, mert ő néz téged.”

A novellák és elbeszélések cselekményei változatos helyszíneken és különféle idősíkokban játszódnak. A *Zöld gyermekek*ben az 1600-as évekbeli, megtépzott Lengyelország elevenedik fel. A történetet a fikciós játék szerint János Kázmér király udvari orvosa, William Davisson jegyzi le, aki Gonzaga Lujza Mária meghívására érkezik Lengyelországba, és hagyja hátra a francia udvart, amelyet a világ középpontjának gondol. A perifériára való átkerülés teszi lehetővé azt, hogy a világ, amelynek középpontjában „minden értelmet nyer, és egy összefüggő egészet alkot”, bizonytalanná és kiismerhetetlenné váljon, és teret engedjen a hihetetlen történeteknek. A valós történelmi személyek ihlette szereplők egy utazás alkalmával két zöld bőrű gyermeket – egy lányt és egy fiút – találnak a vadonban. A különös bőrszínűt illetően senki sem talál ésszerű magyarázatot: a gyermeket első pillanattól kezdve misztikus légkör lengi be, természetfeletti lényt látnak bennük, de eldönthetetlen marad, hogy a jó vagy a rossz erőit képviselik. Egyfelől úgy tűnik, hogy a kislány gyógyító erők birtokosa, hiszen amikor a haját egy fájó testhez dörzsöli, csitul a fájdalom, másfelől a keresztelők után meghal a kisfiú, és „ugyan kit ölné meg a szenteltvíz, ha nem valami pokolfajzatot?” Bár a legapróbb részletekig megismerhetjük a gyermekek kinézetét – bőrszínük árnyalata „a zsenge borsóéhoz vagy olasz olajbogyóéhoz hasonló”, amely közelről néz-

ve apró zöld pettyekkel van tele, illetve mindkét gyerekben van valami, ami „olyan, mint a füvekben vagy az egyéb plántákban” –, mégsem ismerhetjük meg létezésük teljes titkát. A kislány, aki egy idő után mesélni kezd arról a világról, ahonnan származik, szintén a növényekhez hasonló létezést ír körül: a zöld gyermekek holdfényvel táplálkoznak, a természet körforgásába épülnek bele, és haláluk után gyümölcsé válnak. A történet nem Tokarczuk leleménye, ugyanis az eset leírását megtalálhatjuk az angol nyelvű középkori krónikákban. Az 1100-as években ketten is lejegyezték a különös történetet: William of Newburgh *Historia Rerum Anglicarum* című művében, illetve Ralph of Coggeshall *Chronicon Anglicanum*-jában. A két változat néhány részletét tekintve eltér egymástól, de lényegében megegyezik: a Woolpit-ban élő emberek egy napon két zöld bőrű gyermeket találtak, akik ismeretlen nyelven beszéltek, és idegen, különös színű ruhát viseltek, a falubeliek pedig maguk közé fogadták őket. A keresztlő után a kisfiú meghalt, majd miután a lány megtanulta a falubeliek nyelvét, elmesélte, milyen különös helyről került Woolpitba, majd szolgálólány lett, talán még férjhez is ment.⁶ A történet zárlata természetesen már nem kerül át a Tokarczuk-féle variánsba, hiszen az író jó érzékkel egzisztenciális kérdéseket feszegető elbeszéléssé alakítja az esetet, ehhez viszont el kell rugaszkodnia a krónikák feljegyzéseitől. Az angolszász történetet lengyel közegbe helyezi át, ugyanakkor reflektál a történet eredetére is, többször kiemelve, hogy az udvari orvos, Davisson skót származású. A zöld gyermekekhez kötődő hiedelmek összekeveredve a lengyel hiedelemvilág elemeivel – többek között a *plica polonica*, vagyis a lengyelfürt mágikus hatalmával – sajátos színezetű, folyamatosan elbizonytalanító gesztusokkal élő narrációt hoznak létre.

A *Zöld gyermekek* minden bizonnyal a kötet egyik legkiemelkedőbb alkotása, s szerepét a magyar kiadás vi-

zuálisan is kiemeli, ugyanis a nyugtalanító zöld szín a könyvborítóra is rákerül. Ez az elbeszélés a megválasztott cselekményidő tekintetében is elüt a többi történettől, amelyek egy párhuzamos valóságban vagy elképzelt jövőben játszódnak, mint *A látogatás*, *Transfugium*, *Mindenszentek hegye* vagy *Emberi ünnepek rendje*. A science fiction körébe sorolható elbeszélések jól átgondolt narrációs technikája lehetővé teszi, hogy minden részlet az olvasó szeme előtt legyen, a zárlat mégis meglepetésszerűnek hasson. A megoldások, amelyek felfedése mindig újabb kérdéseket vet fel, megőrzik titokszerűségüket. A magyarázatok nincsenek kínos dialógusokba bújtatva, nem találni hosszás érveléseket sem. Sok esetben a narrátor megismerteti az olvasót a világgal, annak törvényeivel, felvillantja a titkokat, majd a szöveg zárlatában egyszerűen jelzi, hogy „[i]gy történt:”, és rövid narratívára fűzi fel azokat az elemeket, amelyeket korábban egyesével már ismertett az olvasóval. Az elképzelt világok leírásaiban általában egy ismert művészeti alkotás vagy elméleti keret áll a háttérben, amely legitimálja az adott világ működését. A *Transfugium* például, amely képes átalakítani az embert bármilyen más élőlényé, az Ovidius-féle *Átváltozásokon* alapul: „Emlékszel Ovidiusra? Ő megérezte. [...] Az átváltozás soha nem mechanikus különbségeken alapult. A transzfigurációval ugyanez a helyzet, a hasonlóságot fogadja el. Evolúciós értelemben még mindig mindannyian csimpánzok, sünök és vörösfenyők vagyunk – ez mind bennünk van.” Az alternatív világban az emberi civilizáció és a természet között olyan mértékű szakadás történt, amely helyrehozhatatlan. A Rousseau-féle *Vissza a természethez!* már nem valósítható meg úgy, ha az ember emberként próbálja megtalálni a helyét a környezetben, csak akkor, ha testet cserél, ha egy állat bőrébe bújik. A szöveg problémafelvetését tekintve összekapcsolható a *Zöld gyermekek* egyik értelmezési lehetőségével is, amennyiben a két növényyszerű

gyermeket a természettel harmóniában élő ember metaforájának tekintjük. A *Mindszentek hegye* című elbeszélésben, amelyben a genetikai kísérletvégzés értelmeződik újra, a narrátor természetesen megjelöli a Mary Shelley-féle előképet, amelyhez képest a szöveg elmozdulni kíván: „[a] steril tisztaságról régimódi laboratóriumok és Frankenstein doktor meredek kísérletei jutottak eszembe.” A *Zöld gyermekekben* a centrum-periféria kettősségével leírható világkép Dante *Isteni színjátékában* talál inspirációs forrásra, hiszen a középpont köré épülő koncentrikus körök a pokol köreire emlékeztetnek: „[I]ázalmaimban úgy képzeltem, hogy amiképpen Dante az ő *Divina Commediá*-ját, úgy én is hatalmas művet írhatnék Európa köreiről avagy bugyirairól, s mindegyik kör más bűnnel küszködne, és más büntetés sújtaná érte.” Az *Igaz történet* főhőse, a professzor, Herri met de Bles festészetéről tart konferenciaelőadást, a narráció pedig idomul az adott helyzethez, a konferenciát követő fogadáson nyüzsgő emberek és asztalok látképe „minimalista Brueghel-utánérzésnek” tűnik.

A meglehetősen változatos tematikájú és eltérő narrációs technikájú szövegfelhozatalt a motívumhálózat formálja kötétté. Nem csak hasonló vagy éppen azonos motívumok többszöri felbukkanásáról van itt szó, hanem ezeknek a folyamatos tovább- és átértelmezéséről is. Egy-egy motívum kibontása akár az egész kötetben áthaladó ív mentén is vizsgálható – ilyen motívum lehet a halál, a félelem, a természet vagy éppen a test, amelyekhez mindig más és más viszonyulási módok kapcsolódnak. Az emberi test megítélése és kezelése mintegy történeti távlatba helyeződik: a 17. századtól kezdődően, amikor a betegségek korlátozzák a szereplők mozgásterét (*Zöld gyermekek*), illetve a test mint tanújel is feltűnik a szentek relikviái révén (*Mindszentek hegye*), egy fokozatos elszemélytelenedési folyamat érvényesül, amely során a test elveszti egyszeri és megismételhetetlen jellegét. A lá-

togatásban az emberek tulajdonképpen önmagukkal záródnak össze a magányban: a háztartásokban egy-egy ember él, aki mellett ki- és bekapcsolható egónok és egónék vannak – számuk attól függ, hogy a tulajdonos milyen anyagi háttérrel rendelkezik. Az egónok a tulajdonos képmására készülnek – mintegy megismételve a teremtés aktusát. Ezzel megsokszorozódik az emberi identitás, de el is veszti egyediségét, s így megváltoznak az interperszonális kapcsolatok is, ugyanis megszűnnek a személyes találkozások – az embereket mindenhova egónok kísérik. Ehhez hasonlóan a *Mindszentek hegyében* a test szintén sokszorosíthatóvá válik a genetikai kísérletek segítségével, a *Transfugiumban* pedig már lecserélhető lesz, hiszen az ember saját döntése alapján állati testbe kerülhet, és visszatérhet a természetbe. A kötet zárószövege, az *Emberi ünnepek rendje* a krisztusi feltámadástörténet újrajátszása: az emberek háromszáztizzenkét éven keresztül minden évben egy bizonyos Monodikosz szívét negyven órára leállítják, majd újraindítják. Az eseményt a tévében is közvetítik: a kamera mindig Monodikosz kezére közelít, s igyekszik megörökíteni azt a pillanatot, amikor a halál után ismét megmozdítja ujjait, ezután pedig órákon keresztül a szívverésének robaját veszik. Olyan hely ez, ahol a hit fenntartásához szükséges egy valóságos test újra és újra megtörténő feltámasztása, és ahol a világ működését a Monodikossal kapcsolatos rituálék határozzák meg, amelyek csúcspontját értelemszerűen a feltámasztás pillanata képezi. A főszereplő egy *feltám*, aki mint masszőr Monodikosz testét gondolja, masszírozza, hogy kibírja a minden évben megismétlődő rituálét. Monodikosz teste szintén megsokszorozódik, hiszen a feltám családja (már az apja is feltám volt), gumibábút készít róla, ismervén minden egyes izmát. Az a sötétség pedig, ami az első novellában az éjjelente visszatérő rémképpel jelent meg, a zárónovellában ismét hangsúlyossá válik – állandóvá teszi a borzongást és a

homályt: „A sötétség gyorsan szállt le, és úgy tűnt, ezúttal végleges lesz.”

A homály kategóriájának szintén sajátos újraértelmezései a kötetben többször felbukkanó kérdéssorozatok, amelyek lényege, hogy megválaszolatlanok maradjanak. *A szív* című elbeszélés hősei hiába utaznak el keletre, ahol a bölcsek élnek, hiába próbálnak azokba a közhelyekbe kapaszkodni, amelyek mindaddig adottak voltak. Az olyan kérdések, hogy meghal-e az ember, miért van mindenből túl kevés a világon, miért nem elég mindenkinek minden, még egy keleti bölcshöz számára is hozzáférhetetlenek. A záróelbeszélésben hiába kerülnek elő hasonló kérdések Oreszta feljegyzéseiben, és apja, a feltám hiába igyekszik választ adni rájuk – ezek is csak a kísérlet szintjén maradnak. A kötet minden szövege azt sugallja, hogy egyszerűen léteznek olyan kérdések, amiket nem lehet megválaszolni. Az ember bizarrnak és paranormálisnak érzékelhet bizonyos jelenségeket – úgy, mint az *Eltéve* című novellában, ahol a gyász feketeségébe beleszíneződik valami megmagyarázhatatlan árnyalat, hiszen a meghalt anya után maradt befőttekben nem csak uborkát és paprikát, hanem gondosan, olajba eltett zoknit is találni; vagy éppen *A varrásban*, ahol a világ egyszerre csak mindenhol varratokkal

lesz tele – de ezeket csak észlelni lehet. Minden elem kimondhatatlanságában és megfejthetlenségében válik bizarrá, ezzel őrizi meg ismeretlen jellegét. Ahogy Howard P. Lovecraft, aki szintén hátborzongató történeteiről vált ismertté, jegyzi meg: „[a]z emberiség legősibb és legerősebb érzése a félelem, a legősibb és legerősebb félelem pedig az ismeretlentől való rettegés.”⁷

Olga Tokarczuk történeteinek egyik erőssége az elhallgatás masszív ereje, amellyel elementáris hatást képes gyakorolni olvasójára, s amelyhez kellően illik a nyitott zárlatok alkalmazása. Nem olcsó trükkökkel, hatásvadász jelenetekkel rémíti meg olvasóját, hanem a rejtélyes történetek nyugtalanító erejével, ami a pillanatnyi hatás helyett hosszas gondolkodásra ösztönöz. Tokarczuk tudatosan mozdul el a korábbi, gótikus irodalmi hagyományba illeszkedő történetektől, művészi megvalósítva mindazt, amit Burke is felvázol esztétikájában. Másfelől olyan intellektuális prózáról van itt szó, amely bizonyítja szerzője nagy mértékű olvasottságát akár a pszichoanalitikus elméletek, akár a világirodalmi alkotások terén –, s amely üdítően hat az olyan olvasóra is, aki talán különösebben nem érdeklődne a bizarr történetek iránt.

Fülöp Dorottya

■ JEGYZETEK

1. Edmund Burke: *Filozófiai vizsgálódás a fenségesről és a szépről való ideáink eredetét illetően*. Ford. Fogarasi György. Magvető, Bp., 2008. 67.
2. Uo., 69.
3. A gótikus irodalmi hagyományról, a rémtörténetekről, Burke és Radcliffe szerepéről. Lásd magyarul: Boldog-Bernád István: *Arany János és a gótikus irodalom*. In: Szilágyi Márton (szerk.): „*Ősszel*” – *Arany János és a hagyomány*. Universitas, Bp., 2018. 107–126.
4. Ann Radcliffe: *On the Supernatural in Poetry*. New Monthly Magazine 1826. 16. 145–152.
5. Fogarasi György: *Kisérlet, elmélet: Coleridge és Luther*. Filológiai Közöny 2008/1. 73.
6. John Clark: *The Green Children of Woolpit*, Academia.edu [https://www.academia.edu/10089626/The_Green_Children_of_Woolpit – utolsó hozzáférés: 2020. május 16.]
7. Howard P. Lovecraft: *Térmészetfeletti rettenet az irodalomban*. Ford. Galamb Zoltán. In: *Uó: Összes művei*. II. Szukits, Szeged, 2003. 446.

„EGY VERS HANGULATA KÉTEZER- TIZENNYOLCBAN SEM LEHET OLDOTT”

László Noémi: *Műrepülés*

■ „Isten veled, imádott értelem!” (68.) Vajon hány órát töltünk olyan dolgokkal, amik visszanezve teljesen értelmetlenek? Gondoljunk csak bele, összességében éveket pazarolunk például azzal, hogy kiüresedett fejjel a telefonjainkat nyomkodjuk, az üzlet előtt kígyózó hosszú sor végén idegeskedünk, türelmetlenül nézzük, ahogy „Égő gyújtószinórral tolnak előnkbe a dolgok, divatcikkek” (6.), másokkal veszekszünk a saját igazunkat bizonygatva, s közben „Az ember épp magát nem érti meg. / Magát tiporja lábbal, tördeli. Nem szóltak, hogy ez fájni fog neki, [...] Amilyen megszállott, amúgy sem hallaná, hiába áriáznak oly sokan.” (68.)

László Noémi 2020-ban megjelent kötetének versei a földi lét mint „kilendült inga” ezen értelmetlen dolgait, szomorúságait, kríziseit, helyeit mutatják meg, s ahogyan azt a címbeli idézet is érzékelteti, napjaink költőjének nehézségeit, feladatait – tekintettel a világot alkotó/uraló dolgokra: „ragacsos műanyag kukák, betonból öntött szorbféleségek, bálázott főlösleg, gőzölgő aszfalt, háztartási gépek.” (6.) A verset Kürti Andrea vizualizálta, akinek a sötét-világos kontraszttal játszó rajzai a szakaszok közé ékelve segítik a megértést.

A kötet első verse megszólítja az olvasót, s mintegy ars poeticaként összegzi azt, ami a kötetben következik: „Hálátlan lény a nyelv szerelmese. / Szívkamrája mennyezetét veri / egy élet összehordott, gyűrt szennye. / Annak a tetején kell dalba fognia.” (8.) „A nyelv szavaiból rakott, rozoga medvedék” (7.) építő költőnő huszonegy verse a címadó szót, a műrepülést

mondhatni az igazi élet metaforájaként értelmezi, és keresi létének értelmét, a körülötte történő események magyarázatát, amelyet a gyakori filozofikus gondolatmenetek is alátámasztanak. A borítón a *műrepülés* szó tudományos leírását is olvashatjuk: a műrepülés abban tér el a hagyományos, normális repüléstől, hogy „szélesebb körű kísérleti képességeket igényel, és a repülőgépet nagyobb szerkezeti terhelésnek teszi ki”. A könyv azonos című verse is metafizikai kérdéseket boncolgat: ki vagyok én, kinek kije vagyok, honnan tudom, hogy én én vagyok, honnan tudom, hogy ő más? A kérdések megválaszolását azonban akadályozza egy, a kötetben gyakran visszatérő motívum, a test és lélek távolsága, amelyet az illusztrációk is kihangsúlyoznak azáltal, hogy a fehérrel ábrázolt testek háta mögött árnyékként láthatjuk lelküket lebegni: „Magamtól ugyan elég távol álok, kockázatosak eme távolságok.” (14.) „Hogy élek, talán merész állítás.” (14.), életéből hiányoznak a speciális repülési manőverek, az a valami, ami megkülönbözteti a műrepülést a hagyományos repüléstől, mert körbeveszi a „tömeget ölelő butaság íve” (5.), és eszébe sem jut, „hogy hiába az összes égitest, / ha tekintetem tűzni, lelkem lobogni, / lángelmém égni rest.” – lelke idegen testétől. A *Műrepülés* című verset néhány olyan szöveg követi, amelyek a magányos, gyötrődő test képét tárják az olvasó elé: az alvó test „süllyedő hajó”, „felszín alatti hangtalan sikoly” (21.), amely magát kitérésre sarkallja, az étellel teli galaxisba: „Suhogj, te szárny, ha létezel, / emelkedj, test, ha élni jó, égbolt megtapasztalha-

tó.” (24.) A „végtelen egekben” a fájdalomat is másképp érzékeljük, lelkünkötől távoli testünk csak a világmindenségben találhat otthonra, ahogyan azt a *Haza* című vers is érzékelteti. A földi lét különböző állomásainak leírásai tele vannak negatív asszociációkkal, képekkel, amelyek fokozzák a gyötrellem, szomorúság érzését. Az otthont, amelyet Erdély megjelenítéseként is értelmezhetünk, „völgybe nyomorított szűk helynek” (30.) nevezi, ahol „mennyi rogyant épület” és „mocskos, áradó folyó zenél”. A kötet leghosszabb szövege a *Tenger* című szonettkoszorú, amely visszavezeti az emberi létet és annak bonyodalmaikat egészen a teremtéshez, és Istenhez, aki nem kockáztatott, „műve klasszikus és fegyelmezett” (34.), semmi nem véletlen, ami velünk történik. A gyötrelmek, szenvedések okát allegorikusan tárja az olvasó elé: ahol van víz, ott mindig lesz szomjúság, „hiába fűlsz, pusztulsz, vakulsz bele, / mozogsz, apadsz, áradsz te is vele. / A szárazság elevenedve vág, így ami él, az csupa szomjúság.” (41.) „Feladatoddá vált, hogy ne feleddj.” (39.), így folyton vágyakozol, folytonos a „szomjúság”, „sosem egész, a sok volt

pillanat.” (49.). A teremtéssel kapcsolatos kérdéseket újra a földi lét egyik állomásának pesszimista leírása követi, a *Kőbe zárt város* megjelenítése, amelyben a Szamos felbukkanása szinte egyértelmű utalás Kolozsvárra. Az ezt követő versek is a város utcaképét jelenítik meg, a rohanó embereket, az áramló időt, a köveket, a helyet, ahol „nyugton ülni nem hagynak sosem” (58.), a betonrengeteget, fagyos termeket, neonfényt, idegességet, buckákat. A kötet záróverse mondhatni keretet alkot a nyitóverssel, megfogalmazza ismét a verssel kapcsolatos sajátos gondolatait, céljait: „mert igazán ebben a rímtelen, / szálkás tömegben állok egyedül, / hívatlan gondolataim / cseppet sem hízelgő / serege élén, / ahol esélyem sincs / a verset záró szó, a pont előtt / valami távolivá, mássá, / érdekessé válni. (70.)

László Noémi kötetének versei rámutatnak arra, hogy valóban kétezer-tizennyolcban sem oldott egy vers hangulata, az ember pedig Isten fegyelmezett műve, aki célokat kerget és vakon rohan a dolgai után, miközben a másikkal tapos és elfelejti, hogy „bámulni is kell, nemcsak érteni”. (58.)

Rabocskai Zsófia

ABSTRACTS

Ákos Egyed

■ *The 1848 Revolution in Transylvania*

Keywords: *Cluj/Kolozsvár, Transylvania, revolution, Habsburg rule, Transylvanian diet, civil war*

Cluj/Kolozsvár has been the capital of Transylvania and a focal point of the contemporary political life. After receiving the news on revolutions in Vienna and Bratislava, the Hungarian politicians have elaborated the program of future actions in Transylvania. The program comprised the abolishment of feudalism and the transition towards a civil society. The Hungarians from Transylvania have put the re-unification with Hungary at the top of the list of future actions, because they thought that Transylvania on her own would not be able to liberate from the absolutist regime of the Habsburg-rule. On the 30th of May, 1848, the last diet (the Transylvanian parliament) of the era of noble privileges convened at Cluj/Kolozsvár. After the diet has voted the necessary bills, and the unification with Hungary, the representatives of the Transylvanian diet have participated in the general assembly of all Hungarians (the Hungarian parliament), organized in Pest. Up to this moment, the revolution in Transylvania has been a peaceful one, in a constitutional spirit, but after the autumn of 1848, due to a number of reasons, a civil war has broke out between the different nations in Transylvania.

László Fazakas

■ *Community and Confrontation at the National Casino in Cluj/Kolozsvár*

Keywords: *National Casino, Cluj/Kolozsvár, community, confrontation*

The social life of the National Casino of Cluj/Kolozsvár between the two world wars was influenced by many factors, mainly by the political and economic developments, the financial difficulties and the minority status. The socially invigorating measures introduced over the years, compared to the changed situation, significantly increased the popularity and the attendance of the institution, thus the National Casino was able to remain attractive among the urban Hungarians. But after the 1929 economic crisis, a number of internal problems arose. The goal of the study is to present the history of this period, especially the social life of the casino and to examine what

measures were attempted to reorganize the institution.

Ágnes Flóra

■ *“Wash the Dog You Have Formerly Washed!”: The Aspects of a Scene in a 16th Century Public Bath*

Keywords: *public bath, action for libel, Cluj/Kolozsvár, everyday life of an early modern town*

In 1584 a seemingly unimportant action for libel was brought in front of the court in Cluj/Kolozsvár. The story that unfolds in front of our eyes is a quarrel among three women of the high elite in the public bath of the town. The story in itself catches one's eye, but the aim of this short survey was not to make a bald statement of facts, but to search for small details that tell something about the everyday life of an early modern town, or reveal some facts about the town dwellers. Besides the court case, the development of public baths, their equipment, character, and running are discussed, and further on the family ties of the actors and their marriages are expounded. Whenever possible, analogies were brought to support the aspects under discussion. Compared with other urban centers, the bathing habits or social phenomena of Cluj/Kolozsvár might have not differed much; the only perceived differences might be caused by the lack of sources.

Annamária Jeney-Tóth

■ *Morals and Guilds in the Everyday Life of the Early Modern Kolozsvár*

Keywords: *guild statutes, Cluj/Kolozsvár, guild master, norm following, fornication, defamation*

The members of the guild in Kolozsvár had to live their lives not only within the confines of the city regulations, but also according to guild statutes. These statutes regulated all domains of everyday life, from the learning of the craft to charitable tasks and the process of becoming a master, with the purpose to impose norm following on them also in everyday life. If someone violated these statutes, he had to prove in front of the guild or the city tribunal that no crime has been committed. Some of the incidents include the case of Sixtus Kannagyártó, who continued to obey the statute of his guild from Szeben while in Kolozsvár, of János Udvarhelyi, who has secretly worked silver, an act strictly forbidden for goldsmiths. These cases all seem to have belonged in the category of minor mis-

demeanour, which the guilds tended to settle within their own limits. Fornication represented a much graver misdemeanour, so it comes as no surprise that those accused with it have tried to produce as much witnesses as possible for their innocence. István Szatmári, the father, and his son, who have been admitted together in the guild of the cobblers, have become involved in a malicious defamation process, in which the court ruled that the son is not of Gypsy origin (otherwise, he would have been excluded from the guild). Viewed in the context of the shoemakers' aspiration for independence, of which István Szatmári has been one of the strongest supporters, one can see that these attempts to thwart his son's admittance in the guild of the cobblers has been no accident.

András Killyéni

■ *Sports Life in Cluj/Kolozsvár in the Hungarian Age of Reform*

Keywords: *Cluj/Kolozsvár, sports life, age of reform, Ádám Kendeffy, Gaetano Biasini, fencing school*

During the age of reform, the traditions of Hungarian sports have led a group of young aristocrats to lay down the foundations of modern sports life in Cluj/Kolozsvár. Gaetano Biasini, born near Milan, has opened his fencing school in the Redut Palace in 1818. His establishment was visited by Count Ádám Kendeffy, one of the leading personalities of the Transylvanian reform movement, Baron Lajos Jósika, Count Ferenc Béldy, and often, even by Miklós Wesselényi. The ground rules of the fencing school have been worked out by Farkas Sándor Bölöni, who – together with a significant part of the city's aristocracy – also supported the sports institution, which has become public from the middle of the century, with generous monetary donations.

András Kiss

■ *From a "Wealthy Kolozsvár" to a "Deteriorated Kolozsvár"*

Keywords: *Cluj/Kolozsvár, free royal city, II. Rákóczi György, noble city, Renaissance, deterioration*

The citizens of Kolozsvár, which became a city at the beginning of the 14th century, then a free royal city in 1405, lead a wise and diligent life, due to the privileges given to it by the Hungarian kings. As a result, the city was named "Transsilvaniae civitas primaria", respectively "metropolis Transsilvaniae" in the 16th century, and the

contemporaries called it "wealthy Kolozsvár". However, the flourishing, growing city had to share the fatal destiny of the country lead to ruin by the unlucky Polish campaigns of II. Rákóczi György. Thus, at the end of the 17th century, the wealthy Kolozsvár was only a memory for its citizens; the leaders of the city subscribed their letters in the name of the "deteriorated Kolozsvár". The author presents the process that lead to the assessment of the city as a "wealthy" one, and then describes the catastrophe that reached the country, as a result of which Kolozsvár lost its free royal city status, together with its "wealthy" title, and eventually occupied a lower status in the hierarchy of the settlements: it became a noble city. The author also presents the growing fortunes of the guild merchants, the vineyard owners, the farmers, together with the documents certifying these facts. He also describes the influences of the Renaissance in the Transylvanian architecture, interior decoration, clothes, culture, as well as in the lifestyle of the citizens. Eventually, being a result of the entire country's deterioration, we witness the deterioration of the city, its damages and losses of population.

András Kovács

■ *The House of Humanist Parson, of Astrologer Mayor and of Princely Diplomat*

Keywords: *Wolphard-Kakas house, Gothic style, Renaissance architecture, Adrian Wolphard, Stephen Wolphard, Stephen Kakas, John Honterus, astrology*

The most representative monument of Renaissance architecture in Cluj/Kolozsvár is the Wolphard-Kakas house. A Gothic building with cellars and ground-floor consisting of three premises was transformed beginning with the constructions of the last Catholic parson of Cluj/Kolozsvár for the Reformation, former student of Wien and Bologna, Adrian Wolphard (1491-1544) and continued by his nephew Stephen, former student of Wittenberg, a famous astrologer mayor of Cluj (1533/1534-1585/ 1586), and finalized by his successor, diplomat of Transylvanian Principality in England, Polen and Rudolphian Prague, Stephen Kakas (1561-1603), former student of Bologna and Padova. All the three of them contributed to the enlargement and decoration of the house, which was considered to be the most beautiful and valuable building of the town in 1603. The decorations of the so-called zodiac-room, were inspired from the

cuttings of John Honterus, humanist and Lutheran reformer of Transylvania, printed in Basel in 1541 and 1551. The orderer, Stephen included the coat-of-arms of King Matthias “Cor-vinus” (1458-1490), the great son of Cluj/ Kolozsvár into the series of zodiac signs carved in the consoles. His interest for astrology is illustrated by his two sundials carved in stone too.

Gyöngy Kovács Kiss

■ ***The Rollicking City of the 16th Century Kolozsvár and the Impish Fiddler Women***

Keywords: *Cluj/Kolozsvár, Renaissance, meretrix, fiddler woman, adultery*

The study analyses a segment of Renaissance leisure culture in Cluj/Kolozsvár, the practice of rollicking on a society scale and making merry in the taverns with musical accompaniment. The so-called “fiddler women”, the meretrices, the prostitutes, and the “respectable” citizens’ wives who put their bodies on sale, committing thereby adultery, a deadly sin according to the standards of the epoch, have been frequent participants of this form of social contact. Our most relevant sources concerning them lie in the records of the city council.

Katalin Orbán

■ ***“For Me, Television Means Sándor Csép”: The Intellectual Attitude of the First Lead Editor of the Hungarian Program from Cluj/ Kolozsvár of the Romanian Television***

Keywords: *the Hungarian Program from Cluj/Kolozsvár of the Romanian Television, 30th anniversary, Sándor Csép*

The article offers a detailed synthesis regarding the system of ideas and principles based on which the first regional public service television was created in Romania 30 years ago. As we all know, institutions are born as a result of the efforts of the people who found them, the pioneers whose spirituality is to be eternally ingrained in the atmosphere of said institution, as well as in the mind and soul of those who work there. One such pioneer was Sándor Csép, the first lead editor of the minority department office of the regional studio from Cluj/Kolozsvár of the Romanian Television. The article was written in his memory. About three months after the studio had been established, he gave an interview to Péter Cseke, the editor of the *Korunk*, in which he presented the system of concepts and principles based on which the work in the studio was to be organized. From a 30-year perspective, I wondered how many traces of this spirituality could still be found in the atmosphere of the studio and whether the institution met or indeed, meets the hopes and expectations that had been expressed upon its creation, both by the creators and the audience.

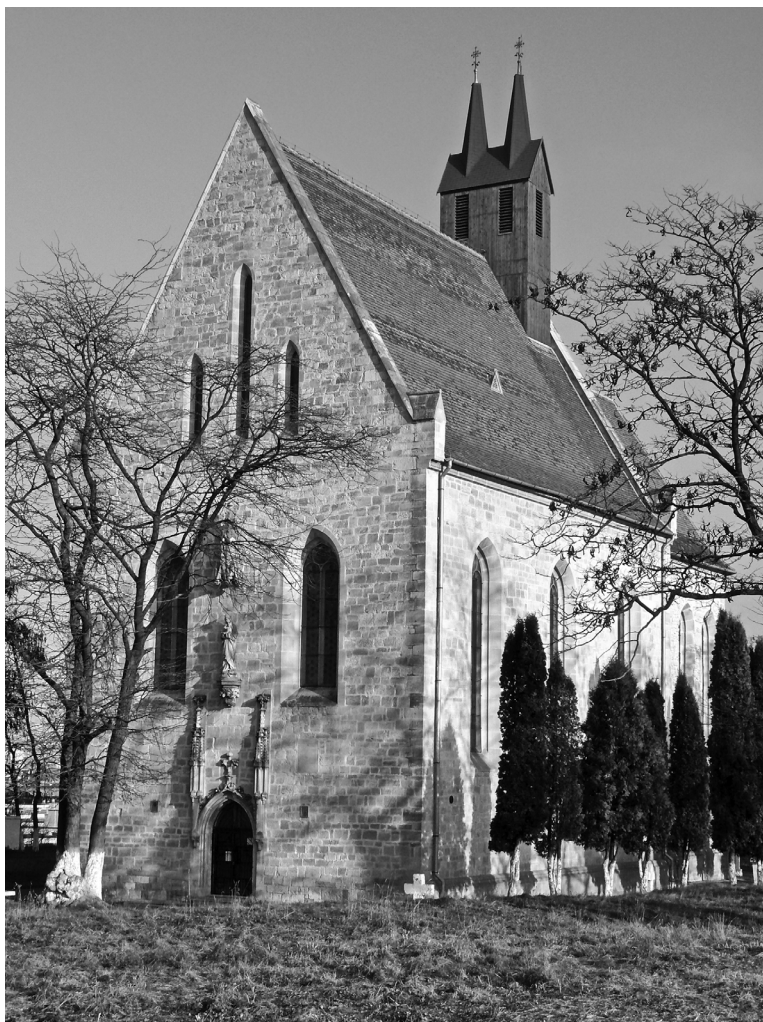
Pártoló tagok

András Sándor – író, költő, Nemesvita
Bencsik János – képzőművész, Budapest
Dr. Nicholas Bodor – vegyészprofesszor, Miami
gróf Degenfeld-Schonburg Sándor – közgazdász, München
Dr. Filep Antal – néprajzkutató, Budapest
Gálfalvi Zsolt – irodalomkritikus, szerkesztő, Marosvásárhely
Kelemen Hunor – író, politikus, az RMDSZ elnöke
Dr. Kende Péter – szociológus, Párizs
Dr. Kovalszky Péter – orvos, az AMBK elnöke, Detroit
Lauer Edith – politikus, az AMBK volt elnöke, Cleveland
Markó Béla – költő, politikus, Marosvásárhely
Nagy Péter – nyomdaigazgató, Kolozsvár
Dr. Romsics Ignác – történész, akadémikus, Göd
Dr. Úry Előd – fogorvos, az Erdélyi Kör elnöke, Sopron
Dr. Varga István – ügyvéd, Orosháza

Támogató tagok

Ágh István – költő, Budapest
András István – teológiai professzor, Gyulafehérvár
Árkossy István – képzőművész, Budapest
Dr. Avornicului Mihály – egyetemi adjunktus, Kolozsvár
Dr. Barabási Albert László – fizikus, akadémikus, Budapest
Dr. Benkő Samu – történész, akadémikus, Kolozsvár
Dr. Bitay Enikő – akadémikus, Kolozsvár
Dr. Buchwald Péter – vegyész, Kolozsvár
ifj. Dr. Buchwald Péter és Dr. Buchwald Amy – tudományos kutatók, Miami
Dr. Csapody Miklós – irodalomtörténész, Budapest
Dr. Cseh Áron – jogász, diplomata, Budapest
Csöregi Csenge – rendezvényszervező, Budapest
Péter Deák – statikus mérnök, Zürich
Dr. Deréky Pál – irodalomtörténész, Bécs
Dr. Egyed Ákos – történész, akadémikus, Kolozsvár
Ferencz Éva – levéltáros, Marosvásárhely
Dr. Amedeo Di Francesco – egyetemi tanár, Nápoly
Füzi László – irodalomtörténész, főszerkesztő, Kecskemét
Gálfalvi György és Zsigmond Irma – szerkesztő, író, Marosvásárhely
Dr. Geréb Zsolt – teológiai professzor, Kolozsvár
Judik Zoltán – építészmérnök, Budapest
Dr. Hermann Róbert – történész, igazgató, Budapest
Dr. Kántor István – orvos, Budapest
Kántor László – rendező, producer, Budapest
Kerekes György – szerkesztő, Kolozsvár
Dr. Kiss András – orvos, Pócsmegyer
Kiss Károly – ny. agronómus, Élesd
Kónya-Hamar Sándor – költő, közíró, Kolozsvár
Korniss Péter – fotóművész, Budapest

Dr. Kovács András – művészettörténész, akadémikus, Kolozsvár
Dr. Kovács Zoltán – egyetemi docens, Kolozsvár
Könczey Elemér – grafikus, Kolozsvár
Márton László – vállalkozó-igazgató, Gyergyószentmiklós
Molnár Judit – szerkesztő, Nagyvárád
Nagy Éva – ny. tanár, Calgary
Dr. Nagy Mihály Zoltán – főlevéltáros, Nagyvárád
Dr. Pomogáts Béla – irodalomtörténész, Budapest
Dr. Singer Júlia – biostatistikus, Budapest
Dr. Sipos Dávid – idegenvezető, Kolozsvár
Dr. Szarka László – egyetemi tanár, Komárom
Dr. Szász István Tas – orvos, Leányfalu
Dr. Tamás Ernő és Sedlmayer Ella – Sopron
Dr. Tankó Attila – orvos, Budapest
Dr. Tibori Szabó Zoltán – szerkesztő, Kolozsvár

SZÁMUNK SZERZŐI

A lapszámot szerkesztette:
Kovács Kiss Gyöngy

Dávid Gyula (1928) – irodalomtörténész,
PhD, szerkesztő, Kolozsvár

Demény Péter (1972) – író, szerkesztő,
Látó, Marosvásárhely

Egyed Ákos (1929) – történész, az MTA
külső tagja, Kolozsvár

Fazakas László (1989) – doktorandusz,
főszerkesztő, Erdélyi Krónika

Flóra Ágnes (1978) – levéltáros, PhD,
Kolozsvár

Fülöp Dorottya (1997) – mesterképzős
hallgató, ELTE, Budapest

György Péter (1954) – esztéta, egyetemi
tanár, ELTE Művészettudományi és
Médiakutatási Intézet, Budapest

Jeney-Tóth Annamária (1970) – történész,
PhD, habil. egyetemi docens, Debreceni
Egyetem

Kész Orsolya (1994) – esztéta,
Csíkszereda

Keszeg Anna (1981) – kultúrakutató, PhD,
egyetemi adjunktus, BBTE, Kolozsvár

Killyéni András (1979) – sporttörténész,
PhD, Kolozsvár

Kiss András (1922–2013) – levéltáros,
történész

Kovács András (1946) – művészet-
történész, az MTA külső tagja, professor
emeritus, BBTE, Kolozsvár

Kovács Kiss Gyöngy (1960) – történész,
PhD, főszerkesztő, Korunk, Kolozsvár

Kovács Újszászy Péter (1996) – mester-
képzős hallgató, BBTE, Kolozsvár

László Miklós (1942) – fotóművész,
Kolozsvár

Ligeti Dávid (1983) – történész, PhD,
tudományos főmunkatárs, VERITAS
Történetkutató Intézet és Levéltár,
Budapest

Murádin Jenő (1937) – művészet-
történész, az MMA tagja, Kolozsvár

Németh Júlia (1941) – műkritikus,
szerkesztő, Kolozsvár

Orbán Katalin (1979) – televíziós
újságíró, PhD, főmunkatárs, Román
Televízió kolozsvári területi stúdió, társult
egyetemi adjunktus, BBTE, Kolozsvár

Rabocska Zsófia (1998) – mesterképzős
hallgató, BBTE, Kolozsvár

Tompa Gábor (1957) – igazgató,
főrendező, Kolozsvári Magyar Színház

TÁMOGATÓK

nka
Nemzeti Kulturális Alap

„A reneszánsz hatása azonban nemcsak az építkezésekben, otthonokban, művelődésben jelentkezett, hanem az emberek szemléletében, életformájában is. A felszabadultabb életmód megnyilvánult társadalmi érintkezéseikben, szórakozásaikban is. A 16. század hetvenes éveitől a társadalmi életben zajló eseményeket tükröző magyar nyelvű törvénykezési jegyzőkönyvek a városi mindennapokról valóságos boccaccioí történetekkel szolgálnak olvasóinknak.”

(Kiss András)

ISSN 1222 8338

PANORAMĂ CLUJEANĂ
PICTORIAL FROM CLUJ/KOLOZSVÁR